

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA
TOMUS XCII.

HUNGARIA
SZEGED
1991

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:

DR. ANDERLE ÁDÁM, DR. GAÁL ENDRE, DR. KRISTÓ GYULA,
DR. MAKK FERENC, DR. A. SÁJTI ENIKŐ, DR. SERFŐZŐ LAJOS

Redegit:

DR. GYULA KRISTÓ

Szerkesztette:

DR. KRISTÓ GYULA

Műszaki szerkesztő:

DR. GAÁL ENDRE

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

HU ISSN 0324–6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A KÁLMÁN-ÁGI KIRÁLYOK KÜLPOLITIKÁJÁHOZ

Dolgozatunkban a Kálmán-ági uralkodók – Kálmán (1095–1116) és fia, II. István (1116–1131) – külpolitikájának három eseményével kívánunk foglalkozni.

1. I. László (1077–1095) 1091. évi horvátországi foglalása nyomán a magyar királyság hódító törekvéseinek középpontjába hosszú időre a Balkán került.¹ A balkáni expanzió következő állomását Dalmácia megszerzése jelentette. Miután 1097 tavaszára Kálmán helyreállította a magyar uralmat Horvátországban,² és 1102-ben horvát királlyá koronáztatta magát,³ 1105-ben fegyveres úton hatalma alá vetette a bizánci birodalom integráns részét képező Dalmácia északi részének városait (Zára, Sebenico, Trau, Spalató) és szigeteit (Brazza, Veglia, Osero, Arbe).⁴ Dalmácia déli fele Ragusa központtal továbbra is a bizánci császár, a basileus fennhatósága alatt maradt. A kérdés az, hogy a dalmáciai magyar foglalás miként érintette a magyar–bizánci viszonyt. Erre vonatkozólag lényegében kétféle nézet fogalmazódott meg. Az

¹ E. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum I–II.* Bp. 1937–1938. (továbbiakban: SRH) I. 406.; F. A. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III.* Bp. 1937–1938. (továbbiakban: G) 2224–2225.; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae I.* Red.: M. KOSTRENCIĆ. Zagrabiae 1967. II. Red.: T. SMČIKLAS, Zagrabiae 1904. (továbbiakban: C) I. 198.; FRANKÓI V.: *Szent László levele a montecassinói apáthoz.* Értekezések a történelmi tudományok köréből 19 (1901) 280. – Az időpontra ld. PAULER GY.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.* Bp. 1899. (továbbiakban: PAULER 1899.) 156–157.

² SRH I. 182., 433.; G 60., 976–977., 2158., 2225. – Ehhez ld. pl. PAULER 1899. 200.; DEÉR J.: *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája.* Kaposvár 1928. (továbbiakban: DEÉR 1928.) 93–94. Másként vélekedik indokolatlanul *Magyarország története tíz kötetben I. Előzmények és magyar történet 1241–ig.* Főszerk.: SZÉKELY GY. Bp. 1984. (A vonatkozó részt GYÖRFFY GY. írta. A továbbiakban: GYÖRFFY 1984.) 948.

³ C II. 9. – Ld. ehhez pl. HÓMAN B.–SZÉKELY GY.: *Magyar történet I.* Bp. 1939. (továbbiakban: HÓMAN 1939.) 355.; GYÖRFFY 1984. 951.

⁴ SRH I. 126., 182–183., 426.; G 60., 2226.; C II. 15., 391., 392–393. – Ehhez ld. pl. PAULER 1899. 207–209.; M. МАРКОВИЋ: Два натписа из Задра. Зборник Радова Византолошког Института II. Београд 1953. (a továbbiakban: MARKOVIĆ 1953.) 108.; J. ФЕРЛУГА: Византиска управа у Далмацији. Београд 1957. (továbbiakban: FERLUGA 1957.) 127.; L. STEINDORFF: *Die Vita beati Johannis Tragurensis als Quelle zur Geschichte der dalmatischen Stadt Trogir im 12. Jahrhundert.* SÜDOST-FORSCHUNGEN 47 (1988) 17.

egyik felfogás úgy véli: Kálmán király a basileus egyetértésével, beleegyezésével szerezte meg magának Dalmáciát. Eszerint az események alakulása a következőképpen történt. 1104 vége óta Bizáncot nemcsak keletről, hanem nyugat felől is nagyszabású normann támadás veszélye fenyegette: Bohemond, Antiochia normann fejedelme ugyanis, akivel Bizánc évek óta harcban állott, 1104 végén Nyugat-Európába ment, hogy új kereszteshadjáratot szervezzen Bizánc elfoglalása céljából.⁵ A kétoldalú normann veszedelem árnyékában a basileusnak attól is tartania kellett, hogy a normann dinasztikus kapcsolattal rendelkező magyar király⁶ és Bohemond között katonai együttműködés jöhet létre a birodalom ellen, ami egy harmadik – magyar–bizánci front – megnyitását jelentette volna. Ezáltal pedig az amúgy is súlyos gondokkal küzdő görög császárság katasztrofális helyzetbe jutott volna. A magyar–normann szövetség Bizánc elleni működésének megakadályozása és a magyar–bizánci konfrontáció elhárítása érdekében I. Alexios bizánci császár Magyarország felé közeledett. Kezdeményezésére a két dinasztia között házassági kapcsolatot teremtek: Ioannes, a bizánci trónörökös 1105 első felében feleségül vette Kálmán unokahúgát, László király Piroska nevű leányát. A frigy révén a két ország között politikai–katonai szövetség jött létre, amennyiben Kálmán vállalta: normann invázió esetén Bizáncot fogja segíteni. Ennek fejében pedig a basileus beleegyezett abba, ill. szabad kezet biztosított Kálmánnak ahhoz, hogy seregével megszállja Dalmáciát. E megegyezésnek megfelelően 1105-ben a király elfoglalta a Bizánchoz tartozó dalmát területeket, majd ugyancsak a szövetség alapján 1107–1108-ban csapataival a görög birodalmat segítette a normanokkal vívott háborúban, amely Bizánc győzelmével végződött.⁷

A másik nézet lényege az, hogy a magyar foglалás Dalmáciában tulajdonképpen agresszió volt Bizánccal szemben, azaz a hódítás nem a basileus egyetértésével, ill. engedélyével történt. A dalmát foglалást megelőző magyar–bizánci dinasztikus kapcsolat megkötésekor a király és a basileus között Dalmáciára vonatkozólag semmiféle megállapodás nem jött létre. A kész tények elé állított bizánci uralkodó

⁵ F. CHALANDON: *Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles I. Alexis Ier Comnène (1081–1118)*. Paris 1900. (a továbbiakban: CHALANDON 1900.) 234–236.; ST. RUNCIMAN: *Geschichte der Kreuzzüge II*. München 1958. 44–46.; G. OSTROGORSKY: *L'histoire de l'état byzantin*. Paris 1969. 386.

⁶ G 976., 2158. – A normann házasságra ld. pl. MAKK F.: *Magyarország a 12. században*. Bp. 1986. (továbbiakban: MAKK 1986.) 85.

⁷ Így pl. DEÉR 1928. 96.; HÓMAN 1939. 357.; MORAVCSIK GY.: *Bizánc és a magyarság*. Bp. 1953. 72.; KAPITÁNYFÉY I.: *Magyar–bizánci kapcsolatok Szent László és Kálmán uralkodásának idején*. Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Historica 75 (1983) 25–26.; GYÖRFFY 1984. 952.; Z. J. KOSZTOLNYIK: *The Church and the Hungarian Court under Coloman the Learned*. East European Quarterly 18 (1984) 2. sz. 133. – 1104–1105-re teszi a magyar–görög házasságot K. Βαρζος: 'Η γυναικα-λογία των Κομνηνών II. Θεσσαλονίκη 1984. 204–205.

kényszerűségből belenyugodott Dalmácia elvesztésébe, miután a normann veszedelem miatt szükség volt a magyar–bizánci határ békéjére és a magyar segítségre.⁸

Mi ma a következőképpen látjuk az események menetét és a köztük levő összefüggéseket. Kálmán legkésőbb 1105 nyarán foglalta el Dalmáciát, I. Alexios császár 1105 szeptemberében hagyta el a fővárost, hogy birodalma balkáni helyzetével foglalkozzék.⁹ A dalmáciai hódítás szerintünk magyar részről erőszakos cselekmény, agresszió volt Bizánccal szemben. Ennek legfőbb bizonyítéka lehet az, hogy ebben az időben Magyarország és Bizánc között még nem jött létre a dinasztikus kapcsolat, s emiatt a két állam között még semmiféle politikai–katonai együttműködésre vonatkozó megállapodás nem született. A döntő kérdés az: mikor kötött házasságot Piroška hercegnő és Ioannes bizánci trónörökös?

Ennek megválaszolásához véleményünk szerint a következő tényből kell kiindulni. A kortárs Anna Komnene, I. Alexios leánya a maga történeti művében elmondja: a basileus 1106 októberében Thessalonikében ünnepelte Szent Demeter megalomártír napját (október 26.), s ekkor érkezett hozzá a hír, hogy megszülettek Piroška és Ioannes első (iker) gyermekei.¹⁰ Úgy látjuk: ez az adat a magyar–görög házasságot 1105–1106 fordulójára datálja! A történelmi körülményekre egy másik bizánci forrás világít rá. Ez elmondja, hogy a basileus akkor kérte meg a magyar királyleányt, amikor Bizánc ellen mind a nyugati, mind pedig a keleti népek mozgásba jöttek, s a szomszédos népek egy-egy részt megszereztek maguknak a birodalomból.¹¹ Úgy véljük, itt egyszerre történik általános és közvetett utalás a két oldalról – keletről és nyugatról egyaránt – fenyegető normann veszélyre és a bizánci dalmát területek magyar elfoglalására is.

⁸ Ehhez ld. pl. MARKOVIĆ 1953. 104., 106., 111.; MAKK F.: *Megjegyzések Kálmán külpolitikájához*. Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Historica 67 (1980) 27.; KRISTÓ Gy.: *Magyarország története 895–1301*. Bp. 1984. (továbbiakban: KRISTÓ 1984.) 108–109.

⁹ B. LEIB: *Anne Comnène, Alexiade III*. Paris 1945. (továbbiakban: LEIB 1945.) 58–59.; CHALANDON 1900. 239.; D. PAPACHRYSANTHOU: *La date de la mort du sébastocrator Isaac Comnène et de quelques événements contemporains*. Revue des Etudes Byzantines 21 (1963) (a továbbiakban: PAPACHRYSANTOU 1963.) 254.

¹⁰ LEIB 1945. 65. – Az ikergyermek születésének 1106 őszére történő datálására ld. pl. PAULER 1899. 461. 389. jegyz. 1106 márciusára teszi ezt MORAVCSIK Gy.: *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor*. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei 7–8. Bp. – Konstantinápoly 1923. 7. Végül 1106 decembere, ill. 1107 januárja mellett foglal állást – Szent Demeter megalomártír ünnepének január 25-re helyezése miatt – MARKOVIĆ 1953. 107., 132. Ld. még ehhez CHALANDON 1900. 239., 239. 8. jegyz. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy Szent Demeter megalomártír ünnepnapja nem január 25-én, hanem október 26-án volt (F. K. GINZEL: *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie III*. Leipzig 1914. 310.), akkor egészen nyilvánvaló, hogy I. Alexios 1106. október végén tartózkodott Thessalonikében. Egyébként a basileus 1106 novemberében már Konstantinápolyba érkezett (PAPACHRYSANTOU 1963. 254. 28. jegyz.).

¹¹ MORAVCSIK Gy.: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp. 1984. 301–302.

A dalmáciai magyar hódítás rádöbbsentette a basileust arra, hogy egyrészt Antiochia és Itália mellett Magyarország felől is veszély fenyegeti birodalmát, másrészt pedig könnyen létrejöhet Bizánc ellen egy magyar–normann koalíció. Ekkor a – magyar részről megnyilvánuló – kisebb veszély leszerelése, kivédése céljából Alexios megegyezést keresett a magyar királlyal.¹² Az 1105 második felében több fordulóban lezajlott tárgyalások eredményeként Kálmán és Alexios megegyeztek Piroška és Ioannes házasságában, ami ténylegesen 1105 és 1106 fordulóján létre is jött. A két ország békét kötött egymással, a basileus elismerte a Dalmácia feletti magyar uralmat, cserében viszont a magyar király vállalta, hogy normann támadás esetén Bizánc mellett fog háborúba lépni, ami azután meg is történt 1107–1108-ban.

2. A magyar krónikában az 1105. évi dalmáciai (zárai) események tárgyalása után az alábbi mondat olvasható: „Ezután a király Oroszországba akart menni”.¹³ Ezt követően a krónikás 1106-ra datálva a trónkövetelő Álmos herceg első németországi útjáról, onnan történt visszatéréséről és Kálmánnal való kibéküléséről szól.¹⁴

A krónika megfogalmazása alapján a magyar uralkodó tervezett orosz útjára valamilyen oknál fogva nem került sor. Valószínűnek kell tartani: Álmos herceg mozgólódásai – első német útja, majd 1106-ban lengyel segítséggel végrehajtott katonai akciója¹⁵ – tartották vissza Kálmánt attól, hogy seregével orosz földre vonuljon.¹⁶

Felvetődik a kérdés: miért akart a király Oroszországba menni?

Ha végigtekintünk Kálmán addigi orosz politikáján, akkor megállapítható az, hogy a király következetesen szoros kapcsolatban állott II. Szvjatopolk kijevi nagyfejedelemmel (1093–1113), aki már I. Lászlónak is szövetségese volt.¹⁷ 1096 nyarán Kálmán a nyugati keresztések egyik – Emicho gróf által vezetett – seregének támadásakor Svjatopolkhoz akart menekülni, hogy tőle segítséget szerezzen a garázda

¹² A bizánci érdekekre ld. pl. GY. SZÉKELY: *Ungarns Stellung zwischen Kaiser, Papst und Byzanz zur Zeit Kluniazenserreform*. Spiritualität Cluniacense. Todi 1960. 324.; FR. DÖLGER: *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik. Byzanz und die europäische Staatenwelt*. Darmstadt 1964. 170.; GY. MORAVCSIK: *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des croisades*. Studia Byzantina. Bp. 1967. 315.; MAKK 1986. 85.

¹³ SRH I. 426.

¹⁴ SRH I. 426.

¹⁵ SRH I. 426–427.; G 477., 490., 1596–1597. – Az eseményekre ld. pl. PAULER 1899. 210–211.

¹⁶ Hasonlóan PAULER 1899. 210.

¹⁷ Svjatopolk fia, Jaroszláv volt Szent László idősebbik leányának férje (BAUMGARTEN F.: *A Saint Gilles-i apátság összekötései Magyarországgal*. Századok 1906. 405.) Ehhez ld. Б. Т. Пашуто: *Внешняя политика Древней Руси*. Москва 1968. (továbbiakban: PASUTO 1968.) 53.; MAKK 1986. 58.; FONT M.: *Magyar–orosz politikai kapcsolatok 1118–1240*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Pécs 1989. (továbbiakban: FONT 1989.) 19.

kereszteslovagokkal szemben.¹⁸ 1099-ben Szvjatopolk hívására a király sereggel vonult a nagyfejedelem segítségére Peremisl alá, ahol azonban katasztrofális vereséget szenvedett.¹⁹ A kudarc sokkoló hatása nyomán Kálmán öt éven át visszafogott külpolitikát folytatott. 1104-ben sor került a magyar–kijevi viszony erősítésére. Ebben az évben Kálmán öccse, Álmos feleségül vette Szvjatopolk leányát, Predszlavát.²⁰ Ebben az időben nem volt konfliktus a király és testvére között, s mivel Szvjatopolk eredendően Kálmán szövetségese volt, ezért jogos feltételezni azt, hogy e dinasztikus összeköttetés mögött Kálmán diplomáciája állott, s nem szükséges e házasságot Álmos politikai mesterkedésének tartani.²¹ Az más kérdés, hogy az orosz frigy Álmos herceg orosz és lengyel kapcsolatait is erősítette, hiszen Szvjatopolk másik leánya, Zbiszláva 1103-ban III. Bolesław lengyel fejedelem hitvese lett.²²

A lengyelekkel és a magyarokkal kötött házassági kapcsolatok kétségtelenül régi ellenfelei, a Rosztyszlavicsok – a peremisli Volodár és a tyerebovli Vaszilkó – ellen megszilárdították a kijevi nagyfejedelem politikai és katonai helyzetét.²³ Mégis úgy véljük, hogy 1106 első felére datálhatóan a magyar király nem a Rosztyszlavicsok részfejedelemségeivel szemben akart orosz földre vonulni, hiszen ebben az időben a Rosztyszlavicsok és Szvjatopolk között a feszült viszony ellenére béke honolt. Ebben az időszakban, az 1100-as évek első évtizedében Szvjatopolk fő ellenfelei a polovecek (kunok vagy kumánok) voltak. A nomád kunok nemcsak rendszeresen támadták és pusztították az orosz földeket, hanem belső konfliktus esetén szisztematikusan az egyes részfejedelemségeket támogatták a kijevi uralkodóval szemben. Ezt tették pl. 1099-ben is, amikor Bonjak kán vezetésével Szvjatopolk és Kálmán ellenében a részfejedelmek, Volodár, Vaszilkó és a volhíniai Dávid oldalán vonultak fel, és döntő szerepük volt abban, hogy Peremisl mellett Kálmán hadseregét megsemmisítő vereség érte.²⁴

A polovecek elleni harcokat Szvjatopolk nagyfejedelem és Vlagyimir Monomah perejaszlávli részfejedelem szervezték és irányították. 1103-ban jelentős győzelmet

¹⁸ G 40–41. – Ehhez ld. MAKK 1986. 66.

¹⁹ SRH I. 423–426.; HODINKA A.: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Bp. 1916. (továbbiakban: HODINKA 1916.) 57–65., 67., 75–76.

²⁰ HODINKA 1916. 67.

²¹ FONT 1989. 20.

²² N. BAUMGARTEN: *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe siècle au XIIIe siècle*. Rome 1927. (továbbiakban: BAUMGARTEN 1927.) 10.; PASUTO 1968. 46.; J. FÖRSSMAN: *Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa*. Bern 1970. (továbbiakban: FÖRSSMAN 1970.) 4. táblázat.

²³ GYÖRFFY GY.: *A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása*. MTA II. Osztályának Közleményei 3 (1953) (továbbiakban: GYÖRFFY 1953.) 78.

²⁴ Ld. 19. jegyz.

arattak a nomádok felett, amit azok az 1105–1107-es időszakban sorozatosan vezetett pusztító hadjárataikkal toroltak meg. E hadjáratok vezére ugyanaz a Bonjak kán volt, aki 1099-ben a megszegyenítő vereséget mérte Kálmán csapataira.²⁵ Véleményünk szerint a Bonjak vezette polovecek ellen hívta 1105–1106 fordulóján Szyjato-polk segítségül Kálmánt, aki részben szövetségesi kötelezettségből, részben pedig a peremisli kudarc megbosszulása céljából hajlandó lett volna a kért támogatást megadni a kijeji nagyfejedelemnek.²⁶ Noha ekkorra már a magyar–bizánci konfliktus is rendeződött, az 1106 első felére tervezett katonai felvonulásra még sem került sor, mivel lehetetlenné tette azt Álmos herceg sorozatos államcsíny kísérlete. Az egészen nyilvánvaló: nem igazolható az, hogy 1106-ban agresszív, hódító szándék nyomán készült volna Kálmán orosz hadjáratra.²⁷ 1106-ban Kálmán támogatása tehát elmaradt, de ennek ellenére Szyjato-polk és Monomah sikerrel verték vissza az újból betörő poloveceket, s az ellentámadás során súlyos vereséget mértek a nomád hadakra. Az orosz–kun összecsapások korabeli szakasza 1111-ben az orosz seregek győzelmével ért véget.²⁸

3. A magyar krónika két ízben – a 153. és a 155. fejezetében – is utal arra, hogy II. István seregei a lengyel határvidékeket dúlták.²⁹ A krónikás az első alkalommal a magyar király csapatainak lengyelországi akcióját az 1124. évi dalmáciai foglalás után említi meg, ezt követően azonban az 1116. évi cseh–magyar összecsapásról számol be meglehetősen részletesen.³⁰ Kronológiai szempontból következetesebb az események ismertetése a második utaláskor, mivel a lengyelországi határdúlást az 1123-as esztendőre datálható orosz hadjárat utáni harmadik évre teszi, majd II.

²⁵ М. Грушевский: История Украины–Руси II. Львов 1899. (továbbiakban: GRUSEVSKIJ 1899.) 74–75.; А. С. Орлов: Владимир Мономах. Москва–Ленинград 1946. 23–27.; PASUTO 1968. 204.; П. П. Толочко: Древняя Русь. Очерки социально–политической истории. Киев 1987. (a továbbiakban: TOLOCSKO 1987.) 97–98.

²⁶ Az 1099. évi súlyos kudarc megbosszulásának vágya élte végéig erősen foglalkoztatta Kálmánt (SRH I. 431.) Ld. ehhez PAULER 1899. 206. Kálmán távolmaradása nem befolyásolta hátrányosan a magyar király és a kijeji nagyfejedelem további együttműködését. 1107-ben mindketten III. Bolesław lengyel uralkodó oldalán vonultak harcba a trónkövetelő Zbigniew ellen. Ehhez ld. pl. PAULER 1899. 212.; T. MANTEUFFEL (szerk.): *Historia Polski do roku 1764*. Warszawa 1958. (továbbiakban: MANTEUFFEL 1958.) 221.; PASUTO 1968. 47.; M. BISKUP (szerk.): *Historia dyplomacji polskiej I*. Warszawa 1982. (továbbiakban: BISKUP 1982.) 117.

²⁷ Az 1106-ra datált Kálmán-féle terv értékelésére ld. В. П. Шушарин: Русско–венгерские отношения в IX. в. Международные связи России до XVII в. Москва 1961. (továbbiakban: SUSARIN 1961.) 167. 168.; В. П. Шушарин (főszerk.): *История Венгрии в трех томах*. Москва 1971. 142.

²⁸ Ld. 25. jegyz.

²⁹ SRH I. 434., 439.

³⁰ SRH I. 434–437.

István bizánci betörését meséli el, ami 1127 őszén játszódott le.³¹ Így módon a határszéli magyar–lengyel konfliktus tágabban az 1124 és 1127 közti években zajlott le. A kutatók többsége 1126-ra keltezi II. István lengyel hadjáratát, de előfordul az 1127-es datálás is.³²

Hasonlóan eltér a szakemberek álláspontja az események okait, hátterét illetően. Az egyik felfogás szerint különösebb indok nélkül, pusztán kalandvágyból tört be II. István lengyel földre, és a jelentőség nélküli eseménynek semmiféle komoly következménye nem volt.³³ A lengyel történetírásban azonban széles nemzetközi összefüggésbe helyezve került tárgyalásra a határmenti összecsapás. Eszerint 1126 őszén cseh–magyar szövetség jött létre I. Soběslav cseh fejedelem és II. István magyar király megegyezése során. Ez a szövetség Magyarországot a német birodalom oldalára állította cseh közvetítéssel, s ennek a cseh–magyar–német koalíciónak elsősorban és mindenekelőtt lengyelelles éle volt. Ez abban is megnyilvánult a koncepció szerint, hogy 1127 tavaszán II. István – akcióját a német uralkodóval egyeztetve – fegyveres támadást hajtott végre Lengyelország ellen.³⁴

A továbbiakban kísérletet teszünk egyrészt II. István lengyel hadjárata időpontjának, másrészt pedig a katonai fellépés hátterének meghatározására. Úgy látjuk, hogy a kronológia és a háttér kérdése szorosan összefügg, és a második probléma megoldása vezet el az első kérdés megválaszolásához.

Mi is úgy véljük, hogy nem szabad lebecsülni, lekicsinyelni a lengyel–magyar összecsapás jelentőségét, mivel annak valóban komoly nemzetközi összefüggései vannak, ezek azonban alapvetően orosz vonatkozásúak, s csak részben kapcsolhatók össze a cseh és a német ügyekkel.

A XV. századi lengyel történetíró, Jan Długosz a *Historia Polonica* című művében 1127-re szólóan tárgyalja Volodár peremisli fejedelem fiainak, Vlagyimirkó zvenyigorodi és Rosztjiszláv peremisli fejedelemnek – apjuk 1124. évi halálát követően kitört – testvérharcát. Elbeszélésében megjegyzi, hogy a fivérek idegen segítség után néztek, mégpedig Vlagyimirkó a magyarokhoz, Rosztjiszláv pedig az oroszokhoz fordult támogatásért. A lengyel krónikából kiderül, hogy Rosztjiszláv a kijevi nagyfejedelemtől, valamint Volodár testvérének, Vaszilkónak a faitól, a

³¹ SRH I. 437–442.

³² 1126 mellett foglal állást pl. PAULER 1899. 233.; SRH I. 439. 1. jegyz.; HÓMAN 1939. 365.; E. MÁLYUSZ – Gy. KRISTÓ: *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum II. Commentarii*. Bp. 1988. 437. 1127-re datál pl. K. MAŁEZYŃSKI: *Bolesław Krzywousty*. Kraków 1946. (a továbbiakban: MAŁEZYŃSKI 1946.) 153.

³³ SZILÁGYI S. (szerk.): *Magyarország története II.* Bp. 1896. (a vonatkozó rész MARCZALI H. munkája; a továbbiakban: MARCZALI 1896.) 260.; PAULER 1899. 233.; HÓMAN 1939. 365.

³⁴ MAŁEZYŃSKI 1946. 153. Ld. még ehhez BR. WŁODARSKI: *Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego (1102–1138)*. Nauki humanistyczno-społeczne. Zeszyt 20. Historia II. Toruń 1966. (továbbiakban: WŁODARSKI 1966.) 54.; BISKUP 1982. 124.

Vaszilkovicsoktól (Györgytől és Ivántól, a halicsi és a tyerebovli fejedelmektől) szerzett segítséget magának, míg Vlagyimirkónak a magyarok nyújtottak támogatást.³⁵ Długosz azonban nem szól arról, hogy miben nyilvánult meg a segítségadás.

Długosz közlését látszik igazolni az orosz udvari történetíró, Tatyiscsev (1688–1758), aki az orosz évkönyvek általa összeállított redakciójában 1126-ra datálva ugyancsak tárgyalja ezeket az eseményeket. Hozzá kell tenni, hogy Tatyiscsev elbeszélése részletesebb, mint a lengyel humanista historikusé. Az ő előadásában Vlagyimirkó családjával együtt a magyar királyhoz menekült, aki a zvenyigorodi részfejedlem apósa volt. Távollétében Zvenyigorodot 3000 magyar és halicsi fegyveres sikerrel védelmezte meg Rosztyszláv támadásától. Ezután Vlagyimirkó hazaérkezett Magyarországról, és a kijevi nagyfejedelemtől való félelmében megszüntette az ellenségeskedést testvérével szemben.³⁶ Mindenesetre a két fivér megtartotta a maga fejedelemségét.

A kutatók – attól függően, hogy mennyire adtak hitelt Długosznak, ill. Tatyiscsevnek – az események értékelését illetően két táborra szakadtak. A szakemberek egyik csoportja – elsősorban Długosz alapján – úgy foglalt állást –, hogy a Volodárevicsek harcában Vlagyimirkó élvezte a magyar király támogatását.³⁷ Közülük többen úgy vélekedtek – összevonva a magyar krónikának és az orosz évkönyveknek II. István 1123. évi orosz hadjáratára vonatkozó közléseit Długosz és Tatyiscsev adataival –, hogy II. István egyetlen alkalommal, mégpedig 1127-ben vezetett hadat Oroszországba.³⁸ A kutatás másik vonulata nem fogadja el Długosz és Tatyiscsev

³⁵ Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae IV. Varsaviae 1970. (továbbiakban: Długosz 1970.) 308. Erre az adatra FONT M. idézett dolgozata hívta fel a figyelmünket. (FONT 1989. 134–135.)

³⁶ В. Н. ТАТИЩЕВ: История Россуйская II. Москва – Ленинград 1963. (továbbiakban: TATYISCSEV 1963.) 138. Meg kell jegyezni, hogy Volodár fiainak belviszálya a ránk maradt orosz évkönyvekben nem nyert megörökítést.

³⁷ Így pl. SZALAY L.: Magyarország története I. Pest 1861. (továbbiakban: SZALAY 1861.) 242–243.; И. Ш. РАНЕВИЧЬ: История Галицко-волынской Руси. Львов 1863. (továbbiakban: SARANYEVICS 1863.) 35.; HORVÁTH M.: Magyarország történelme I. Pest 1871. (továbbiakban: HORVÁTH 1871.) 384–385.; К. ГРОТ: Изъ истории Угрии и славянства въ XII в (1141–1173). Варшава 1889. (továbbiakban: GROТ 1889.) 23–24.; M. WERTNER: Boris und Rostislav. Berlin 1889. (továbbiakban: WERTNER 1889.) 5., 11., Н. Ф. КОТЛЯР, Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Киев 1985. (továbbiakban: КОТЛЯР 1985.) 78–79.; TOLOCSKO 1987. 108.; FONT 1989. 134–135. Magyar közreműködést tételez fel a testvérharcban II. István személyes részvétele nélkül pl. LÁZÁR GY.: Az orosz birodalom történelme I. Temesvár 1890. (továbbiakban LÁZÁR 1890.) 191.; PODHRADSKY GY.: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok. Bp. 1916. 41.

³⁸ Ld. pl. SZALAY 1861. 242–243.; HORVÁTH 1871. 384–385. A két eseménysor összevonása elfogadhatatlan, mivel a történetek színtere, a résztvevők személye és a szemben álló erők összetétele teljesen különbözött egymástól.

elbeszélésének hitelét, ezért nem tesz 1127-re oroszországi beavatkozást, s csupán az 1123. évi volhíniai felvonulásról beszél.³⁹

A legújabb lengyel és szovjet szövegfilológiai vizsgálódások eredményeképpen mind Długosz értesülései, mind Tatyiscsev közlései az eddiginél nagyobb hitelt kaptak, a korábbinál értékesebbnek bizonyultak. Mindkét szerzővel kapcsolatban ma az uralkodó nézet az, hogy olyan régi eredetű, hiteles forrásokat (orosz évkönyveket) használtak, amik nem maradtak ránk, mivel időközben elvesztek. Ennek nyomán a legújabb szovjet kutatás elfogadja mind Długosz, mind pedig Tatyiscsev állításait. Ez a felfogás kezd terjedni a magyar szakirodalomban is.⁴⁰ Mi is ezt a nézetet valljuk azzal a megszorítással, hogy más forrásadatokat híján nem látjuk bizonyíthatónak Tatyiscsev azon közlését, miszerint Vlagyimirkó felesége a magyar király leánya lett volna. Egészen nyilvánvaló, hogy II. István szóba sem jöhet az orosz herceg apósaként, hiszen annak az 1120-as évek elején kötött normann házassága gyermektelen maradt.⁴¹ Éppen emiatt több kutató azt vallja, hogy Vlagyimirkó neje Kálmán leánya volt.⁴² Mérvadó adatokkal azonban ez sem igazolható. Mi úgy gondoljuk: ha valóban Kálmán leánya lett volna Vlagyimirkó hitvese, akkor erre a családi kapcsolatra, mint fontos tényre II. Géza 1152-es hadjáratakor az orosz herceg hivatkozott volna. Ő azonban II. Géza megbékítése céljából arra utalt, hogy korábban – 1135-ben – II. Béla érdekében a lengyelekkel harcolt.⁴³

Felmerül a kérdés: ha II. István nem állott dinasztikus kapcsolatban Vlagyimirkóval, akkor mivel magyarázható az, hogy a testvérharcban a király a zvenyigorodi fejedelem oldalára állt. Ennek oka részben az lehetett, hogy amikor 1123-ban II. István Jaroszláv volhíniai fejedelem támogatása miatt III. Boleslaw lengyel uralkodó mellett politikai–katonai szövetséget kötött Volodár peremisli fejedelemmel, akkor apja nevében a Magyarországon tartózkodó Vlagyimirkó lépett egyezsége a királlyal.⁴⁴ A döntő mozzanat azonban az volt, hogy 1113–1114 óta – Kálmán orosz

³⁹ MARCZALI 1896. 260.; Erre ld. pl. PAULER 1899. 231–232.; GRUSEVSKIJ 1899. 90.; HÓMAN 1939. 365.; SUSARIN 1961. 168.; A. В. НАЗАРЕНКО: О "Русской марке" в средневековой Венгрии. Восточная Европа в древности и средневековье. 1978. (továbbiakban: NAZARENKO 1978.) 306.

⁴⁰ Így pl. KOTLIAR 1985. 78–79.; TOLOCSKO 1987. 108. Részben fogadja el Długosz és Tatyiscsev adatait pl.: О. М. РАПОВ: Княжеские владения на Руси в X-первой половине XIII в. Москва 1977. (továbbiakban: RAPOV 1977.) 73.; I. П. КРИПЯКОВИЧ: Галицко-волынське князівство. Кіев 1984. (továbbiakban: KRIPJAKOVICS 1984.) 72. Długosz és Tatyiscsev értékelésével kapcsolatos vitára ld. FONT 1989. 47–48., 60., 136.

⁴¹ TATYISCSEV 1963. 138. – II. István házasságára ld. SRH I. 443.

⁴² Pl. BAUMGARTEN 1927. 15.; FORSSMAN 1970. 3. táblázat. Vö. GYÖRFFY 1953. 79.

⁴³ HODINKA 1916. 179., 253.

⁴⁴ GYÖRFFY 1953. 72., 81.

feleségének, Eufémianak eltaszítása óta⁴⁵ – igen feszült volt a viszony Magyarország és Kijev között. 1123-ban II. István serege Kijev ellenfele, Jaroszláv érdekében vonult harcba Volhíniában Vlagyimir Monomah nagyfejedelem szövetségeseivel szemben.⁴⁶ Minthogy Rosztyszláv koalíciós partnere Msztyiszláv kijevi uralkodó volt, ezért érthető módon a Magyarország és Kijev közti ellenséges viszony a magyar király helyét Vlagyimirkó mellett jelölte ki.

Már a korábbi kutatók közül is többen a Volodárevicsek harcába való magyar beavatkozással hozták összefüggésbe a Vita Conradi azon adatát, amely azt tartalmazza, hogy Konrád salzburgi érsek követe felkereste a magyar királyt, aki éppen akkor az oroszok határvidékén (in marchia Ruthenorum) tartózkodott.⁴⁷ Vitatott ennek az eseménynek az időpontja és a marchia Ruthenorum földrajzi fekvése is. A salzburgi érsek követe és II. István találkozásának dátumaként 1125, 1126, 1127 és 1131 egyaránt szóba jött.⁴⁸ Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy követének magyarországi útjával egyidőben a salzburgi érsek társaságában a magyar–osztrák határ közelében járt többek között Eckbert münsteri püspök is, aki viszont 1127. február 28-a után foglalta el főpapi székét,⁴⁹ akkor feltételezhető: II. István 1127-ben volt az oroszok határvidékén. Szerintünk közelebről is meghatározható az időpont, mivel 1127 őszén a király Bizánc ellen vezetett hadat, ezért csak 1127 első felében tartózkodhatott az orosz marchiában.⁵⁰ Kérdéses a marchia Ruthenorum földrajzi lokalizálása is. Van olyan nézet, amely az osztrák–magyar határvidékre helyezi,⁵¹ más felfogás Haliccsal azonosítja,⁵² egy további vélemény a Duna–Száva között jelöli ki a helyét.⁵³ Mi azokkal értünk egyet, akik Kelet-Magyarországon az orosz határvidékre teszik e magyar határtartományt.⁵⁴

Ha eddigi fejtegetésünk helyes, akkor ez azt jelenti, hogy II. István 1127 első felében sietett Vlagyimirkó segítségére. Ebből az is adódik, hogy Vlagyimirkó és

⁴⁵ SRH I. 429.; HODINKA 1916. 95.

⁴⁶ SRH I. 437–439.; HODINKA 1916. 95–97

⁴⁷ G 2326. – Ehhez ld. pl. GROT 1889. 24.; WERTNER 1889. 5., 18.; GRUSEVSKIJ 1905. 418.

⁴⁸ 1125-ös, ill. 1126-os keltezésre ld. MARCZALI 1896. 260.; 1127-re datál pl. WERTNER 1889. 5.; GROT 1889. 23–24.; HUBER A.: *Ausztria története I.* Bp. 1899. 221.; G 2326.; FONT 1989. 135–136. 1131-re teszi az eseményt PAULER 1899. 239.

⁴⁹ WERTNER 1889. 11. Ehhez ld. W. KOHL: *Das Bistum Münster 4/1. Das Domstift St. Paulus zu Münster.* Germania Sacra 17/1. Berlin–New York 1987. 141.

⁵⁰ FONT 1989. 135.

⁵¹ KRISTÓ GY.: *Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp. 1983. 203., 206.

⁵² WERTNER 1889. 5.

⁵³ NAZARENKO 1978. 306.

⁵⁴ MARCZALI 1896. 260.; PAULER 1899. 239.; PASUTO 1968. 334. 5. jegyz.; FONT 1989. 135.

Rosztizsláv harcát 1126–127-re kell datálni, azaz a testvérháború 1126-ban kezdődött el és 1127-ben fejeződött be.⁵⁵ Úgy látjuk, hogy II. István segítségnyújtása összetett jellegű volt. Egyrészt segédcsapatokat bocsátott Vlagyimirkó rendelkezésére, ezek részt vettek Zvenyigorod védelmében,⁵⁶ másrészt ezzel egyidőben a király maga is felvonult a Kárpátok tövében Halics irányában az orosz határvidékre (marchia Ruthenorum). Ez egy fenyegető hadmozdulat volt, s könnyen lehet, hogy ennek hírére szüntette meg Rosztizsláv Zvenyigorod ostromát. Végül 1127 első felében az orosz határvidékről II. István seregével lengyel területre tört be. Azaz a magyar király lengyelországi akcióját 1127 első felére tesszük. Erre a katonai lépésre feltehetően Vlagyimirkó kérésére került sor. A zvenyigorodi fejedelem ugyanis joggal tarthatott attól, hogy III. Bolesław lengyel uralkodó Rosztizslávnak segítséget fog nyújtani. Vlagyimirkó feltételezése nem volt alaptalan. 1123-ban még szemben állott egymással Lengyelország és Kijev, de ezt követően a nyugatról jelentkező német nyomás miatt Bolesław békés kapcsolatokra törekedett Kijevvel. Politikai célját sikerült is elérnie, mert Msztyizsláv nagyfejedelem 1125-ös trónralépte után hamarosan békét és szövetséget kötött egymással Bolesław és Msztyizsláv.⁵⁷ S mivel 1126–1127-ben a kijevi nagyfejedelem Rosztizsláv ügyét támogatta, ezért Vlagyimirkónak minden oka megvolt ahhoz, hogy attól tartson: a lengyel uralkodó kijevi szövetségeseinek késztetésére Rosztizsláv oldalára fog állni. Ennek megakadályozása, Bolesław lekötése céljából Vlagyimirkó érdekében tört be II. István hadserege 1127 első felében Lengyelországba. Az akció elérte célját, hiszen Bolesław oroszországi beavatkozására nem került sor. Nyilvánvalóan a lengyel uralkodó a német és a magyar front mellett nem kívánt harmadik szintén is konfliktusba keveredni. Vélelmezhető: a magyar fél lengyelelles akciója szerepet játszott abban is, hogy közeledés indulhatott meg a német birodalom és a magyar királyság között, amit egyébként elősegített a cseh–magyar szövetség, ill. a magyar–osztrák viszony megjavulása is ebben az időszakban.⁵⁸

Végül szólni kell arról, hogy ennek a lengyel–magyar konfliktusnak igen komoly következménye volt a lengyel–magyar kapcsolatok addigi jellegének teljes megváltozása. Ismeretes, hogy Magyarország és Lengyelország között 1106 óta – Kálmán és III. Bolesław szerződésükötése nyomán – békés, baráti, sőt szövetségi viszony

⁵⁵ Vlagyimirkó és Rosztizsláv belháborújának időpontja szerfelett vitatott. 1125–1126-ra helyezi pl. RAPOV 1977. 73.; 1126-ra datálja pl. KOTLIÁR 1985. 78.; TOLOCSKO 1987. 108.; 1127-re keltezi pl. GROT 1889. 23–24.; WERTNER 1889. 5., II.; LÁZÁR 1916. 190–191.; KPIPIAKEVICS 1984. 72.; FONT 1989. 135.

⁵⁶ TATYISCSEV 1963. 138.

⁵⁷ MAŁECZYŃSKI 1946. 153., 157.; WŁODARSKI 1966. 55. PASUTO 1968. 152.

⁵⁸ MARK 1986. 98.

állott fent.⁵⁹ II. István agresszív fellépése révén ez a viszony teljesen ellenségesé vált. S ez magyarázza azt, hogy 1132-ben III. Bolesław fegyveres eszközökkel támogatta II. Bélával szemben Borisz herceg hatalom-megszerzési kísérletét.⁶⁰ Ez az eseménysor azonban már az Álmos-ági királyok történetéhez tartozik.

⁵⁹ G 477., 490., 1596. – Ehhez ld. pl. PAULER 1899. 211.; MAKK 1986. 87.

⁶⁰ SRH I. 447–452.; G 28., 1765., 2289. stb. A korabeli lengyel politikára ld. pl. MANTEUFFEL 1958. 222–227.; WŁODARSKI 1966. 54.; MAKK F.: *Borisz, egy XII. századi trónkövetelő*. Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum VI. Szeged 1987. 63.

Quelques remarques sur la politique extérieure des rois de la branche de Coloman

Dans son étude, l'auteur examine les trois événements de la politique extérieure de l'époque des souverains de la branche de Coloman – de Coloman /1095–1116/ et de son fils Etienne II /1116–1131/. L'auteur prend la position suivante en ce qui concerne la conquête hongroise en Dalmatie en 1105: l'occupation des territoires dalmates de la part des Hongrois était une agression contre Byzance, car l'annexion des territoires dalmates appartenant à l'empire de Byzance s'était faite sans l'autorisation du basileus. Ensuite, Byzance a noué une alliance avec la Hongrie contre les Normands et la coalition a été renforcée par le mariage de Piroška, princesse hongroise et de Ioannes, prince héritier de Byzance au tournant des années 1105–1106. Selon l'auteur, Coloman a désiré de nouveau faire la guerre en Russie en 1106 après la guerre de 1099, pour aider son ancien allié Sviatopolk, grand duc de Kiev, dans sa lutte contre les Polovetz nomades. L'opinion de l'auteur est que dans la première moitié de 1127, Etienne II s'est ingéré effectivement dans la lutte intestine russe aux côtés du prince de Zvenigorod, Vladimirko. Le roi de Hongrie a prêté une aide militaire à Vladimirko, ensuite, en faveur de son allié russe, il a lancé une attaque dévastatrice contre des territoires polonais.

A SZÉKELYEK A XII. SZÁZADI ELBESZÉLŐ FORRÁSOKBAN

A székely eredetkérdéssel kapcsolatos mérvadó kutatásban az utóbbi évtizedekben két irányzat szembenállása figyelhető meg. Az egyik (főleg történészekből álló) tábor véleménye szerint a székelyek eredetileg a csatlakozott katonai segédnépek közé tartoztak, s lényegében ez a szerepük konzerválódott a honfoglalás utáni évszázadokban is. A másik – jórészt nyelvészeket és régészeket tömörítő – oldal viszont eredendően magyaroknak tekinti a székelyeket, akik soha más nyelven nem beszéltek, középkori kiváltságaik nem etnikai jellegűek, hanem sajátos katonai szerepük folyományai.¹ Az érvek – időnként érzelmi mozzanatokkal is színezett – sorában viszonylag kevés figyelem illette eddig azt a kérdést, hogy maguk a kortársak minek tartották a székelyeket, miközben egyes kiragadott nyelvészeti, régészeti stb. megfontolások tényleges súlyuknál nagyobb szerepet kaptak a problémakör vizsgálatában. A XII–XIV. századi kútfők (elbeszélő források és az okleveles anyag) ilyen irányú

¹ Csatlakozott katonai segédnépek tartja a székelyeket: GYÖRFFY GY.: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959. 68; Uő.: *A kabar kérdés*. Forrás 1983/7. sz. 25; O. MITTELSTRASS: *Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter*. München 1961. 32; ST. PASCU: *Voievodatul Transilvaniei*. Cluj 1971. 105–107; H. GÖCKENJAN: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*. Wiesbaden 1972. 114; KRISTÓ GY.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Bp. 1980. 57; FODOR I.: *A magyar–bolgár–török kapcsolatok történeti hátteréről*. Bolgár Tanulmányok III. Debrecen 1980. 9–48; SZÜCS J.: *A középkori Magyarország népei*. I. HISTÓRIA 1982/4–5 sz. 3; MAKKA L.: in: *Erdély története három kötetben*. Főszerk.: KÖPECZI B. I. Bp. 1986. 291–292; Uő.: *Erdély rövid története*. Főszerk.: KÖPECZI B. Bp. 1989. 158. A székelyek magyar eredetére: BENKŐ L.: *A nyelvföldrajz történeti tanulságai*. Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei. XXIV. Bp. 1967. 47; Uő.: *A székelyek korai története*. Nyelvünk és Kultúránk Tájékoztatója. 1985. szeptember 19–27; Uő.: *Adalékok a székelyek korai történetéhez*. Új Erdélyi Múzeum 1. (1990.) 109–122; MESTERHÁZY K.: *Nemzetségi szervezet és az oszlatyviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Bp. 1980. 90–91; BALÁZS J.: *Levédia, Nyék...és a székelyek eredete. Magyar deákiség. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Bp. 1980. 245–274; BÓNA I.: *Erdély története három kötetben*. i. m. I. 227; Uő.: *Erdély rövid története*. i. m.: 156. A hun származás felelevenítésére történő kísérletek: DÜMMERTH D.: *Az Árpádok nyomában*. Bp. 1980.³; BALÁS G.: *A székelyek nyomában*. Bp. 1984. A székely kérdés második világháború utáni történetére: KORDÉ Z.: *A székelykérdés története Hunfahy Páltól napjainkig*. Bölcsészdoktori értekezés. Szeged 1984. [Kézirat] 44–84; Uő.: *A székelykérdés a magyar történetírásban*. KORTÁRS 1985/2. sz. 81–92.

szisztematikus átnézése képet adhat arról a szemléletről, amely ebben az időben a székeleyekkel szemben érvényesült, s más jellegű (jog-, intézmény-, nyelvtörténeti stb.) kutatásokkal kiegészítve alkalmas lehet a fentebb említett két irányzat közötti vita eldöntésére. Az alábbiakban – első lépésként – e vizsgálatot a legkorábbi adatok vonatkozásában kíséreljük meg elvégezni.

Mint történetírásunkban közismert, a székeleyekre vonatkozó első írásos feljegyzések két XII. századi esemény, az 1116. évi Olsava menti és az 1146. évi Fische menti csaták kapcsán bukkannak fel.² Az első ütközetről két részletes, de egymástól sok szempontból eltérő leírás olvasható a XIV. századi krónikakompozícióban és Cosmas Pragensisnél.³ Mint arra az összecsapás rekonstruálását elvégző kutatók rámutattak, a kortárs cseh krónikás híradása hitelesebb, nemcsak azért, mert a magyar kútfő szemmel látható szépítő törekvéssel szemben az *Annales Gradicensis* is megerősíti a csehek győzelmét, hanem azért is, mert a krónikakompozíciónak ez a passzusa néhány évtizeddel az esemény után került lejegyzésre.⁴ A végeredmény

² Nem kívánunk jelen tanulmányunkban Anonymus gestájának az elemzésével foglalkozni, mert a kutatók többsége szerint a Névtelen ugyan III. Béla jegyzője volt, de művét csak a XIII. század elején írta, így kiesik az általunk választott időkeretből. CSAPODI CS.: *Az Anonymus-kérdés története*. Bp. 1978; KRISTÓ GY.: *Szemponatok Anonymus gestájának megítéléséhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica (továbbiakban: AUSz AH) LXVI. 45–57; GYÖRFFY GY.: *Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás?* Bp. 1988. Ugyancsak nem kívánunk kitérni a Székely (*Scicul/Scichul*) személynév első okleveles előfordulásaira sem, mivel kérdésfeltevésünk szempontjából ezek az adatok nem rendelkeznek bizonyító erővel. A személynév előfordulásai: *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története*. Szerk.: ERDÉLYI L. VIII. Bp. 1903. 271., 272.

³ XIV. századi krónikakompozíció: E. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum I–II*. Bp. 1937–1938. (továbbiakban: SRH) I. 434–437; COSMAS PRAGENSIS: *A. F. Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III*. Bp. 1937–1938. (továbbiakban: G.) 806–807.

⁴ Az Olsava menti csatáról és a két forrás hitelességéről: PAULER GY.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. Bp. 1899.² 227–229., 471–472. 420. sz. jegyzet; MARCZALI H. in: *A magyar nemzet története*. Szerk.: SZILÁGYI S. II. Bp. 1896. 257–259; DOMANOVSKY S.: *A Budai Krónika*. Századok 1902. 819; KRISTÓ GY.: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp. 1986. (továbbiakban: KRISTÓ 1986.) 73–74. Az *Annales Gradicensis* feljegyzése 1116-ra vonatkozóan: „Bellum fuit inter Boemeos et Ungaros, sed Boemis terga vertentibus Moravienses maxima cede prostraverunt Ungaros.” (G. 136.) A magyar krónikakompozíció vonatkozó passzusát a XII. századból eredeztetni: PAULER GY., i.m.: 472. 420. sz. jegyzet; GERICS J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Bp. 1961. 25–26. III. István alatti krónikáستól származtatja e részeket: HORVÁTH J.: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 272–274; MÁLYUSZ E.: *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. I. Ab initiis usque ad annum 1301*. Bp. 1988. (továbbiakban: Commentarii) 124–128; GYÖRFFY GY.: *Besenyők és magyarok*. In: *A magyarság keleti elemei*. Bp. 1990. 119. Részben II. Béla, részben II. Géza alatti keletkezéssel számol: KRISTÓ GY.: *A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairódmunkban*. [Kézírtas kandidátusi értekezés.] Bp. 1968. (továbbiakban: KRISTÓ 1968.) 329., 331., 333. (Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Kristó Gyula professzor úrnak, amiért kézírtas kandidátusi értekezését és annak jegyzetanyagát a rendelkezésünkre bocsátotta.)

megítélésén kívül eltérések tapasztalhatók a csata egyes mozzanatait illetően is, ugyanakkor néhány vonatkozásban a két forrás jól kiegészíti egymást. Ezt tapasztalhatjuk a székelyekkel kapcsolatos, illetve kapcsolatba hozható részletek esetében is. A magyar krónika szerint II. István a kétszínű Solt tanácsára íjászokat küldött a cseh herceg, Vladisláv táborának a közelébe. „Amikor látták a csehek, hogy íjászok jönnek, kétkedés nélkül azt hitték, igaz, amit hallottak. Rátámadtak tehát az íjászokra. A hitvány biszenusok és székelyek egészen a király táboráig futottak, anélkül hogy sebet kaptak volna.”⁵ Lényegében hasonlóan ábrázolja a csata kitörését Cosmas Pragensis is (Solt említése nélkül), aki szerint a magyarok „*tres armatas quas vocant hospitum legiones iubent extra castra ire et pro defensione sua stare ex adversa parte amnis. Dux autem aestimans eos ad pugnam prorumpere, iussit suos arma capere, et ...contra eos terminalem transiliunt amnem.*”⁶ A két forrás összevetéséből kiderül, hogy a Cosmas által „*hospitum legiones*”-ként említett magyar íjászok székelyekből és besenyőkből állottak, s az elővéd szerepét játszották.⁷ Eltérő azonban a csata leírásának folytatása a két kútfőben: a magyar krónika, mint fentebb láttuk, avval vádolja a székelyeket és a besenyőket, hogy seb nélkül megfutamodva, egészen a király táboráig menekültek, amelyet a csehek felprédáltak. Meghallván a történeteket, a távolabb táborozó Urosa fia Janus nádorispán (*Ianus... filius Vrosa palatinus comes*) embereivel rátámadt a tábort dúló csehekre és győzelmet aratott felettük, amiről követ útján tájékoztatta a menekülőben levő királyt. Evvel szemben Cosmas Pragensis úgy tudja, hogy a magyar elővéd egyáltalán nem futott meg, hanem Vladisláv számos emberét megölve, magát a herceget is menekülésre kényszerítette. Eközben azonban a csehek más egységei, Ottó és Szobeszláv vezetésével rátámadtak a hegy mögött levő magyar táborra, ahol a király és kísérete mit sem tudva az időközben kibontakozott ütközettről, nyugodtan evett és ivott. Az öldöklésből maga II. István is csak Lőrinc [esztergomi] érsek segítségével tudott megmenekülni. A magyar elővéd („*illae autem quas praediximus hospitum legiones*”) miután a csatából visszatérve meglátta a feldúlt tábort és a halottakat, szintén menekülésre fogta a dolgot. A táborból korábban elfutott magyarok azonban szerencsétlenségükre üldöző cseheknek vélték őket, s rémületükben sokan közülük a Vágba veszték.

⁵ SRH I. 435–436. Magyar fordítás: *Képes Krónika. Pro memoria.* Ford.: BELLUS I. Bp. 1986. 192.

⁶ G. 807.

⁷ Semmi nem indokolja MARCZALI H. eljárását, aki Cosmas adatát „három külföldi zsoldos csapat”-nak fordítja (i.m.: 258.). BOROSY A. Johannes de Marignola firenzei krónikás (tévesen az 1118. év alatt elbeszélte) történetének három „*hospitum legiones*”-t említő adatát nehézfegyverzetű lovaságként értelmezi (*Mátyusz Elemér Emlékkönyv.* Szerk.: H. BALÁZS É. – FÜGEDI E. – MAKSAI F. Bp. 1984. 52.). Tekintve, hogy Marignola szinte szó szerint követi Cosmas Pragensis szövegét és ahhoz képest semmi újat nem hoz, nincs rá okunk hogy e „legio”-kban nehézfegyverzetű lovasságot lássunk a székely és besenyő íjászok helyett.

A két híradás közötti jelentős különbségek ellenére az alapvető mozzanatok sokban hasonlítanak egymásra: mind Cosmas, mind pedig a krónikakompozíció szerint a magyar elővéd megjelenése váltja ki a fegyveres összetűzést; a király menekülése és a tábor feldúlása szintén egyező motívumok; mindegyik forrás beszámol a magyarok (rész)győzelméről, csak Cosmas az ütközet elejére, míg a magyar kútfő a csata második felére helyezi azt; a székely és besenyő elővéd megfutamodását is említi a két krónika, amíg azonban a magyar ezt a csata elején beszéli el, addig a cseh szerző szerint csak a táborhoz való visszatérés után került erre sor; mindkét esetben arról olvashatunk, hogy II. István seregét kettéválva éri a csata vége: a magyar verzió szerint a győztes Janus nádor küld követet a menekülő király és kísérete megnyugtatóására, míg Cosmas előadásában a (korábban győztes) elővéd igyekszik beérni a futókat. A főbb motívumok azonossága arra enged következtetni, hogy a krónikások nagyjából azonos ismeretanyagból merítettek, az eltérések pedig részben a lejegyzés különböző időpontjainak, részben viszont torzításnak, csúsztatásnak tudhatók be. Mint fentebb már utaltunk rá, a XIV. századi krónikakompozíció ezen passzusa néhány évtizeddel az 1116. évi eseményt követően, a század második felében keletkezett, míg Cosmas Pragensis az ütközet kortársaként írta krónikáját.⁸ Ennek köszönhető, hogy a cseh szerző pontosan közli a csata helyét, időpontját, a királyi tábor fekvését stb.⁹ Ugyanakkor a magyar forrás – ha ezekről az aprólékos adatokról nem is tud – az alapvető mozzanatokkal illetően sokban hasonlít a cseh krónikára. Bizalmat kelt az is, hogy ismeri Janus nádorispánt, és ennek apját, Urosát, akiket más források is említene, valamint az, hogy Janus tisztségével kapcsolatban a korhű „*palatinus comes*” kifejezést alkalmazza, nem pedig a XII–XIII. század fordulójától feltűnő *palatinus*.¹⁰ Az eltéréseket véleményünk szerint nem annyira a későbbi lejegyzés, hanem inkább csúsztatás okozta: a krónikás – hogy szépítse a magyarok vereségét – több torzítást is elkövetett. A fiaszkót az elővédet alkotó székelyek és besenyők nyakába varrta, úgy állítva be a dolgot, mintha az ő „hitványságuk” és megfutamodásuk okozta volna a tábor elfoglalását és a király menekülését – ezzel mintegy elhárította II. István (valójában felkészületlen) főseregétől a kudarc ódiumát. Másfelől Janus nádor állítólagos végső győzelme révén elégtételt szolgáltatott a királyi tábor kifosztásáért és a magyar sereg megfutamodásáért. E fiktív győzelem kreálására az adhatott alapot, hogy az elővéd

⁸ Cosmas Pragensisre: *Lexikon des Mittelalters. Dritter Band. Zweite Lieferung*. München–Zürich 1986. 300–301.

⁹ *Commentarii* 434.

¹⁰ Janus nádorra és Urosára: DOMANOVSKÝ S., i. m.: 819. 1. sz. jegyzet; PAIS D.: *Az úr, valamint a bű, győ és bán méltóságjelölőink szó- és társadalomtörténetéhez. Szótörténeti és szófejtő tanulmányok*. Szerk.: PAIS D.–BENKŐ L. Nyelvtudományi értekezések 38. sz. Bp. 1963. 84., 87; *Commentarii* 433. A „comes palatinus” kifejezés használatára: *Commentarii* 433–434.

vezére alkalmasint Janus volt, aki valóban sikereket ért el Vladisláv seregrésze felett, és a csatateret – ellentétben a király hadával – veretlenül hagyhatta el. Az elmondottak alapján tehát úgy véljük, hogy a magyar krónikás – bár Cosmas után néhány évtizeddel alkotott – hozzávetőlegesen pontos ismeretekkel rendelkezett az Olsava menti csata lefolyásáról, torzításokat csak azokon a pontokon végzett, ahol ez koncepciója érdekében szükséges volt. Abban nincs okunk kételkedni, hogy állításának megfelelően a magyar előhadat valóban könnyűlovassal, íjász székelyekkel és besenyőkkel alkották,¹¹ mivel ezen a ponton leírása nemcsak Cosmas Pragensisével cseng egybe, hanem a Fischa menti csata történetéről fennmaradt híradásokkal is.

Az 1146. szeptember 11-én lezajlott ütközetéről – amelyet II. Géza és Jasomirgott Henrik bajor herceg vívtak egymással – szintén két részletes leírás maradt ránk: magyar részről a XIV. századi krónikakompozíció, míg német oldalról Freisingi Ottó tudósít az eseményről.¹² A magyar krónika szerint a csata kezdetén „a gaz bissenu-sok és a hitvány székelyek valamennyien egyszerre futamodtak meg, mint a juhok a farkasok elől, pedig szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak (*qui more solito preibant agmina Hungarorum*). És ekkor, mielőtt a magyarok ütközetbe kezdtek volna, néhány magyar csapat is megrémült a teutonok dühétől”.¹³ Vagyis a magyar forrás nyíltan kimondja azt, amit az Olsava menti csata kapcsán is sejteni lehetett: a székelyek feladata a XII. század folyamán az volt, hogy elővédet alkossanak a magyar sereg számára; ennek a feladatuknak pedig a csatlakozott katonai segédnépek közé tartozó besenyőkel együtt tettek eleget.¹⁴ Külön érdekessége a krónikabeli passzusnak, hogy határozottan különbséget von az elővéd és a „magyar” csapatok között, kijelentve, hogy az előbbieket megfutamorodása után „néhány magyar csapat (*quedam agmina Hungarorum*) is megrémült” az ellenségtől.

A német forrás további adalékokkal szolgál a magyar elővédről, tudtul adva, hogy az ütközet előtt II. Géza felállította a hadrendet „*positis in capite duabus alis, in quibus sagittarii, quatinus vim hostium eminus repellerent, erant*”. Henrik herceg

¹¹ Kérdéses, hogy Cosmas három „legio”-ra vonatkozó adatát miként értelmezzük: székelyek és besenyők alkották mindegyik csapatot vagy pedig egy harmadik népelemmel is számolni kell. Amennyiben ez utóbbiról lenne szó, a krónika híradása alapján akkor is könnyűlovassal íjászokra kellene gondolnunk.

¹² XIV. századi krónikakompozíció: SRH I. 453–457; FREISINGI OTTÓ: G. 1768. A magyar krónika vonatkozó passzusának keletkezését II. Géza korára helyezi: KRISTÓ 1968. 335–337. III. István-kori keletkezéssel, illetve redakcióval számol: DOMANOVSKY S., i. m.: 824–827.; HORVÁTH J., i. m.: 272–273., *Commentarii* 459.

¹³ SRH I. 453–457. Magyar fordítás: *Képes Krónika*, i. m.: 204–208.

¹⁴ A magyarországi besenyők szerepéről, helyzetéről: PÁLÓCZI HORVÁTH A.: *Besenyők, kunok, jászok*. Bp. 1989. 24–33; GYÖRFFY GY.: *Besenyők és magyarok* i. m. 94–191; HATHÁZI G.: *Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez. A besenyők*. Hadtörténelmi Közlemények 1990/2. sz. 22–60; KORDÉ Z.: *A magyarországi besenyők az Árpád-korban*. AUSz AH XC. Szeged 1990. 3–21.

támadásba lendülve „*nimia...sagittariorum impetum, qui in duabus precedentibus alis positi erant, pervenit ac illas cum duobus comitibus, qui eisdem preerant, ferme funditus delevit*”.¹⁵ Freisingi Ottó leírása kiegészíti a magyar krónika adatait, s meg is erősíti azokat; a székelyek könnyűlovas íjászok voltak, akiknek a feladata az volt, hogy távol tartsák az ellenfelet a magyar hadsoroktól. Egy ispán állott az élükön (miként a besenyőkén is), tehát önálló csapattestbe voltak sorolva.

Pontosabbá teszi a német forrás az elővéd megfutamodásáról festett képet is, mivel kiderül – a krónikakompozíció némileg tendenciózus beállításától eltérően –, hogy a székelyek és a besenyők a német főerőkkel kerültek szembe, akikkel heves küzdelmet vívtak, s ispánjaikkal együtt jórészt megsemmisültek.

Felmerül a kérdés, hogy milyen okból kifolyólag illeti a magyar krónika több ízben is „*vilissim*”; illetve „*pessim*” jelzőkkel a székelyeket és a besenyőket, igaz-talanul vádolva őket megfutamodással és a harcmezőn való gyenge helytállással.¹⁶ A kérdésre eddig három típusú felelet született: a kutatók egy része úgy vélte, hogy a megfutamodást színlelő (a krónikás által félreértett) lovasnomád haditaktika alkalmazásáról van szó,¹⁷ mások a könnyűfegyverzetű, jórészt íjász lovasokkal szembeni lenézésnek tudták be a pejoratív jelzőket,¹⁸ megint mások pedig etnikai háttérrel tulajdonítottak a dehonesztáló kitételeknek.¹⁹ Véleményünk szerint a legkisebb valószínűsége annak a felfogásnak van, amelyik a félreértett nomád taktika alkalmazásának tulajdonítja a krónikás jelzőit. Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy a király környezetében, illetve a magyar sereg vezetésében meglepetést okozhatott volna a rendszeres elővédi feladatokat ellátó székelyek és besenyők ilyen jellegű szokása,

¹⁵ G. 1768.

¹⁶ A székelyekre és a besenyőkre vonatkozó jelzők: SRH I. 436., 456. A besenyőkre vonatkozóan: SRH I. 397. E részek azonos szerzőtől való származását a stílus hasonlósága és a jelzők azonossága igazolja. E részletek azonos időben való keletkezésére: KRISTÓ 1968. 336–337.

¹⁷ A nomád haditaktika alkalmazására gondol: ERDÉLYI L.: *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései*. Klny. Bp. 1915. 39; TAGÁNYI K.: *Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdése”-re*. Történeti Szemle 1916. 306–307; O. MITTELSTRASS, i.m.: 32; H. GÖCKENJAN, i. m.: 115–116; *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Szerk.: SZÉKELY GY. – BARTHA A. *Magyarország története az i. m. előttől. I. Bp. 1984. 1176.* (A vonatkozó rész KRISTÓ GY. munkája.); PÁLÓCZI HORVÁTH A., i. m.: 25; GYÖRFFY GY.: *A székelyek eredete és településük története*. In: *A magyarság keleti elemei*, i. m.: 13–14.

¹⁸ JAKUBOVICH E.: *Boutal-útő-besenyő*. Magyar Nyelv. 1921. 119–120; NÉMETH GY.: *A székelyek eredetének kérdése*. Századok 1935., 131. 1. sz. jegyzet; TÓTH Z.: *A hadakozó nép. Magyar művelődéstörténet I.* Szerk.: DOMANOVSKY S. Bp. [é. n.] 276–277; MOLNÁR E.: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*. Bp. 1949.² 275–276.

¹⁹ HÓMAN B.: *A székelyek eredete*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 17. Bp. 1921. 12., KARÁCSONYI J.: *A székelyek ősei és a székely magyarok*. Cluj–Kolozsvár 1924. 4., Uő.: *Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez*. Cluj–Kolozsvár 1927. 13–14., DÜMMERTH D.: *Az Árpádok nyomában*. Bp. 1977. 329–330.

hiszen így mindannyiszor a főszereg pánikba esésétől és felbomlásától lehetett volna tartani. Másfelől a krónika által említett esetekben szó sem lehetett semmiféle félreértésről, hiszen 1116-ban a csehek egy része felett győzelmet arató elővéd látszatmeneküléséről Cosmas nem tud, 1146-ban pedig Henrik herceg nehézfegyveresei legázolták és megsemmisítették a székelyeket és besenyőket mielőtt azok a nomád hadicselhez folyamodhattak volna.²⁰ Megítélésünk szerint e pejoratív jelzők (feltéve, hogy nem pusztán a krónikás személyes antipátiájáról van szó) a katonai segédnépi státussal hozhatók összefüggésbe (vereség esetén bűnbakként lehetett rámutatni a székelyekre és a besenyőkre, megmentve így a fő sereg presztizsét), másrészt pedig a könnyűfegyverzetű, fíasz harcmodorra vonatkoztak, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy e fegyvernemnek is megvolt a maga fontos szerepe a kétségkívül modernnek számító nehézlovasság kiegészítőjeként.

Összegezve vizsgálatainkat, azt állapíthatjuk meg, hogy a XII. századi magyar krónikarészletek a csatlakozott katonai segédnépek között említik a székelyeket, félreérthetetlenül megkülönböztetve őket a magyar seregtől; a külhoni kútfők pedig egyrészt kiegészítő vonásokkal árnyalják szerepüket, másfelől megerősítik a krónika ezen beállítását. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a XII. századi elbeszélő forrásokból kihámozhatóan a székelyeket ekkoriban a magyartól eltérő népelemként tartották számon.

²⁰ A magyar seregek még a 13–14. században is ismerték és alkalmazták ezt a nomád haditaktikát. KRISTÓ 1986. 172., KRISTÓ GY.: *Az Anjou-kor háborúi*. Bp. 1988. 214–215.

Les sicules dans les sources narratives du XIIe siècle

Selon l'opinion de l'auteur, l'examen des sources narratives des XIIe – XIVe siècles et celui des chartes peuvent donner une idée du fait si l'on avait considéré les Sicules, à cette époque-là, comme un peuple de renfort militaire ou bien ils étaient considérés comme Hongrois. Au début de cet examen, en analysant les sources relatives aux batailles du long d'Olsava en 1116 et du long de Fische en 1146, il constate qu'à cette époque-là, et les sources hongroises et les sources étrangères avaient rangé les Sicules parmi les peuples de renfort militaires.

ÖT PONDUST FIZETŐK ÉS VÁRHOSPESEK

A címben szereplő két társadalmi csoport mibenlétéről, egymáshoz való viszonyáról egy évtizeddel ezelőtt Szűcs Jenő gondolatgazdag tanulmányában ekként nyilvánított véleményt: „Az 1260-as évtizedben tűnik elő egy eleddig ismeretlen réteg a várnépi parasztok közt, melynek neve: »öt pondust fizetők«. E réteg csupa északnyugati várispánságban, Szolagyőr csallóközi tartozékain (*castrenses solventes comiti seu castro quinque pondera* 1261), valamint Nyitra (1263), Komárom (1267) és Győr (*populi castri quinque ponderum solventes* 1271) várának szervezetében adatolható. Nyilvánvaló, hogy az új réteg tagjai egyfelől várnépi parasztok, másfelől viszont nem minden »várbeli« lett ilyen cenzusfizetővé, mert mind a csallóközi, mind a győri esetben határozottan megkülönböztetik őket egyfelől a várjobbágyoktól, másfelől a közönséges várnépi parasztoktól (*castrenses, populi castri*). Bizonyos Tina földet például a Csallóközben egyszerű »várbeliek« és »öt pondust fizetők« közös határhasználatban művelték, a föld harmadik része pedig olyanok birtokában volt, akik legalábbis azt állították magukról, hogy várjobbágyok. Az új névvel csaknem párhuzamosan, csupán egy évtizednyi késéssel bukkan fel egy másik új név a várszervezetben, éspedig részint nagyjából az előző területen, Trencsén (1270), Hont (1284), Pozsony (1294) vára tartozékain, részint a felosztott országhatárterület egyéb nyugati, királyi részein, Baranya Dráván túli aszuági vidékein (1259–1270) és Zág-ráiban (1291), valamint Zalában (1271) és Vasban (1291) is: a »a vár vendégtelepei« (*hospites castri*). Helyzetükre két körülmény világít rá. Az egyik, hogy az igazi, szabad vendégtelepekkel (*hospites liberi, regni*) ellentétben a vár joghatósága alá (*sub iurisdictione castri*) tartoztak, de egyidejűleg valamiképpen mégis »a vendégek szabadsága alatt« (*sub libertate hospitum*) éltek. A másik körülmény, hogy mindez felbukkanásuk idején már múlt időben van: elhagyott, elpusztásodott földjeiket a királyi hatalom IV. Béla halála után eladományozta. Nevük ugyanakkor tűnik el az oklevelekből, amikor az alig egy évtizede szereplő »öt pondust fizetők« is, mely utóbbiak különben Győr-Váralján az egyszerű várnépbeliek előtt, de a tulajdonképpen győri hospesektől megkülönböztetve szerepelnek utolsó ízben, midőn V. István az ő státusukat is eltörölte a városprivilegium által (1271). A két kérészletű megnevezés kellő biztonsággal összekapcsolható, mert nagy valószínűséggel ugyanarra a jelenségre vonatkozik. IV. Béla király az 1250/60-as évek fordulóján valószínűleg létrehozott egy pénzcenzust fizető paraszti telepesréteget a várszervezetben is,

melyet a vendégtelepesek »szabadságainak« egy szerényebb és korlátozottabb kiadásával ruházott fel”.

Amikor tehát IV. Béla létrehozta a „várrendégek” rétegét, célja ez volt: „túlzott előresietés helyett a »szabadság« egy szerényebb »státusán« létrehozni a királyi birtokok hierarchiájában – anélkül, hogy maga a hierarchikus szervezet sérelmet szenvedne – egy »quasi-hospes« réteget, mely ennél fogva számarányában tömegesebb lehet, mint az igazi szabad vendégtelepesek paraszti elitje, miközben funkcionálisan ugyanazt a szerepet tölti be: a népek »szétszóródásának« a »szabadság« egy bizonyos fokával hivatott elejét venni. A kísérlet azonban elkésett, mert egyrészt maga a várbirtokállomány már feltartóztathatatlanul morzsolódott szét, másrészt az idő túl is lépett e váltig »hierarchizált« és mérsékletes reformkísérleten. A királyi birtok eme új telepeseit a korlátozott jogok már nem kötötték meg, elszökdöstek más földesurakhoz, hogy egyáltalán nevükről is már csak elnéptelenedett földjeik kapcsán értesüljünk. Nem is feltétlenül az »igazi« hospes-szabadság, hanem egyszerűen az országszerte terjedő »jobbágyi szabadság« tette semmissé IV. Béla parasztreformjának ezt az ágát”.¹ Noha Szűcs Jenő párhuzamba állítja ezt a várbirtokon megvalósítani szándékolt reformkísérletet a király magángazdaságában, a zólyomi uradalomban lezajlott reformmal, magunk alábbi vizsgálódásainkban nem térünk ki a zólyomi helyzet ismertetésére, megelégszünk azzal, hogy a források tükrében tegyük mérlegre Szűcs Jenő idézett fontos megállapítását, azt, hogy az öt pondust fizetők és a várhospesek azonos társadalmi kategória jelölésére szolgálnak-e (ahol az első terminus a kötelezettségek, a másik – a hospes szó révén – a jogok oldaláról rögzíti társadalmi állapotukat), illetve hogy e két néven szereplő társadalmi csoport IV. Béla tatárjárás utáni társadalmi reformjának köszönhet-e – rövid ideig tartó – létét.

A két elnevezés közül sokkal nehezebb véleményt formálni az öt pondust fizetők-ről. Némileg könnyebbé teszi helyzetünket az a körülmény, hogy míg Szűcs Jenő négy adat birtokában vonta le következtetéseit, nekünk nyolc adat áll rendelkezésünkre, s valószínűnek tarthatjuk, hogy a kiadatlan (elsősorban magán-) oklevelekből e szám még növekedhet is. Mindenesetre a jelenleg ismert nyolc adat alapján módosítani kell a társadalmi csoport szereplésének időhatárait. Az öt pondust fizetők első adata 1256-ból,² utolsó adatai 1274-ből valók.³ Nyilvánvaló, hogy ezek számottevően

¹ SZÜCS JENŐ: *Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyiség. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században.* Századok 1981. 300., 301.

² WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. I–XII.* Pest 1860–Bp. 1874. (a továbbiakban: W.) II. 270.

³ *Hazai okmánytár. I–VIII.* Győr 1865–Bp. 1891. (a továbbiakban: HO.) VII. 150–151.; SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II.* Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA.) 2497. szám.

nem módosítják a Szűcs Jenő által megállapított kronológiai jellemzőket (1261–1271). A vizsgálatba újonnan bevont adatok egyike gömöri öt pondust fizetőkről szól,⁴ ez némileg árnyalja a területi elterjedésükről felvázolt elképzelést, ugyanis Gömör nehezen sorolható az északnyugati várispánságok közé. A nyolc adat együttese elsősorban a legfontosabb kérdés, az öt pondust fizetők társadalmi helyzete szempontjából igazít el bennünket. Az adatok legtöbbje kétségtelenül bizonyítja, hogy várhoz tartozó népelemről van szó, olyan emberekről, akik többnyire saját földdel rendelkeztek, mégha eredetileg e föld – bár e vonatkozásban csak kevés számú adat erősít meg bennünket – a vár tulajdona volt is.⁵ Jogállapotuk szolgálai volt. Perdöntő bizonyossága ennek az, hogy *castrenses*, illetve *populi castri* (vagyis a várszervezet alávetett rétegét jelölő várnép) terminussal illették őket. Méginkább egyértelművé teszi ezt IV. Bélának az az 1267. évi oklevele, amely – társadalmi helyzetüket megváltoztatva – megtiltotta bárkinek, hogy a kiváltságolt öt pondust fizetőket korábbi szolgaságuk okán (*ratione pristine servitutis*) zaklassák.⁶ Kiszolgáltatott helyzetüket mutatja, hogy IV. Béla 1261-ben egyházi kézre (a margitszigeti Boldogasszony- vagy Szűz Mária-egyháznak, az ottani domonkos apácakolostornak) adta egy csoportjukat.⁷ Öt pondust fizetők közé azonban jobbágyiak (azaz várjobbágyok) is tartoztak, legalábbis Gömörben.⁸

Valóságos anyagi helyzetükhöz olykor jogi állapotukat is hozzáigazították a királyok. Már 1261. évi adat szerint szolgagyőri várjobbágyokká lettek korábban öt pondust fizetők. IV. Béla és IV. László öt pondust fizetőket földjükkel együtt királyi szervienssé emelt Komárom, Gömör és Nyitra megyében, vagyis megnyitotta előttük a kialakuló köznemességbe vezető utat, V. István pedig a győri vár öt pondust fizető népeit a királyi hospesekkel egyesítette.⁹ Mindezek alapján úgy tűnik, az öt pondust fizetők eredetileg kötött helyzetű, szolgálai jogállású várnépek voltak, akik azonban nem osztoztak a várnépek általános helyzetében, vagyis nem jutottak túlnyomó részükben a jobbágyság néven egységesülő alávetett osztályba, hanem közülük bizonyára számosan ráleltek az uralkodó osztályba vezető útra. Hogy az öt pondust

⁴ HO. VII. 150.

⁵ W. II. 270.; RA. 1269. szám (földjük eredetileg várföld volt); ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁCZ: *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. II.* Bp. 1903. 323.; W. VIII. 81.; W. III. 158–159.; HO. VII. 151. (földjük eredetileg várföld volt); RA. 2497. szám.

⁶ GÁRDONYI ALBERT: *Budapest történetének okleveles emlékei. I.* Bp. 1936. (a továbbiakban: Bp. O.) 74.; W. III. 158–159.; STEPHANUS LADISLAUS ENDLICHER: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana.* Sangallen 1849. (a továbbiakban: E.) 528.; W. III. 159.

⁷ RA. 1269. szám; Bp. O. 74.

⁸ HO. VII. 150–151. L. ILA BÁLINT: *Gömör-megye. I. A megye története 1773-ig.* Bp. 1976. 108.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III.* Bp. 1963–1987. (a továbbiakban: Gy.) II. 507.

⁹ RA. 1269. szám; W. II. 158–159.; HO. VII. 150–151.; RA. 2497. szám; E. 528.

fizetők miért emelkedhettek magasabbra, mint osztályos társaik zöme, erre Bolla Ilona magyarázata elfogadhatónak tűnik: „Különös gonddal ügyeltek a királyok azoknak a szolgáló népeknek a királyi (királynői) hatalom alatt való megtartására és servilis státusuk változatlan megőrzésére, akik főleg élelmet és italt vagy megszabott összegű pénzt (például castrensis mansioként 5 pondust) szolgáltattak. Arról is intézkedtek, hogy szolgáltatásaik teljesítéséhez megfelelő nagyságú földjük maradjon. Mivel ezek a földek a paraszti átlagnál nagyobbak lehettek és viszonylag jó élet-körülményeket biztosíthattak a számban megfogyatkozott népességnek, így ezek nem is igyekeztek el helyükről”.¹⁰ Tény viszont, hogy ha helyükről nem is, de szolgálai (servilis) állapotukból – éppen gazdasági viszonyaik szolgálai átlagot (messze) meghaladó szintje miatt is – kitörni akartak, s jelentős részüknek ez sikerült. Az öt pondust fizető népelemek tehát szolgálai jogállapotból elindulva, azaz a társadalmi ranglétrán emelkedve jutottak be a jogilag egységesülő jobbágyságba vagy még magasabbra, a köznemesség soraiba.

Sokkal könnyebb helyzetben vagyunk a várhospesek megítélését illetően. Hogy a várhospesek és az öt pondust fizetők aligha azonosíthatók, már az 1271. évi győri hospes-kiváltság alapján gyanítható. V. István király ugyanis a győri királyi hospeseket a győri várba telepítve át, egyesítette velük a győri vár öt pondust fizető népeit, a szolgagyőri vár népeit, hospeseket, a királyi tárnokok népeit stb., akik e királyi hospesek között éltek. Vagyis különbséget tett a hospesek (nem várhospesek) és az öt pondust fizetők között.¹¹ Nem kell azonban ebben a kérdésben egyetlen oklevél tanúságára hagyatkoznunk, hiszen a várhospesekről nem csupán az a hét adat szól, amelyet Szűcs Jenő említ, és nem csupán az 1259–1270 közti időszak és 1294 között, hanem ennek többszöröse, és jóval a tatárjárást megelőző időből is. Tudunkkal az első, várhospeseket említő oklevél 1208-ból való, amikor a Vasvárhoz tartozó Lendva föld határjárásában előforduló Rodina föld tulajdonosaiként vasvári hospesek szerepelnek (*terra hospitum Ferrei castri*).¹² Mivel azonban ez az adat esetleg magyarázható úgy is, hogy itt nem a vasi vár hospeseiről, hanem Vasvár település hospeseiről van szó, nagyon fontos körülmény, hogy másik adatunk is van – immár értelmezési nehézség által sem terhelve – a tatárjárás előtti időből a várhospesre. 1238-ban IV. Béla király a szalkai apátságnak adományozta a trencsényi vár Geszte nevű földjének felét e vár Geszte faluba való hospeseinek részén (*in*

¹⁰ Bolla Ilona: *A jogilag egységes jobbágysztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből* 100. Bp. 1983. 235.

¹¹ E. 526–529. L. FÜGEDI ERIK: *Győr városának 1271. évi kiváltságlevele. Győr. Várostitörténeti tanulmányok*. Győr 1971. 109–117.; Gy. II. 597–598.

¹² RA. 237. szám.

parte hospitibus eiusdem castri [de Tyrinchen] de villa Gezte assignata).¹³ A tatárjárás utáni évtizedekben az ország legkülönbözőbb vidékein levő várak hospeseiről olvashatunk, leggyakrabban abban a minőségükben, hogy földdel rendelkeznek. Így találkozunk pl. 1243-ban a pozsonyi, 1249-ben a szolnoki, 1251-ben az újvári, 1258-ban a nyitrai, 1263-ban a krasznai, 1266-ban a mosoni, 1259–1270 között a baranyai, 1271-ben a zalai vár hospeseivel, illetve földjeikkel.¹⁴ Igaz, vannak példák arra, hogy „elhagyott, elpusztásodott földjeiket a királyi hatalom IV. Béla halála után eladományozta”, így pl. IV. László 1284-ben Hontvár Hont nevű földjét (ahol a vár joghatósága alatt a hospesek szabadsága szerint élő népek laktak), III. András 1291-ben várhospesek által lakott Zágráb megyei földet, 1294-ben pedig hajdan pozsonyi várhospesek által benépesített Pozsony megyei földet idegenített el.¹⁵ de számos adat bizonyítja azt, hogy a várhospesek nem tűntek el IV. Béla halálakor a történelem színpadáról. 1271-ben arról értesülünk, hogy zalai várföldön *most* zalai várhospesek élnek. 1288-ban a Pozsony melletti Széplakon tartózkodtak a pozsonyi vár hospesei. 1284-ben a pozsonyi vár hospeseinek ispánja bukkan elénk.¹⁶

Forrásaink megadják a lehetőséget, hogy a várhospesek eredetéről és jogállásáról képet alkothassunk. IV. Béla király 1241. február 27-i oklevele arról számol be, hogy miközben az uralkodó a várak kötelezettségeit rendezte, a trencsényi vár jobbágysai perbe fogtak négy, Zamárd faluba való személyt, azt állítván róluk, hogy a vár szállásadó jobbágyságainak kötelékébe tartoznak. Ők négyen viszont azt állították, hogy szabadok és németországi hospesek. A király parancsára Lodomér trencsényi ispán által elvégzett vizsgálat kiderítette, hogy azok Németországból jöve szálltak meg a lakatlan és műveletlen Zamárd földön, s hat mansio közül egy felfegyverzett vitézt tartoznak a trencsényi ispán társaságában hadba küldeni, és semmi másban nem tartozzanak a várispánt szolgálni. Ámha alkalmasak lennének a vár tisztségeire (*dignitates castri*), gáncsokodás nélkül tarthassák azokat, ha akarják.¹⁷ Az oklevél ugyan nem

¹³ RICHARD MARSINA: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II.* Bratislavae 1971–1987. (a továbbiakban: M.) II. 28.

¹⁴ FERDINANDUS KNAUZ–LUDOVICUS CRESCENS DEDEK: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III.* Strigonii 1874–1924. (a továbbiakban: MES.) I. 346., 347.; T. SMÍČILAS–M. KOSTRENCIĆ: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. I–XVI.* Zagrabiae 1904–1976. (a továbbiakban: Sm.) IV. 384.; W. XI. 373–374.; W. VII. 489.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Adatok a románok XIII. századi történelméhez és a román állam kezdeteihez.* Történelmi Szemle 1964. 7.; HANS WAGNER–IRMTRAUT LINDECK–POZZA: *Urkundenbuch des Burgenlandes. I–IV.* Wien–Köln–Graz 1955–1985. (a továbbiakban: UB.) I. 325.; RA. 1667. szám; UB. II. 8., 9.

¹⁵ W. IX. 378–379.; Sm. VII. 63.; W. XII. 550–551.

¹⁶ UB, II. 8., 9.; W. IV. 309.; W. IV. 268.

¹⁷ HO. VI. 39–40. L. ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései.* Történelmi Szemle 1915. 349–350.; TAGÁNYI KÁROLY: *Felelet Dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései”-re.* Történelmi Szemle 1916. 584–585. old. 1. jegyz.

mondja, de aligha képezheti vita tárgyát, hogy Zamárd (utóbb Zamaróc, illetve Zamarovce), e Trencsén közvetlen szomszédságában fekvő föld eredetileg a trencsén-i vár ingatlana volt, vagyis a németországi hospesek várföldön telepedtek le. Mivel a várföldet általában szolgálat terhelte (ne feledjük, még a várjobbágyok sem teljesen szabad emberek, hanem kötött liberek voltak),¹⁸ érthető a többi várjobbágy fellépése, ha magukhoz hasonlóan szolgálatra (szállásadásra) akarták kényszeríteni a várföld új lakóit. Ám a jövevények az idegeneket megillető mentességekre hivatkozva el tudták ismertetni kívüllásukat a várjobbágyok körén, jóllehet a várszervezettől teljesen mentesek mégsem maradhattak: a várispánnak (*comiti castri*) fegyveres szolgálatot biztosítottak. Ez önmagában bizonyosság, hogy várföldön telepedtek meg. Ezt erősíti meg az a körülmény, hogy saját akarataik szerint a várral összefüggő tisztségeket viselhettek, ami kizárt dolog lett volna, ha mindenben függetlenek lettek volna a vártól. A Trencsén megyei Zamárd hospesei tehát azáltal váltak várhospesszé, hogy idegen etnikumú és várföldön megtelepedett emberek voltak. Ám valóban várhospesek voltak a zamárdi hospesek? A kérdésre későbbi oklevél révén tudunk feleletet adni. Azok fiai, akik 1241-ben megvédték a várjobbágyok ellenében szabadságukat, 1261-ben IV. Bélával megerősítették kiváltságukat, 1270-ben viszont ugyanezek már mint trencsén-i várhospesek (*hospites castri nostri Trinchiniensis*) érvényesítették V. István királlyal 1261. évi oklevelüket.¹⁹ A zamárdi hospesek tehát vitathatatlanul várhospesek voltak, szabadságuk gyökere idegen voltukban rejtett, a várföldre letelepedvén szabadságuk nagy részét sikerült a várelemek ellenében megmenteniük, de teljesen nem függetlenedhettek a várszervezettől.

Hogy a várhospesek alapvetően azért váltak várhospesszé, mert várföldön leltek otthonra, több más oklevél is megerősíti. Várhospeseknek gondolhatjuk a Valkó vára mellett tartózkodó hospeseket (*hospites iuxta castrum Valkow commorantes*), nemzetiségükre nézve németeket, szászokat, magyarokat és szlávokat, akiknek Kálmán király, szlavón herceg, IV. Béla tesvéröccse 1231-ben adott kiváltságot. Eszerint a köztük levő minden vitás ügyben a falunagy (*maior villae*) ítéljen, a vérontás megítélésére azonban a vár egyik tisztségviselőjével, a porkolábbal (*ianitor castri*) együtt legyen csak illetékes. S hogy a hospesek semmiben se szenvedjenek hiányt, Kálmán lakás céljára nekik adta a valkói vár T. nevű földjét a földnek hasonlóképpen T. nevű erdejével együtt, hogy onnan (tudniillik az erdőből kitermelt fából) házakat építhessenek.²⁰ Kálmán halála után a valkói hospesek, akik most már nem mint Valkó vára mellett, hanem mint a valkói vár suburbiumában tartózkodó hospesek (*hospites in suburbio castri Walkow commorantes*) tűnnek fel, Kálmán kiváltságlevelét IV. Bélával 1244-ben megerősítették. Ennek okát is gyanít-

¹⁸ BOLLA ILONA: a 10. jegyzetben i. m. 225.

¹⁹ HO. VI. 108.; HO. VI. 175.

²⁰ Sm. III. 346.

hatjuk az 1244. évi megerősítésből. Ez arról szól, hogy a valkói ispán és a jobbágyok (azaz a valkói várispán és a várjobbágyok) sok kárt és ellenségeskedést szftottak a Kálmán által nekik adott Harsány földön. Vagyis a valkói várszervezet vezetői sem fogadták el egy csapásra, hogy szolgálattal terhelt várföldön a vár szolgálatától mentes hospes-réteg telepedett le. Mivel a viszályt növelte a hospesek és a várelemek birtokainak körülhatárolatlan volta, ezért IV. Béla 1244. évi oklevele szerint elvégezték Harsány föld határainak kijelölését.²¹

Hasonló a helyzet a barsi hospesekkel is. IV. Béla király 1240. évi okleveléből arról szerzünk tudomást, hogy a barsi vár suburbiumában tartózkodó magyar és német hospesek (*hospites nostri tam Hungari quam Teutonici in suburbio castri de Bors commorantes*) azt kérték az uralkodótól: állapítsa meg, hogyan és mivel tartoznak szolgálni neki és a várispánnak (*comiti castri*). A király úgy döntött, hogy a hospesek a várispánnak évente egy alkalommal tartoznak adni meghatározott juttatást, kisebb ügyekben a falunagy (*villicus*) ítél, súlyosabb ügyekben (pl. vérontás) a várispán fog ítélni a falunagy jelenlétében. Fontos körülmény, hogy IV. Béla a hospeseknek lakás céljára elsősorban várföldeket adott. E földek egyikét egy Guda nevű személy tartotta, akit az uralkodó testvérével együtt a hospesek közé sorolt, és azok szabadságát biztosította számára.²² Jó példa ez arra, hogy az eredendően kiváltságot élvező hospesek közé került személy – aki származását tekintve sem idegen, sem jogállását tekintve hospes nem volt – elnyerte a hospes-szabadságot. Ugyanerre szolgált példát IV. Béla király egy másik, szintén 1240. évi oklevele. Eszerint a Grabes falubeli, a királyi lovászok jobbágyai közül származó Wochot, aki már sokkal korábban átköltözött a pozsonyi királyi várba, hogy ott lakjon, a határvédelemben szerzett érdemeiért eddigi kondíciójából IV. Béla kivette és a királyi hospesek közé sorolta.²³ Aligha szenvedhet kétséget, hogy erre azért került sor, mert Woch a pozsonyi várba költözésekor királyi (azaz vár-) hospesek közé került. Még a tatárjárás után évtizedekkel is akad arra példa, hogy hospesek hajdani várföldre telepedtek. IV. Béla király 1264-ben a türjei monostor Zalavári nevű földjét a monostortól elvéve a Zalavár földön összegyűlt hospeseinek adta.²⁴ Ehelyütt a föld elnevezése (*Zalawari*) mutatja, hogy ez, mielőtt egyházi tulajdonba került volna, a zalai váré volt (jelentése: 'Zala váráé').

²¹ Sm. IV. 227–228. L. még Sm. V. 280.

²² M. II. 56–57. L. még uo. 298–299. L. továbbá Gy. I. 431–432. Lektorunk, KUBINYI ANDRÁS kétségét fejezte ki „valamennyi, eredetileg várföldön lakó hospes várhospesszé nyilvánításával szemben”.

²³ MES. I. 336.

²⁴ *Zala vármegye története. Oklevéltár. I.* Bp. 1886. 45.

A felsorolt példák magyarázatát adják annak, hogy a várhospesek miért rendre földek, falvak birtokosaként tűnnek fel az oklevelekben.²⁵ Azért, mert várföldön telepedtek meg. Arra is akad példa, hogy (pozsonyi) várhospesek vásárlás útján jutottak földhöz. Sajátságos, hogy éppen ezt a földet IV. László király eladományozta.²⁶ Nem egyedüli adatról van szó. IV. Béla már 1238-ban túladdott trencsényi várhospesek, 1249-ben szolnoki várhospesek földjén. V. István ifjabb királyként 1263-ban a várhospesek egy Kraszna megyei földjét adta oda. V. István király 1271-ben a zalai vár templommal rendelkező Kebele nevű földjét adományozta el, amelyen akkor zalai várhospesek éltek. IV. László 1276-ban a királyi hospesek Galgóc földjét idegenítette el, amelynek határjárásában a Galgóc városban tartózkodó galgóci várhospesek földje szerepel.²⁷ Ezek az adatok – a várhospesek vár iránti kötelezettségére és a várszervezet tisztségviselőivel szembeni szolgálatára vonatkozó adatokkal együtt – megadják annak a sajátos helyzetnek a magyarázatát, hogy miként fordulhat elő olyan jogállapot, amilyent IV. László király egy 1284. évi diplomája tükröz. Eszerint az uralkodó eladományozta a honti vár Hont nevű földjét, amelyen a vár joghatósága alatt a hospesek szabadsága szerint élő népek (*sub iurisdiccione castri predicti populi sub libertate hospitum*) laktak.²⁸ Az ellentmondás nyilvánvaló: a vár joghatósága kötöttségeket, kötelezettségeket jelentett, a hospesek szabadsága pedig már eredetileg is a személyes szabadságjogok teljességét, a köz- vagy arany-szabadságot foglalta magában.²⁹ Az oklevelekből kihámozható társadalmi gyakorlat éppen erre a felemás helyzetre vet fényt. A várhospesek a dolog természeténél fogva kötött liberekké váltak, mégha kötöttségük jóval lazább is volt, mint a várjobbágyoké. Azzal, hogy várföldön telepedtek meg, ezt a laza kötöttséget mindenképpen vállalták. Megnyilvánult ez a kötöttség abban, hogy bizonyos várelemek (várispán, porkoláb) ítéltek felettük. Alkalmassint katonai kötelezettséggel tartoztak a várispánnal szemben, olykor évi egy összegű, meghatározott juttatások adására is kényszerítve voltak. Ebbéli ingatag helyzetükből két irányban mozdulhattak el. Lejjebb süllyedhettek, földjükkel együtt eladományozhatták őket, s kérdés, hogy új földesuruk előtt mit tudtak átmenteni hajdani kivételezettségükből. Ugyanakkor nem kevesen felfelé emelkedhettek: ennek az volt a feltétele, hogy a király vagy Szlavóni-

²⁵ Fentebb még nem idézett adatok: *Hazai oklevéltár*. Bp. 1879. 19.; W. II. 270.; HO. VI. 98. stb.

²⁶ W. IX. 147.

²⁷ M. II. 27–28.; Sm. IV. 384.; GYÖRFFY GYÖRGY: a 14. jegyzetben i. m. 7.; UB. II. 8., 9.; RA. 2687. szám.

²⁸ W. IX. 378–379.

²⁹ A hospes-szabadságra l. LEDERER EMMA: *A legrégebb magyar iparososztály kialakulása. Századok* 1927–1928. 510–528.; BOLLA ILONA: a 10. jegyzetben i. m. 87–88. L. még FÜGEDI ERIK: *Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest múltjából. XIV.* Bp. 1961. 43–73.; KUBINYI ANDRÁS: *A királyi várospolitika tükröződése a magyar királyi oklevelek arengáiban. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. SZÉKELY GYÖRGY. *Memoria saeculorum Hungariae.* 4. Bp. 1984. 276–287.

ában a bán, illetve Erdélyben a vajda felmentse őket a vár, a várispán szolgálata, illetve joghatósága alól. Számos olyan esetet ismerünk, amikor ilyen mentesítésre sor került. Az esetek egy részében bizonytalan, hogy várhospesekről (azaz várbirtokra települt hospesekről) van-e szó,³⁰ más esetekben ez még akkor sem kétséges, ha maga a várhospes szó a kérdéses forrásban nem fordul elő. Nyilvánvalóan várhospesekre vonatkozik a mentesség a désvári hospesek esetében. V. István ifjabb király jóváhagyta velük kapcsolatban Ernei erdélyi bán (azaz vajda) rendelkezését, hogy ti. e hospesek mentesek a szolnoki ispán, a curialis comes és a szolnoki várjobbágyok joghatósága alól, csak saját falunagyuk (*villicus*) vagy István király ítélheti őket, s a szalacsi és szatmári hospesek szabadsága szerint tartoznak István király seregébe menni, és vele együtt harcolni.³¹ Várhospesekre gyanakodhatunk a kassai hospesek esetében is, akiknek ugyancsak V. István király szintén 1261-ben biztosított kiváltságot. Nekik adta a Fel-Kassa földet, hogy a föld cenzusa fejében örököseik Szent György napján évente fél arany fertót fizessenek a királynak, egyszersmind őket és örököseiket kivette a vár communitasának hadserege és joghatósága alól, a maguk választotta bíró elé álljanak mind ők, mind a hozzájuk tartozók, más hospesek szabadsága és szokása szerint.³² Egészen nyilvánvalóan szól a várhospesek és a szabad hospesek közti különbségről IV. Béla király egy 1254. évi oklevele. Ebben – egyebek mellett – a dobronyai és bábaszéki hospeseket (bár a szöveg nem tartalmazza a kifejezést: várhospeseket) felmenti a zólyomi várnak végzett munka és szolgálatok alól, hogy azoktól, miként más szabad királyi hospesek (*aly hospites nostri liberi*), mentesek és szabadok legyenek.³³ A várhospesek jogi helyzetéből tehát vezetett út a hospesi szabadságok teljességének eléréséhez is. István szlavón bán 1255. évi okleveléből arról értesülünk, hogy már Kálmán király (tehát a tatárjárás előtti években) négy roviscei hospest abban a szabadságban hagyott, amelyet a várjobbágyok élveznek, s ezt most István bán is jóváhagyta.³⁴ A várhospesek egy másik része bizonyosan beleolvadhatott a várjobbágyságba, s annak sorsában osztozott. 1262-ben egy Vendég (*Wendig*) nevű mosoni várjobbággal találkozunk,³⁵ aki azért nyerhette e nevét, mert hospes lehetett. A földdel együtt eladományozott hospesek sorsa megint csak változatos lehetett.

³⁰ Sm. IV. 489–491. L. még W. VIII. 5–7.

³¹ FRANZ ZIMMERMANN–CARL WERNER: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I.* Hermannstadt 1892. 86.

³² TUTKÓ JÓZSEF: *Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve.* Kassa 1861. 203.

³³ HO. VI. 76–77.

³⁴ Sm. IV. 597.

³⁵ UB. I. 275.

Áttekintve az öt pondust fizetőkről és várhospesekről rendelkezésünkre állott adatokat, úgy tűnik: e két társadalmi csoportot nem lehet azonosítani. s főleg nem szabad arra gondolnunk, hogy azokat – főleg a várhospesek esetében bizonyos ez – IV. Béla tatárjárás utáni utáni reformjaihoz kellene (vagy egyáltalán lehetne) kapcsolnunk.

Hospes de château et ceux qui payaient cinq pondus

Dans cette étude, l'auteur essaie de démentir l'opinion selon laquelle les groupes sociaux figurant dans les sources sous le nom de ceux qui payent cinq pondus (*quinque pondera solventes*) et les hospes de château (*hospites castri*) servent à désigner la population ayant le même statut juridique et que ce statut aurait été institué par Béla IV après l'invasion tatar (1241–1242). Après avoir revu les données, l'auteur constate que ceux qui payaient cinq pondus figurent en réalité après l'invasion tatar dans les sources. A l'origine, ils étaient des peuples de château sédentaires ayant un statut juridique servile et qui avaient leurs propres terres et c'est en conséquence de leur force économique – tout en gravissant les échelons de la hiérarchie sociale – qu'ils se sont introduits à l'état des serfs devenant de plus en plus homogènes juridiquement, mieux encore, quelques-uns de leurs représentants ont réussi à entrer dans les rangs de la simple noblesse. Les hospes de château figurent déjà dans les décennies précédant l'invasion tatar, à l'origine ils étaient des éléments de peuple ayant un statut juridique libre et qui sont devenus hospes du château par le fait qu'ils s'étaient établis sur la terre du château. Sur la terre du château, ils sont devenus libres attachés, ils ont gardé beaucoup d'éléments de leur liberté. Justement, à cause de cela, beaucoup d'entre eux – dispensés du service du château – sont devenus hospes libres, une autre partie avait la possibilité de s'intégrer aux vassaux des châteaux (*jobagiones castri*). Plus tard, ceux-ci ont trouvé le chemin qui mène à la simple noblesse. Le sort des hospes de château qui ont été donnés en fief avec les terres du seigneur pouvait être varié.

MEGJEGYZÉSEK IV. LÁSZLÓ KIRÁLY ITINERÁRIUMÁHOZ

Az itineráriumnak mint kutatási segédletnek a legfőbb célja a nevezetes személy életútjának rekonstruálása.¹ Az itinerárium készítéséhez csak azok az oklevelek használhatók fel, amelyeknek dátumsorában pontos idő- és helymegjelölés van. IV. László itineráriumát² ezeknek a kritériumoknak megfelelően készítettük el. Jelen dolgozatban egyetlen kérdéskört emelünk ki: igazolja-e az itinerárium IV. László részvételét az uralkodása alatt lezajlott néhány csatában, illetve mikorra tehető a vitatott időpontú csaták. Szándékunk szerint az erre adott válaszból egyaránt kitűnik majd az itinerárium adta lehetőségek és korlátok.

IV. László gyermeksége idején, 1273 nyarán, a magyarok és csehek között háborúskodás folyt Győr környékén. A királytól magától tudjuk, hogy szemtanúja volt Győr visszavívásának (2521.) és július 25-én Laa vára alatt találkozott a cseh és a bajor sereggel – 1274. augusztus 4-én kelt oklevelében ír erről.

Ez esetben tehát az itineráriumnak vissza kell igazolnia ezt a tényt. A 2381. számú oklevél bizonyítja, hogy 1273. június 11-én a király még Budán volt. Innen – napi 22–23 km megtételét figyelembe véve – öt nap alatt érhetett Győrbe. Június 11-e után közvetlenül indulnia kellett, ha látta a Győr környéki harcokat június közepén. A visszaindulás időpontja is erősen behatárolható. Ha a király július 25-én még Laa vára mellett volt, legkésőbb 26–27-én vissza kellett indulnia, ugyanis augusztus 5-én már Budán kelt teljes értékű oklevele (2397.).

Az itinerárium jól dokumentálja IV. László részvételét a dürnkruti csatában (1278. augusztus 26.). Miután a nagykorúvá lett király 1277 júliusában szerződést kötött Habsburg Rudolffal (sőt az fiává fogadta Kun Lászlót 1277 novemberében) 1278-ban fegyveres összeütközésre is sor került Rudolf és II. Ottokár cseh király között. II. Ottokár 1278 pünkösdjén (június 5-én) Ausztriára tört, mire Rudolf hívására László királyunk is a csehek ellen indult. A 2883. számú oklevél bizonyítja, hogy

¹ ENGEL PÁL: *Hunyadi János kormányzó itineráriuma. Századok.* 1984. 975.

² Ennek az itineráriumnak az alapját SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1272–1290* Bp. 1961. adja. Megjegyezzük, hogy az átnézett regeszták közül a 3012-es keletfeloldása helyesen: 1279. okt. 9. A továbbiakban az oklevelek regeszta-számára a szövegben utalunk.

július 31-én már Győrnél volt a sereg. Ezután augusztus 6-án Pozsonynál táboroztak (2887.), majd megérkeztek Marchegghez, Rudolf táborához. 1278. augusztus 23-án itt állított ki oklevelet (2889.). Ennek az oklevélnek nincs ugyan évszáma, de a kiállítás helye egyértelművé teszi az évet. A csata napja: augusztus 26. péntek volt. Bár a csatát a krónikások egyértelmű állítása szerint a magyar és kun fegyverek győzelme döntötte el, a magyarok már augusztus 27-én visszahúzódtak Laa vára alá (2890.). A király részvételét a csatában az itinerárium négy oklevél segítségével (2883., 2887., 2889., 2890.) igazolja.

Sokkal bonyolultabb a Hód-tavi csata idejének (s egyben a király részvételének) a meghatározása. E témában az álláspontokat Blazovich László³ foglalta össze. A szakirodalom három lehetséges időszakot jelöl meg a csata időpontjával: 1280 nyári (augusztus) vagy őszi (október–november), valamint 1282 tavaszi (április–május) időszakot. 1280 tavaszán–nyarán feltételezi a szakirodalom⁴ IV. László és Fülöp pápai legátus fogságát, valamint augusztusi kibékülésüket. Az itinerárium utolsó tavaszi oklevele május 21-én a Borsod megyei Jenkén kelt (3052.), s ezután augusztus 9-én Esztergomban (3058.) kelt a következő. Az oklevél kiadás tehát hosszú ideig, szinte teljesen szünetelt. Erre az időre eshetett a király fogsága, majd „megtérése”. Ezt a kunok ellenezték, és Oldamér vezetésével fellázadtak. Hódnál ezután került sor összecsapásra. Szabó Károly⁵ szerint még augusztus 24-e előtt. Valójában már augusztus 23-án Budán volt Kun László (3068.) s így a csata időpontja – amennyiben augusztusban volt – jól behatárolható. Az Esztergom és Hód, valamint a Hód–Buda távolságot figyelembe véve augusztus 16–17-re tehetjük. Az újabb szakirodalom⁶ 1280 október végére, november elejére teszi a Hód-tavi csatát. Általánosan elterjedt ui. az a nézet, hogy a csata után a király Fehérvárra ment, ahol sereget gyűjtött, hogy az országból távozott kunokat visszahozza. Ezt elsősorban a 3070. számú – Karácsonyi János⁷ által bizonyítottan hamis – oklevélre alapozták. Tény azonban, hogy a király október 18-án Váradon (3077.), majd november 11-én (3079.) Szalánkeménél van. A király délvidéki utazása miatt feltételezhetjük, hogy a kunok visszahívása erre az időre tehető. Ennek az évnek a végére visszatért Pestre (3083., 3084.). Az a furcsa helyzet állt elő, hogy az itinerárium az 1280-as időpontokat lehetővé teszi, de döntően nem bizonyítja, mivel Hód-tavánál vagy közvetlen környékén nem állított ki oklevelet a király. A csata időpontjának 1282-re helye-

³ BLAZOVICH LÁSZLÓ: *IV. László harca a kunok ellen*. Századok 1977. 941–946.

⁴ SZABÓ KÁROLY: *Kun László (1272–1290)*. Bp. 1886. (repr. 1987.) 96–97.; PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. kötet*. Bp. 1899. (repr. 1985.) 560. KRISTÓ GYULA: *Az aranybullák évszázada*. Magyar história. Bp. 1976. 172.

⁵ SZABÓ KÁROLY: i. m. 99.

⁶ KRISTÓ GYULA: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp. 1986. 147.

⁷ KARÁCSONYI JÁNOS: *A Hód-tavi csata éve*. Századok 1901. 628.

zése az előbbieknél kevésbé támogatható. 1282-ből mindössze kilenc teljes oklevél maradt fenn. A feltételezett tavaszi időpont (Karácsonyi János)⁸ megkérdőjelezhető. Márciusban a Szepességben járt a király (3135., 3139.), áprilisból nincs ismert oklevél, májusból pedig egyetlen egy (május 19. Buda, 3143.). A június hónap is teljes ismeretlenségben marad. Valószínűleg éppen az oklevelek hiánya tette Karácsonyival erre az időre a Hód-tavi csatát. IV. László 1282 szeptember–októberében járt Szegeden. Két kifogástalan oklevél (3181., 3186.) bizonyítja, hogy szeptember 4-én és október 26-án biztosan itt tartózkodott. Ekkor vagy feltűnően hosszú időt töltött itt, vagy (és ez a valószínűbb) eltávozott időközben. Kizárólag az itinerárium szempontjait figyelembe véve a Hód-tavi csata ebben az időszakban is elképzelhető lenne.

1285 január–február folyamán Abaúj és Sáros megyék területére betörték a tatárok. Ellenük Omodé nádor és György (Simon fia), valamint az erdélyi székelyek harcoltak. A magyarok derekasan védekeztek, és a tatárok gyorsan távoztak. Erdélyben az Aranyos mellékén Torockó vára alatt a székelyek megverték a menekülő tatárokat.⁹ A fiatal királyt nem találjuk a hadak élén, ezt az itinerárium is igazolja, hiszen nem kelteződtek oklevelek a harcok közelében. 1285. január 1-én Budán volt (3349.), január 13-án Taksonyon (3352.). Taksony: Duna-sziget a ráckevei Dunaágon, Szigetszentmiklóssal szemben. Kun László az egész tavaszon – tehát a kun betörés ideje alatt is – Budától nem messze, a Duna-szigeteken tartózkodott. A 3357. számú május 4-én kelt oklevél is ezt bizonyítja. A kiállítás helye Szigetszentmárton. A XIX. századi történetírás Kun László szemére veti, hogy nem állt a tatárok elleni harc élére.¹⁰ László király romlottságával,züllottságával magyarázza, hogy a hadak vezetését nem vállalta. Szabó Károly¹¹ megvédi: „a fiatal, könnyelmű, de kortársainál semmivel sem romlottabb királyt bűnbakul odavetni igazságtalanság.” Mi csak az itinerárium tényeire támaszkodhatunk. Ezek a tények viszont nem mutatják nyomát annak (amit Pauler Gyula is sejtet), hogy a király esetleg Sárosban járt volna a harcok idején. Ennek nincs tehát nyoma, annak viszont van, hogy május végén (a tatárok kivonulása után) Erdélybe ment. A 3361. és a 3362. számú oklevelek Gyulafehérvárott május 27-én állítottak ki. Még ugyanezen a napon a Gyulafehérvárhoz közeli Borbálakolostor mellett is kelt oklevél (3363.).

A továbbiakban nem folytatjuk IV. László és a hadi események kapcsolatának leírását. Talán kitűnt a fentiekből, hogy továbbra is IV. László és a kunok kapcsolata a leghomályosabb pont. Sajnos, az itinerárium sem szolgáltat döntő érveket a Hód-tavi csata idejének pontos meghatározásához, ha csak a hallgatást, az adatok

⁸ Uo. 631. KARÁCSONYI JÁNOS: *Új adat a hód-tavi csata évéhez*. Századok 1907. 948–949.

⁹ SZABÓ KÁROLY: i. m. 120.

¹⁰ HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország történelme 1871*. II. 108.

¹¹ SZABÓ KÁROLY: i. m. 120

hiányát nem tekintjük érvnek. Ennek értelmezésével azonban nagyon óvatosan kell bánnunk. Mi Blazovich László¹² összegzésével értünk egyet: „A 13. század utolsó harmadából ránk maradt írásos források egymásnak ellentmondó adatai nem nyújtanak elegendő alapot IV. László és a kunok közötti harc időpontjának meghatározásához.”

¹² BLAZOVICH LÁSZLÓ: i. m. 944.

Remarques sur l'itinerarium du roi Ladislav IV.

Dans cette étude, l'auteur attire l'attention sur l'importance de l'itinerarium en tant que ressource auxiliaire de recherche. En examinant la carrière du roi Ladislav IV. dit le Couman (1272–1290), il relève un ensemble de problèmes: la participation de Ladislav IV à quelques événements de guerre déroulés sous son règne (la reprise de Győr, la bataille de Dürnkrut, la bataille de Hód-tó, l'invasion tatarre) et il arrive à cette conclusion que l'itinerarium peut être une ressource efficace pour préciser l'époque de ces événements. L'étude finit par publier la solution fautive des datations du catalogue critique des chartes de Ladislav IV et la liste des chartes qui ont des localisations inconnues.

MEGJEGYZÉSEK TELEGDI CSANÁD EGRI PÜSPÖKKÉ SZENTELÉSE KAPCSÁN

Telegdi Csanád az Anjou-kori Magyarország egyik jól ismert, fényes karriert befutott alakja. A gyökereit nagy múltú visszavezető Csanád nemzetség sarjaként 1280 táján látta meg a napvilágot, születési helyét azonban nem ismerjük. Apja, Tamás eredetileg Csanád megyében élt, a Bihar megyei Telegre csak azt követően költözött, hogy IV. Béla királytól testvérével együtt visszakapta ezt a birtokot. Telegdet ugyan már a tatárjárás előtt is a Csanád genus egyik ága birtokolta, de 1242 után Geregye nembeli Pál elfoglalta azt. Az említett jószág csak az uralkodó közbelépésére, 1257-ben került vissza Pongrác fiaihoz, Tamáshoz és Lászlóhoz, akik a Telegdi család őseinek tekinthetők.¹ Részben a földrajzi közelség adja a magyarázatát annak, hogy Csanád pályafutása a váradi egyháznál indult. Tanulmányait a váradi káptalani iskolában kezdhette, s egy 1295-ben kelt oklevél a zsenge ifjút már éneklőkanonokként a káptalan tagjai között említi.² Később, 1296 és 1299 között, feltehetőleg egy itáliai egyetemen jogi tanulmányokat folytatott és elnyerte a „doctor decretorum” képesítést. 1299-ben már újfent Váradon található, ahol előbb ismét éneklőkanonokként, majd 1306-tól lectorként tevékenykedett.³ Hamarosan még ennél is magasabb méltóságra emelkedett, tudniillik 1318-ban a váradi káptalan prépostjaként bukkan fel.⁴ Ezt a tisztséget 1322-ig töltötte be. Egy 1320. július 2-án kiállított oklevél tanúsága szerint – a prépostságot megtartva – I. Károly udvarában is fontos feladatokat látott el. Az említett diploma szövegében Csanád „secretarius cancellarius” és „comes capellae” megjelöléssel fordul elő.⁵ 1322-ben az egri káp-

¹ WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. I–XII.* Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: W.) VII. 458.; BOROVSKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig I.* Bp. 1896. 84.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Bp. 1963. 674–676.

² W. V. 137.

³ FERDINANDUS KNAUZ–LUDOVICUS CRESCENS DEDEK: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III.* Strigonii 1874–1924. (a továbbiakban: MES.) II. 468.; NAGY IMRE–TASNÁDY NAGY GYULA: *Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII.* Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO.) I. 115., 199., 231.

⁴ AO. I. 457

⁵ MES. II. 778.

talan a Szent János evangélista oltalma alatt álló egyházmegye püspökévé választotta. Felszentelésére 1323-ban került sor. Püspökként 1330-ig irányította az egri egyházmegyét, tevékenységét közmegelegedésre végezte. Boleszló halálával 1328-ban megüresedett az esztergomi érseki székhely, s ez komoly kihatással volt Csanád további pályafutására. Az esztergomi káptalan ugyan egy 1329-ben lefolytatott szabályos eljárással Dörögdi Miklós pozsonyi prépostot választotta érsekké, de Dörögdi személyével sem a pápa, sem a király nem volt megelégedve. Az uralkodó, I. Károly kedvelt hívét, Csanádot szemelte ki a magyarországi egyház fejévé, akit XXII. János pápa hozzájárulásával át is helyeztek Egerből Esztergomba. Telegdi Csanád az érseki stallum elnyerésével elérte pályája csúcsát. Közel két évtizedig (1330–1349) látta el az érseki teendőket, s nemcsak I. Károlynak, de utódjának, Nagy Lajosnak is kedvelt híve volt. Érsekként ő irányította a romba dőlt esztergomi székesegyház újjáépítését, a vár megerősítését, sőt az érseki palota rendbehozataláról sem feledkezett meg. A költségeket részben érseki jövedelméből fedezte, de a fenti munkák elvégzésére saját vagyonából is nagy összegeket áldozott. Egyházi célokra sosem sajnálta a pénzt. Nem sokkal a királyi udvarba kerülése után, vagyis a 14. század 20-as éveinek elején a váradi székesegyházban őt oltárt alapított, s a Boldogságos Szűz Mária templomban egy társaskáptalant létesített. Valamennyit gazdagon ellátta javadalmakkal. Családi birtokán, Telegden ferences kolostort emeltetett. Telegdi Csanádot szoros szálak fűzték az uralkodóhoz, I. Károlyhoz. Bizonyítja ezt többek között, hogy a király 1332-ben született István nevű gyermekének az esztergomi érsek lett a keresztapja. Ugyancsak a köztük levő jó viszonyra vet fényt, hogy 1333-ban Telegdi Csanád is ott van az uralkodó kíséretében, amikor I. Károly hatéves András nevű fiával Zágrábban keresztül Nápolyba indult. Viszonyuk akkor sem romlott meg, amikor I. Károly arra igyekezett rávenni Csanád érseket, hogy koronázza királlyá elsőszülött fiát, Lajost. Csanád ezt tudniillik visszautasította, mondván: az uralkodót az ország rendjeinek kell szabad választás útján az ország élére állítani. Az érsek álláspontjának helyességét az uralkodó is beláthatta, mert dacára annak, hogy XXII. János pápánál kedvező fogadtatásra lelt a fenti elképzelése, a főpap válaszában megérkezése után letett erről a tervéről. A sors mégis úgy hozta, hogy I. Károly halálát követően, akinek temetésén Telegdi Csanád mondta a gyászbeszédet, 1342. július 21-én Csanád érsek helyezte – immár az ország szokásainak megfelelően – I. Lajos fejére a királyi koronát. Az új uralkodó szintén kegyeibe fogadta Telegdi Csanádot, sőt messzemenően támaszkodott is rá. Bizonyítja ezt, hogy I. Lajos 1347–48. évi nápolyi hadjárata során Csanád érsekre idehaza az ország ügyeinek intézésében komoly feladatok hárultak.⁶

⁶ Telegdi Csanád életpályájára l.: BUNYITAI VINCE: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. II. Káptalanok, monostorok a püspökség alapításától 1566. évig. A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* Nagyváradi 1883. 36–40.; BOROVSKY SAMU: i. m.

Telegdi Csanád életpályájának vázlatos ismertetése után az alábbiakban karrierjének csupán egyik fontos állomásához, nevezetesen egri püspökké szenteléséhez fűzünk néhány megjegyzést. Alapvetően azért tarjuk ezt fontosnak, mert a szakirodalomban – az eredeti oklevél világos fogalmazása ellenére – mind a felszentelés helyével, mind pedig annak idejével kapcsolatosan különböző nézetek olvashatók.⁷ Ugyanakkor a consecratio helyének tisztázása várostörténeti szempontból sem elhanyagolható fontosságú, tudniillik ezzel az eseménnyel összefüggésben az eredeti forrás két temesvári egyházi intézményt is említ. A különböző munkák szerzői, akik valamilyen oknál fogva megemlékeznek Telegdi Csanádról, azonos álláspontot képviselnek abban, hogy az egri káptalan egyhangúlag választotta püspökké őt, s felszentelése Temesvárott történt. Felteszik továbbá, hogy az aktusra azért került sor Temesvárott, mert 1315 és 1323 között itt található a királyi udvar. Másként fogalmazva: az említett időszakban Temesvár volt az ország fővárosa. Kérdés persze, hogy Temesvár melyik egyházában zajlott le a consecratio. Az eredeti oklevél ismertetése előtt vegyük sorra a különböző nézeteket, amelyeket a 19. század 80-as éveitől kísérvük figyelemmel.

Bunyitay Vince, a váradi püspökség történetének alapos ismerője 1883-ban megjelent munkájában részletesen szól Telegdi Csanádról. A szóban forgó esemény kritikus pontjával kapcsolatosan azonban mindössze annyit közöl, hogy a felszentelés Temesvárott történt 1323. január 24-én. Azt ellenben nem hallgatja el, hogy a szertartásnál segédkező főpapok egyike Ivánka váradi püspök volt.⁸ Borovszky Samu, Csanád megye monográfusa, Bunyitay munkájára hivatkozva 1896-ban azt állítja, hogy a vizsgált esemény Temesvárott bonyolódott le, s megjegyzi még: a ceremóniát a váradi és a csanádi püspök végezte.⁹ A magyarországi nemzetségek történetének avatott kutatója, Karácsonyi János a 14. századi genusokról írt művében ugyancsak említést tesz Telegdi Csanádról. Elismerő szavakkal illeti tevékenységét, de egri püspökké szentelésének körülményeiről hallgat. Mindössze annyit közöl, hogy Csanád egri püspök lett. Ennek évét viszont – tévesen – 1320-ban adja meg.¹⁰ A Magyarország vármegyéi és városai sorozatban a Temes megye és Temesvár város történetét feldolgozó Szentkláray Jenő apátkanonok Borovszky Samura hivatkozva azt írja, hogy Telegdi Csanádot 1323. január 24-én Temesvárott szentel-

84–85.; KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III.* Bp. 1900–1901. I. 351.; MES. III. XVII–XXII.; MÁLYUSZ ELEMÉR–KRISTÓ GYULA: *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487.* Bp. 1988. 76.

⁷ Az oklevél eredetije: Heves megyei Levéltár Mohács előtti Osztály 9., Df. 209 908. A diploma különböző kiadási helyeire I. a 18., 19., 20., 21. számú jegyzeteket. Az oklevél magyar nyelvű regesztáját I. BLAZOVICH LÁSZLÓ–GÉCZI LAJOS: *Anjou-kori Oklevéltár. VII. (1323).* Sajtó alatt.

⁸ BUNYITAY VINCZE: i. m. 40.

⁹ BOROVSZKY SAMU: i. m. 85.

¹⁰ KARÁCSONYI JÁNOS: i. m. I. 351.

ték püspökké. Szentkláraynál már egy új mozzanat is felmerül. Ő szögezi le tudniillik elsőként a számba vett kutatók közül, hogy a nevezetes aktusra a Szent György templomban került sor, amelyet ő Temesvár „főegyháza”-nak minősít. Szentkláray még további adatokat is közöl a 14. századi Temesvár egyházi viszonyairól, amelyek ismertetésére e helyütt nem térünk ki.¹¹ Azt viszont erőteljesen hangsúlyozzuk, hogy ugyanabban a kötetben, amelyben Szentkláray munkája megjelent, egy másik, az Irodalom, tudomány, művészet című fejezet is érinti a vizsgált problémát. Ennek szerzője, Vende Ernő – Szentklárayval szemben – azt állítja, hogy Telegdi Csanád egri püspökké szentelésének ceremóniája Temesvár egy másik templomában, a domonkosok Szent Lászlóról elnevezett egyházában bonyolódott le. Vende az érintett kutatók közül elsőként irányította a figyelmet a prédikátor testvérekre, s azok Szent Lászlóról elnevezett templomára a szóban forgó esemény kapcsán. Komoly nehézséget okoz viszont, hogy állításának bizonyítására forrásadatot nem közöl.¹² Megjegyzése mindenesetre figyelmeztet arra: a vizsgálatból nem hagyhatjuk ki a domonkosok magyarországi szerepéről, kolostorairól szóló műveket sem. Ezek között az egyik leggyakrabban forgatott könyv Pfeiffer Miklósnak 1917-ben megjelent munkája. Pfeiffer egyértelműen úgy nyilatkozik, hogy Telegdi Csanád püspökké szentelése Temesvárott a domonkosok Szent László királyról elnevezett templomában történt. Meglehető viszont az esemény datálása, tudniillik Pfeiffer 1329-re teszi azt.¹³ 1924-ben jelent meg a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis című okmánytár III. kötete. Az oklevelek összegyűjtője és kiadója, Dedek Crescens Lajos életrajzot is közöl a kötetben Telegdi Csanádról. Az egri püspökké szenteléssel kapcsolatban leszögezi, hogy az Temesvárott zajlott le. Munkájában csupán a város nevét szerepelteti, templomot azonban nem említ. A felszentelés időpontját 1323. január 7-ében jelöli meg, s hozzáteszi, hogy azt László kalocsai érsek jelenlétében Benedek csanádi püspök végezte el Miklós győri és Ivánka váradi püspökök segítségével. Dedek közli a püspökké szentelésre vonatkozó oklevelet is. Ennek keltezését – korábbi állításától eltérően – 1323. január 17-ére teszi, és a diplomának egy fontos részét, amely éppen a domonkosok Szent László kolostorában történt felszenteléssel kapcsolatos, egyszerűen elhagyja. Így az oklevélben csupán a temesvári Szent György egyház szerepel, ahol viszont csak Telegdi Csanád megválasztásának megerősítésére került sor.¹⁴ Harsányi András, a domonkosok magyarországi tevékenységéről értekezve, 1938-ban megjelent könyvében szintén említést tesz Temesvárról. Az itteni domonkosok kolostorát azonban csak az általa összeállított táblázatban tünteti fel, a szöve-

¹¹ SZENTKLÁRAY JENŐ: *Temesvár története 10.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár.* É. n. Bp.

¹² UO. VENDE ERNŐ: *Irodalom, tudomány, művészet.* 204.

¹³ PFEIFFER MIKLÓS: *A Domonkos rend magyar zárdáinak vázlatos története.* Kassa 1917. 67.

¹⁴ MES. XVIII.; uo. 22.

ges részben nem emlékezik meg róla. A rendház patrocíniumát, alapításának évét nem ismeri, Telegdi Csanád püspökké szentelésére nem utal. A kolostor első előfordulásának éveként 1329-et adja meg.¹⁵ A téves évszámot valószínűleg Pfeiffertől vehette át. A csanádi egyházmegye nagy tekintélyű kutatója, Juhász Kálmán szintén foglalkozik a szóban forgó kérdéssel. Határozott állásfoglalása szerint Csanád püspök felszentelésére Temesvár Szent György templomában került sor, amelyet ő is a város főegyházának tart. Megállapításában szerepet játszik az is, hogy az említett templom védőszentje, s a Csanád nemzetség patrónusa egyaránt Szent György mártír. Juhász Kálmán szerint a felszentelésre, amelyre Ivánka váradi püspök is eljött, Benedek csanádi püspök közreműködésével 1324. január 24-én került sor a királyi család jelenlétében.¹⁶ Juhász Kálmán megállapításaiból sajnos nem derül ki egyértelműen, hogy Telegdi Csanád felszentelésénél mi volt Benedek csanádi, valamint Ivánka váradi püspök szerepe. Az viszont félreérthetetlenül kiviláglik, hogy Juhász Kálmánnak a 14. századi Temesvárról alkotott képét alapvetően Szentkláray Jenő kutatási eredményei határozták meg. Végezetül Sugár Istvánnak az egri püspökökről 1984-ben megjelent könyvére hivatkozunk. Annál is inkább, mert Sugár István az, aki Telegdi Csanádról szóló életrajzában – a korábbi kutatókkal összevetve – a legpontosabb képet adja a történekről. Egyértelműen különbséget tesz Csanád püspökké választásának megerősítése és felszentelése között. Mindkét eseményre Temesvárott került sor, de az előbbi a Szent György templomban, az utóbbi viszont a domonkosok Szent László egyházában történt. Az időrendet illetően azonban merőben új – véleményünk szerint helytelen – megoldást hoz. Sugár István szerint a püspökválasztás megerősítése 1323. január 9-én, míg a felszentelés január 10-én, vasárnap zajlott le.¹⁷

Ezek után nézzük magát az eredeti forrást! A Telegdi Csanád egri püspöki székbe kerüléséről tudósító oklevél – dacára annak, hogy a fentebb említett kutatók nagy része nem hivatkozott rá – viszonylag régóta ismert a történészek előtt. Legkorábbi kiadója, Fejér György, a 19. század első felében megjelent okmánytárában in extenso közli azt.¹⁸ Ugyanebben a formában található meg a hivatkozott diploma az 1924-ben napvilágot látott Monumenta Ecclesiae Strigoniensis című okmánytár III. kötetében, bár érthetetlen módon Dedek, aki az oklevél számos formális részét mellőzi a közzététel során, fontos információt tartalmazó mondatot is kihagyott az

¹⁵ HARSÁNYI ANDRÁS: *A Domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938. 81.

¹⁶ JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi egyházmegye története. Első rész. A csanádi püspökség története. III. A csanádi püspökség története (1307–1386)*. Makó 1946. 20–21.

¹⁷ SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*. Bp. 1984. 101.

¹⁸ GEORGIUS FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI*. Budae 1829–1844. VIII/2. 477–480.

említett forrásból.¹⁹ Az oklevél román nyelvű tartalmi kivonata az 1953-ban megjelent *Documente privind istoria României* című forráskiadvány II. kötetében szerepel,²⁰ latin nyelvű regesztája pedig Vincent Sedlák okmánytárának 1987-ben megjelent II. kötetében olvasható.²¹ Az oklevél kiállítására Dedek szerint 1323. január 17-én, a román okmánytár szerint 1323. január 16-án, Sedlák szerint pedig 1323. január 23-án került sor. Velük ellentétben Fejér György nem oldotta fel a dátumot, az általa készített regesztában csupán az évet tüntette fel. Az oklevelet Teofil esztergomi prépost állította ki Péter prépost és az egri káptalan számára Telegdi Csanád püspökké szentelésének napján. Teofil elmondásában az események – véleményünk szerint – a következőképpen rekonstruálhatók. Márton püspök halála következtében megüresedett az egri főpapi szék. Röviddel ez után az egri prépost és a káptalan tanácskozást tartott, amelyen egyhangúlag Telegdi Csanád váradi prépostot választották meg – mégpedig törvényesen – új püspöknak. A választás eredményét tudatták Boleszló esztergomi érsekkel. Ő azonban egy Teofil által pontosan meg nem nevezett ügy miatt akadályoztatva volt, s ezért Telegdi Csanád megválasztásának felülvizsgálatával és megerősítésével, valamint felszentelésének lebonyolításával – amit egyébként az oklevél szövege szerint bármelyik püspök elvégezhet – Teofil prépostot bízta meg, felruházván őt az ehhez szükséges jogokkal. Teofil Jakab váradelőhegyi prépostot kérte fel egy felhívás elkészítésére, amelyben tudatták, ha bárkinek kifogása lenne a választás formájával, vagy a megválasztott személlyel kapcsolatosan, az január 15-én (*Sabbatho proximo, post octavas Epiphaniarum Domini preteritas*) akár személyesen, akár megbízottja révén előterjesztheti azt. Mivel a kitűzött határidőig ellentmondás nem történt, Csanád választott püspök és több kanonok az egri káptalanból újfent kérelmezte a megerősítést, nehogy az egyház az idő múlásával kárt szenvedjen. Teofil prépost XXII. János pápa jóváhagyásának reményében január 21-én (*die Veneris post diem memoratum*) Temesvárott a Szent György templomban az ott jelen levő püspökök, kanonok, egyházi és világi személyek, valamint a hívők sokasága előtt Csanád választott püspököket az egri egyházmegye élére helyezte, megválasztását kánonilag megerősítette. Ezt követően került sor január 23-án, vasárnap (*die Dominica sequenti*) a domonkosok Szent László egyházában Csanád felszentelésére, amelyet Benedek csanádi püspök végzett el Miklós győri, valamint Ivánka váradi püspök segítségével. A ceremónián jelen volt László kalocsai érsek is, aki hozzájárulását adta a felszenteléshez.

Teofil prépost oklevele, bár számos részletet homályban hagy, szemléletesen írja le a püspökké válás bonyolult folyamatát egy adott személlyel kapcsolatosan, s

¹⁹ MES. III. 22.

²⁰ *Documente privind istoria României. Documenta Romaniae historica. Veacul XIV. C. Transilvania. I–XII.* București 1953–1985. II. 64.

²¹ VINCENT SEDLÁK: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. II.* Bratislavae 1987. 393.

ugyanakkor fontos információt örökített az utókorra a 14. századi Temesvárról is. Cáfolhatatlanul bizonyítja ugyanis, hogy a domonkosoknak 1323-ban már rendháza volt a városban. A domonkosok 14. század eleji temesvári jelenléte tehát bizonyítást nyert, nem úgy mint a ferenceseké, akiknek kolostorára több kutató – a forrás megjelölése nélkül – utal, de erre vonatkozóan egyértelmű bizonyítéknak magunk még nem akadtunk a nyomára. A Teofil prépost oklevelében szereplő Szent György egyház minden bizonnyal Temesvár plébániatemploma volt. Azt a kérdést, hogy Temesvárnak a 14. század elején volt-e még más plébániatemploma is, bizonyítékok híján egyelőre nem tudjuk megválaszolni. E problémának a tisztázása számos más kérdés felgöngyölítése mellett egy következő munka feladata lehet.

Remarques relatives à l'intronisation de Csanád Telegdi à l'épiscopat d'Eger

Dans son étude, l'auteur démontre qu'à propos de l'intronisation de Csanád Telegdi à l'épiscopat d'Eger, dans la littérature spécialisée antérieure, des opinions erronnées s'étaient répandues. D'après l'examen de la charte originale, il prouve: l'intronisation de Csanád Telegdi eut lieu le 23 janvier 1323 à Temesvár dans l'église des dominicains, église qui avait reçu le nom de saint Ladislav. En même temps, il attire l'attention sur le fait que la charte informant de l'intronisation nous aide à reconstruire les rapports ecclésiastiques de Temesvár du moyen âge.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A SZULEJMÁNI „IDEÁLKÉP”
FORMÁLÓDÁSA
A 15 ÉVES HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

A történelmi személyiségek értékelésénél egyaránt fontos a kortársak és az utókor ítélete, amely korántsem esik mindig egybe. Általában véve azonban a kiemelkedő, jelentős szerepet betöltő politikai vezető, uralkodó „teljesítményét” saját kora is méltányolja, halála után pedig személye körül legenda, mítosz keletkezik; újabb vonásokkal gazdagodik utólag személyisége, felruházzák olyan tulajdonságokkal, amelyekkel eredetileg talán nem is rendelkezett. A Mohács előtti magyar történelemből Szent Istvánt és Mátyást említhetnénk példaképpen. Jelen írásunkban azt vizsgáljuk, hogy miért vált I. Szulejmán (1520–1566) „ideállá” az oszmán történeti hagyományban a 15 éves háború (1593–1606) időszakában.

Kétségtelen az, hogy a több mint négy és fél évtizedig uralkodó szultánnak saját korában is komoly nimbusza volt. Az európai kortársak „nagyszerűnek, nagynak” (magnificent, magnifique) nevezték a keresztény Európa politikájára jelentős hatást gyakorló török szuverént. Az oszmán történeti irodalomban ugyanakkor „csak” a „törvényhozó” (Kanuni) melléknévvel ruházták fel; tehát nem hadvezéri (hódítói) képességeit, hanem sokkal inkább törvényalkotói, s az iszlám megkövetelte harmonikus társadalmi rend, törvényesség megtartásában játszott szerepét, tevékenységét hangsúlyozták.¹ Szulejmán hosszú uralkodásának jelentékeny részét foglalták le a háborúk, amelyekben maga is aktív részvételt vállalt, elődeihez hasonlóan. Vezetése alatt tizenhárom hadjárat folyt (ebből hét Magyarország ellen) és hozzávetőlegesen tíz és fél évet töltött hadszíntereken.² Bár hódításai nem voltak olyan nagyszabásúak, mint dédapjáié, II. (Fátih) Mehmedé (1451–1481), vagy apjáié, I. (Yavuz) Szelimé (1512–1520), az oszmán birodalom fennhatósága alá került a Magyar

¹ MERRIMAN, R. B.: *Suleiman, the Magnificent, 1520–1566*. New York, 1966 (Reprint of 1944). 145.; BRIDGE, A.: *Suleiman the Magnificent. Scourge of Heaven*. New York, 1987.² 208.; GENERÁL TIBOR: *Allah serege*. Bp 1987. 91.

² PITCHER, D. B.: *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*. Leiden, 1972. 111–112.

Királyság 2/3-a (ideszámítva a vazallus Erdélyt is), elragadta Perzsiától a Tigris és Eufrátesz folyók közti területet (Mezopotámiát), s elfoglalta Rhodosz szigetét.³

Szulejmán halálát (1566) korábban a történettudomány korszakhatárnak tekintette, amelytől kezdve a virágzó, zeniten levő oszmán világbirodalom gyors hanyatlásnak indult.⁴ Az ún. török válság kezdeteit újabban inkább az 1570–80-as évekre tették, s jórészt külső világgazdasági folyamatokkal („árforradalom” kereskedelmi útvonalak áttevődése) magyarázták.⁵ A legújabb, az 1970-es évektől tért hódító szemlélet szerint nem annyira válságról, mint inkább változásról, transzformációról beszélhetünk, amelynek fő oka az volt, hogy a kialakuló világgazdaságban az oszmán birodalom a perifériára került.⁶

A válság vagy radikális változás trendjét nem rögtön érzékelték a kortársak. II. Szelim rövid uralkodása (1566–1574) alatt még nem, csak III. Murád szultán (1574–1595) időszakában váltak a „szimptomák” felismerhetővé. Az elhúzódo költséges perzsa háború (1578–1590), s ezzel párhuzamosan az Európából „begyűrűző” „árforradalom”, inflációt eredményezett, amelyet az akcse 1584-es devalválása csak fokozott. A pénzromlás, a pénzügyi válság az oszmán birodalom valamennyi társadalmi rétegét érintette.⁷ Nem véletlen, hogy az 1580-as évektől kezdett kibontakozni az ún. reformirodalom (Nasihát), amely a vázolt, jobbra negatívan megítélt jelenségekre magyarázatot keresett, s megoldást javasolt. Az oszmán értelmiség–bürokrácia színe–java (Musztafa Ali, Szelaniki, Haszán Bejzade, Ayni Ali stb.) tör-

³ Szulejmán életére és hódításaira I. MERRIMAN, R. B., i. m.; BRIDGE, A., i. m.; KÁLDY-NAGY GYULA: *Szulejmán*. Bp. 1974.

⁴ Pl. HÓMAN BÁLINT–SZEKFÜ GYULA: *Magyar történet. IV. kötet*. (Szekfü Gyula írta) Bp. é. n. (1928) 342.; POOLE, S.: *Turkey*. London, 1908. 206; TOYNBEE, A. – KIRKWOOD, K. P.: *Turkey*. London, 1926.; ROUILLARD, C. D.: *The Turk in French History, Thought and Literature (1520–1600)*. Harvard University, 1936. 69.

⁵ INALCIK, H.: *The Ottoman Empire 1300–1600*. London, 1973. 141–152; COLES, P.: *The Ottoman Impact on Europe*. London, 1968. 167.; DAVISON, R.: *Turkey*. New Jersey, 1968. 53, 65.; az ún. török válság kérdéseire általában I. TÓTH SÁNDOR: *A 16–17. századi török válság fő kérdései*. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Historica*. Tomus II. Szeged, 1980. 67–95.

⁶ I. pl. *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Ed. by HURI ISAMOGLU–INAN. Cambridge University Press, 1987. 42–61.; a „válság-paradigma” megkérdőjelezésére és a transzformációs elmélet kialakulására összefoglalólag I. KAFADAR, C.: „When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows”. *The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century*. (Kiadatlan doktori disszertáció) McGill University (Canada), 1987. 1–17. Mindkét munkát amerikai Fulbright ösztöndíjam alatt a Texas A & M University könyvtárának segítségével használtam.

⁷ Az „árforradalomra” I. TÓTH S. L.: *The „Price Revolution” in the Ottoman Empire at the End of the Sixteenth Century*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. Tomus LXXXVII. Szeged, 1988. 35–48.; vö. még KAFADAR, C.: i. m. 110–158; SUNDHAUSSEN, H.: *Die „Preisrevolution” im Osmanischen Reich während der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. „Importierte oder intern verursachte Inflation?”* In: *Südost-Forschungen* 42 (1983) 169–191.

téneti műveikben, történeti-politikai értekezéseikben azon munkálkodtak, hogy megfejtsek, miként keletkezett a „válság”, amelyet jellemző módon nem annyira gazdasági, mint inkább politikai válságként éltek meg. Musztafa Ali 1581-es művétől egészen Kocsi bég nevezetes 1630-as memorandumáig (Risale) „felülről”, a szultáni hatalomtól várták a megoldást. E művek közös gondolati alapja, hogy az „eredeti” társadalmi, politikai struktúrát kell restaurálni, mert ennek bomlása idézte elő a jelen visszasságokat, zűrzavart.⁸ Minthogy maga a reformirodalom is konzervatív szellemű volt, s nem előre tekintett, hanem hátra, e szellemi légkörben, amely az újításoknak nem kedvezett és az iszlám orthodoxia megmerevedésével járt, törvényszerű volt, hogy előbb vagy utóbb a „válság” előtti éra és uralkodó válik mércévé. Bár Szulejmán uralkodása sem volt zavarmentes és katonai kudarcok is érték (1529-ben Bécs, 1565-ben Málta sikertelen ostroma), mégis kezdtek úgy visszatekinteni személyére, mint akitől a jelenlegi uralkodó (III. Murád, III. Mehmed, I. Ahmed) példát vehet. Meg kell itt jegyezni, hogy valójában Szulejmán is hibáztatható gyenge, befolyásolható és passzív utódaiért, hiszen tehetségesnek mutakozó fiait (Musztafa, Bajazid) háremintrikák hatására a félreállítástól félő idősödő szultán kivégeztette, s így a kedvenc feleség (Hurrem-Roxelana) által favorizált, de a legkevésbé alkalmas, részeges Szelim követte a trónon.⁹ Valószínű persze az is, hogy egy mégoly tehetséges uralkodó sem lett volna képes tartósan megállítani a „válságfolyamatot”.

A továbbiakban a Szulejmánra való hivatkozásokat idéznénk a 15 éves háború időszakából, a teljesség igénye nélkül. A perzsa háborút hamarosan követő „hosszú háború” alatt jónéhányszor felidéztek a néhai szultánt, s a neki tulajdonított kijelentéseket. Baranyai Decsi János erdélyi humanista történetíró szerint a háborút kirobantó sziszeki vereség (1593. június 22.) után a szeráj egyik tagja (a csatában elesett egyik bég anyja) arra kérte III. Murádot, hogy indítson hadjáratot, s kövesse őseit, elsősorban nagyapját, Szulejmánt, „akinek életében annyira megerősödött a török birodalom, hogy félelemmel töltötte el az egész földkerekséget.”¹⁰ A szintén kortárs török történetíró, Pecsevi szerint a sziszeki csatavesztés hírére – július 4-re

⁸ HOWARD, D. A.: *Ottoman Historiography and the Literature of „Decline” of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. *Journal of Asian History* 22 (1988) 52–77.; WOODHEAD, C.: „The Present Terror of the World”? *Contemporary View of the Ottoman Empire c 1600*. *History* 72 (1987) 20–37.; FODOR P.: *State and Sultans. Crisis and Reform, in 15th–17th Century Ottoman Mirrors for Princes*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 40 (1986) 217–232.; FLEISCHER, C. H.: *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Ali (1541–1600)*. Princeton University Press, 1986. főleg 235–309.

⁹ MERRIMAN, R. B., i. m. 186–189, 291.; KÁLDY-NAGY GY., i. m. 180–189.

¹⁰ Baranyai Decsi János *magyar históriája (1592–1598)*. Fordította Kulcsár Péter. Bp. 1982. 48.

jutott el a hír Isztambulba¹¹ – Szinán pasa nagyvezír kijelentette, hogy a „hitetlenek Szulejmán szultán óta az iszlám néptől pofont nem kaptak; azért az iszlám határszélekre nagyon kinyújtották már a kezüket s azt ajánlotta, hogy ő szerdár lesz és az ellenségen bosszút áll.”¹² Kjátib Cselebi a kortárs Haszán Bejzáde történeti munkája alapján tudósít a sziszeki hírek megérkezését követő tanácskozásról. A divánon a szináni háborús frakcióval szemben fellépett a „békepárti” ellenzék. A harcias nagyvezírnek azt mondták, hogy a „végek most nincsenek tele olyan kardforgató vitézekkel, mint Szulejmán korában, a hadsereg többnyire ismeretlen egyénekből áll, azonkívül a tél is közel van már s ha elmegy is, nem nézhet a dolog után, jobb lesz tehát, ha ez évben az előkészületek után lát és a tavasszal egészen felkészülődve megy.”¹³ Eszerint a kormányzat felelős vezetői is úgy látták, hogy a hadsereg, a határvédelem Szulejmán korához képest hanyatlott. Tálikizáde udvari történetíró (sehnameci) történeti munkájában (sehname-i hümayun) a tanácskozást nem Isztambulba, hanem a hadszíntér közelébe, Belgrádba helyezte. A Szinán pasának adott tanácsokban tükröződnek a Haszán Bejzáde-féle megállapítások. Eszerint a szigetvári hadjárat (1566) óta az oszmánok Ciprusra, majd a perzsiai háborúra koncentráltak, s így a magyar határokat elhanyagolták. A határharcokban a tapasztalt harcosok elestek, s a helyükbe küldöttek kevésbé képzetek. A divánon azt javasolták a nagyvezírnek, hogy Szulejmán szigetvári hadjárata során követett eljárását alkalmazza, aki úgy rendelkezett, hogy előre fizessenek a helyi lakosoknak a termésért, amelyet akkor arattak le, amikor a csapatok közeledtek, s így nem voltak élelmezési gondok.¹⁴ Szelaniki tudósít arról, hogy az első hadjárat, az 1593. évi után a portai zsoldosok panaszíratot küldtek a Portára, amelyben több dolgot is a fővezér (szerdár), Szinán pasa szemére hánytak. Többek között megemlézték, hogy a gyaurokkal vívott háborúskodásokhoz szükséges hadiszerek beszerzését Szulejmán szultán idejétől mostanáig elhanyagolták.¹⁵

Nemcsak Szulejmán hadserege, utánpótlása, ellátása vált mintává 1593-ra, hanem Magyarországgal szemben 1541-től kialakított politikája is, amely a közvetlenül megszállt hódoltságon (budai és temesvári vilájetek) kívül megengedte egy közvetve birtokolt, vazallus ország (Erdélyi Fejedelemség) létezését. 1593 őszén a helyi török vezérek több magyar főúrnak is felajánlották, hogy ha a felvidéki vármegyékkel,

¹¹ Az időpontot KJÁTIB CSELEBI említi, I. *Török történetírók. III. kötet, 1566–1659.* Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Bp. 1916. 202.

¹² *Török történetírók III.* 94.

¹³ *Török történetírók III.* 203.

¹⁴ WOODHEAD, C.: *Talikizáde's sehname-i hümayun. A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593–1594.* Berlin, 1983. 27–29.

¹⁵ Szelaniki Tarihjának angol fordítását használtam (vö. 6. jegyzethez írott megjegyzés), PEACHY, W. S.: *A Year in Selaniki's History, 1593.* (Kiadatlan disszertáció) Indiana University, 1984. 321–322.

városokkal megegyezve behódolnak a szultánnak, elkerülhetik a háborút, s Erdélyhez hasonló adófizetési státust kaphatnak.¹⁶ A kassai hűbéres vajdaság koncepciója bizonyosan Szinán nagyvezírtől származott, s a szulejmáni ajánlat reaktiválódását jelenti. A Báthori Istvánhoz küldött 1593. szeptember 4-i levélben Haszán temesvári pasa fel is idézi az „őspéldát”, János király és Szulejmán szultán szövetségét: „Nyilván vagyon Nagyságodnál, szultán Szolimán János királynak Budát meg ígérte, kit meg is teljesített.”¹⁷ Minden jel szerint Szinán nagyvezír és a portai vezetés Szulejmán magyar politikáját követte; a hódítás útvonalából kieső Felvidéknek felkínálta a vazallusi státust, míg a fegyverrel meghódított észak-dunántúli területeket (az 1594-ben elfoglalt Győrt vilájjá szervezték) annektálta.

A háború menetében a kezdeti török sikerek (1593–94-es hódítások az Észak-Dunántúlon) után 1595-ben fordulat következett be. A vazallus fejedelemségek elpártolása következtében mind a havasalföldi (Gyurgyevo), mind pedig a magyarországi fronton (Esztergom) vereségek érték az oszmán birodalmat. A kudarcokért Szinánt hibáztatták, száműzték (mazul) egy rövid időre, de 1595 decemberében újra őt nevezte ki nagyvezírré (immár ötödször kapta meg e tisztséget) az új, fiatal szultán, III. Mehmed. Szinán pasa, okulva az előző évek tapasztalataiból, arra törekedett, hogy rávegye a szultánt a hadjárat vezetésére. Kjátib Cselebi szerint a nagyvezír azt mondta a szultánnak, hogy „ha a nagyvezír lesz a szerdár, akkor a kajmakám (Isztambulban hagyott helyettes – T. S. L.), hogy helyébe mehessen, a katonaság és a felszerelés küldésében tőle telhetőleg mulasztást követ el; ha pedig az alsóbbrendű vezírek közül lesz, akkor a nagyvezír nem segíti, mivel nem akarja sikereit, attól félve, hogy a dolog végeztével a nagyvezírséget kapja meg. Ezért van, hogy néhány év óta a hadjáratokban hódítás nem történt, és valamirevaló szolgálatot nem végeztek. Legjobb lenne, ha dicső elődeid közül Szulejmán szultán kívánatos példáját követve, egyszer személyesen indulnál hadjáratra (kiemelés tőlem – T. S. L.), ami egyszerre néhány évi hódítást eredményezne.”¹⁸ A nagyvezír javaslatát támogatta a nagytekintélyű Szeádeddin hodzsza, III. Mehmed egykori nevelője is, aki hangsúlyozta, hogy „a világ szultánjainak szükséges kelléke a világhódítás és a hitharc jellegzetességeit magyarázva” a szultánt meggyőzte.¹⁹ Így kerülhetett sor pontosan három évtizeddel Szulejmán szigetvári hadjárata után, 1596-ban III. Mehmed egri hadjáratára; az oszmán had elfoglalta Eger várát s pürroszi győzelmet aratott Mezőkeresztesnél az egyesült császári–királyi és erdélyi hadak felett. A Szulejmánra való hivatkozás legközelebb 1600-ban bukkan fel, amikor Kanizsa elfoglalá-

¹⁶ TÓTH S. L.: *Szinán nagyvezír tervei 1593–94-ben*, Hadtörténelmi közlemények 29 (1982) 168–170.

¹⁷ *Documente Priviuoare le Istoria Ardealului, Moldovei si Tarii-Romanesti. Volumul IV. (1593–1595)*. Publicate de ANDREI VERESS. Bucuresti, 1932. 104–106.

¹⁸ *Török történetírók III.* 243–244.; I. még Pecsevi hasonló megfogalmazását uo. 128.

¹⁹ *Török történetírók III.* 244.

sa után a pasák állítólag arról igyekeztek meggyőzni a szerdárt, Ibrahim nagyvezírt, hogy a hadszíntéren telegen. Érvelésük szerint már Szulejmán szultán megmondta, hogy Magyarországon csak ott telelve lehet nagy dolgokat elérni.²⁰ Mivel Szulejmán sohasem telelt Magyarországon, csak perzsa hadjáratai során folyamodott ehhez; kétséges, hogy a szultán hangoztatott-e egyáltalán ilyen nézeteket. Tény ugyan, hogy utolsó hadjárata idején hírek keringtek arról, hogy hároméves hadjáratot tervez Bécs ellen, s Budán fog telelni.²¹ Gökbilgin török történész a budai telelést Szokoli nagyvezír koholmányának tartja, aki Szulejmán halálát el akarta titkolni, és ezért terjesztette az alaptalan híreket.²² Szulejmán egyébként tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Magyarország messze van (vö. akciórádiusz) és évente nem tud oda hadjáratot vezetni, hiszen ötödik magyarországi hadjárata idején, 1541-ben éppen ezzel indokolta Buda megszállását. Ennek ellenére teletteléssel nem próbálkozott, s egyik magyar hadjárata sem nyúlt át a következő évre. Szulejmán tekintélye azonban már olyan nagy volt, hogy a magyarországi telelés 15 éves háborúban kialakuló gyakorlatát a szultánra való hivatkozással próbálták „kanonizálni”. Feltehetőleg az elhúzódo perzsa háború (1578–90) tapasztalatait felhasználva folyamodott a török hadvezetés a kezdetektől fogva a magyarországi, illetve a magyar határokhoz közeli területeken való teletteléshez.²³ Utolsó idevonható adatunk Pecsevitől származik, aki az 1605. évi hadjáratl kapcsolatban megjegyzi, hogy a 13 hadjárat közül ez volt a legsikeresebb. Ezt annak tulajdonítja, hogy „a boldogult Szulejmán szultán” példáját követték, s „az iszlám sereg eltiltatott a zsákmánytól és fosztogatásoktól, a rájakkal jól bántak és a falvaktól naponként érkezett az élelmiszer” a török táborba.²⁴ Pecsevi megjegyzése jól összevág Talikizáde idézett kijelentésével az oszmán sereg ellátását illetően.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a 16. század végére Szulejmán, a „törvényhozó” a jó hadvezér–politikus prototípusává vált az oszmán történeti–politikai gondolkodásban. A formálódó legenda alapját az szolgáltatta, hogy mind az elhúzódo perzsiai, mind pedig a 15 éves háborúban vissza kellett nyúlni a szulejmáni tapasztalatokhoz, mert az előző esetében 23 év (1555-ös amásziai béke), az utóbbi esetében pedig 25 év (1568-as drinápolyi béke) telt el az előző háborúhoz képest. A

²⁰ ÓVÁRY LIPÓT: *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. II. füzet.* Bp., 1894. 256. o. (az 1600. november 13-i jelentés Isztambulból).

²¹ FORGÁCH FERENC: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt.* In: *Humanista történetírók.* Fordította: Borzsák István. Bp. 1977. 881, 952–953.

²² GÖKBILGIN, T.: *Szigetvár ostroma és elfoglalása 1566-ban (Török források szerint)* Hadtörténelmi Közlemények 13 (1966) 798.

²³ A magyarországi teletteléshez l. TÓTH S. L.: *A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban.* Hadtörténelmi közlemények 32 (1985) 765–775.

²⁴ *Török történetírók III.* 186–187.

kialakuló gazdasági-társadalmi problémák, széleskörű elégedetlenség, katonai kudarok kedveztek egy olyan felfogás kialakulásának, amely Szulejmánt szinte „szentként” idézte, s az ő példájának követésére buzdított. Mivel a szultánok a vizsgált időszakban passzívak, erélytelenek voltak, a nagyvezírek örökölték a szulejmáni „szerepkört”. Szinán pasa Bécs és Prága bevételét célzó nagyszabású tervei²⁵ és hadjáratai arra vallanak, hogy saját magát tekintette a szulejmáni tradíció letéteményesének, már ami az európai hódítást illeti. Az udvari történetírók, Lokman és Talikizáde a nagy szultánhoz hasonlították a nagyvezírt. Talikizáde többször is utalt arra, hogy egyik vagy másik várat Szulejmán is ostromolta korábban. Tata esetében hangsúlyozta, hogy a szultánnak több időbe telt bevétele (1543-ban), mint Szinánnak (1594-ben).²⁶ Míg a Szulejmán halálát követő évtizedekben jobbra a hadvezér szultán mítosza erősödött, addig a későbbiekben a szulejmáni társadalom és intézményrendszer idealizálódott, egyfajta legendás aranykorra vált, amelynek „felülről” való visszaállítása lehet újból megerősíteni az oszmán birodalmat.

²⁵ Vö. 16. jegyzet.

²⁶ WOODHEAD, C., a 14. jegyzetben i. m. 5, 31–33, 38.; Seyyid Lokman reformjaiért is dícsérte Szinán nagyvezírt, vö. KAFADAR, C., i. m. 10, 94–96.

La formation de „l'idéal” de Soliman au cours de la guerre de 15 ans

L'étude examine pourquoi le „législateur” Soliman (Kanuni) est devenu un idéal après sa mort dans la pensée historique Ottomane. Une des bases de la légende en formation est donnée par la „crise” en état de devenir ou la „transformation” après la mort de Soliman, caractérisée par l'inflation, les problèmes financiers et par un mécontentement étendu. Les représentants de la „littérature de réforme” qui ont essayé d'interpréter les „phénomènes de crise”, espéraient du sultan qu'il maîtriserait les difficultés et qu'il reconstituerait la structure politique originale. La littérature de réforme à l'esprit conservateur a aussi contribué à ce que l'ère précédant la crise et Soliman sont devenus des modèles à suivre. L'époque de la guerre de 15 ans était importante dans la formation du mythe de Soliman à tel point que dans la guerre éclatée en 1593, il fallait faire appel aux expériences de Soliman, étant donné que les successeurs du sultan, après sa mort, ne faisaient pas la guerre pendant longtemps en Hongrie. L'étude tente de justifier à l'aide de quelques données que Soliman est devenu le prototype du bon chef de guerre et de l'homme politique pour cette période. Son armée, l'organisation de la logistique, sa politique en Hongrie ont été considérées comme modèle à suivre et on lui a attribué la pensée selon laquelle l'armée était restée en Hongrie même en hiver.

MEGJEGYZÉSEK II. RÁKÓCZI FERENC
1711 FEBRUÁRI LENGYELORSZÁGBA
TÖRTÉNT TÁVOZÁSÁHOZ

1711 február elsején Olcsván a kurucok vezérlő fejedelme tisztjei és a nemesek képviselői előtt még arról beszélt, hogy a Károlyi Sándor által folytatott tárgyalásokat helyesli, és bármi történjen is ezután, híveivel együtt az országban marad. Néhány nap múlva azonban Salánkon elfogadta a szenátorok és erdélyi tanácsosai döntését, s ennek értelmében február 21-én Lengyelországba ment.¹

Első pillantásra úgy tűnhet, Rákóczi sorsa az olcsvai és a salánki gyűlések közötti időben dőlt el. Ekkor alakulhattak úgy az események, hogy a fejedelem lengyel földre távozása kedvezőbbnek ígérkezett, mint az országban való bentmaradása. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a Rákóczit 1710 folyamán és 1711 elején foglalkoztató tervek, valamint a fent említett két tanácskozás történetének újabb szempontú elemzése alapján véleményt alkosson arról, mik lehettek a fejedelem Lengyelországba távozásának okai, illetve, hogy miként lehet azt minősíteni.

A kortársak egy része *kibujdosásról*, az országa vesztett Rákóczi *meneküléséről* szólt, de akadt olyan is, aki a fejedelem életét fenyegető veszélyre hivatkozott.² Mások nem minősítették különösebben a történeteket, s maga a fejedelem is csak „indulásának” váratlanságáról beszélt februárban írt leveleiben. A bujdosás szót említette ugyan, de nem a távozást minősítette vele, hanem a külföldön rá

¹ PULAY JÁNOS: *A szatmári békeség. Magyar Történelmi Emlékek*. Kiad. Szalay László. V. Pest, 1865. (a továbbiakban: Pulay) 260–261; II. *Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai*. In: *Archivum Rákóczianum*. III. *Oszály*. Ford: Vas István. Bp. 1978. (a továbbiakban: AR III/I., 421–422; RÁKÓCZI FERENC: *Valomások Emlékiratok*. Szerk. és a jegyzeteket írta: Hopp Lajos. Bp. 1979. (a továbbiakban: Vallomások) 450–455.

² *Otlyk György önéletrása*. In: *Történelmi naplók. 1663–1719*. Közli: THALY KÁLMÁN. *Monumenta Hungariae Historica*. II. *Oszály*. 27. köt. Bp. 1875. (a továbbiakban: Ottlyk) 116, 119; CSEREI MIHÁLY: *Erdély históriája*. Sajtó alá rend. a bev. és a jegyzeteket írta: BÁNKÚTI IMRE. Bp. 1983. 454–455; *Klement János Mihály levele Peterborough bécsi angol követnek. 1711. március 31*. In: *Regesták a külföldi levéltárakból*. Közli: MACZALI HENRIK. *Történelmi Tár*. 1882. (a továbbiakban: Regesták, 1882.) 167–168.

leselkedő „külső nyomorúságokra” utalt.³ Későbbi megnyilatkozásaiban már többféleképpen vélekedett az 1711 februári eseményekről. Írt *személyének „conservatio-járól”, menedékhelykeresésről, sőt száműzetéséről* is.⁴

Az utókor legalább két vonatkozásban túltett a kortársakon. Egyrészt több lehetséges magyarázatot vélt felfedezni, másrészt következtetlenebbnek bizonyult, egyes kategóriákat egybemosott. A régebbi szakirodalom általában kibujdosásról, menekülésről beszélt,⁵ de minősült Rákóczi országelhagyása száműzetésnek is.⁶ Márki Sándor a forrásokban található valamennyi megnevezést átvette, így nála egyszerre olvashatunk számkivetésről és bujdosásról is.⁷ Az *emigráció*, mint az 1711 februárjától kezdődő időszak bizonyos részére, vagy akár egészére vonatkozó megnevezés szintén korán felbukkan, sőt az is megtörtént, hogy Vay Ádámról szólva a *bujdosó* fejedelmet és *emigráns* udvari kapitányát egymás mellett említették.⁸

Újabban a *biztonságkeresés* szándékát vélték meghatározónak. Hopp Lajos szerint Rákóczi számára Lengyelország 1711 februárjában elsősorban menedékhely volt,⁹ R. Várkonyi Ágnes szerint pedig alkalmas hely arra, hogy a *kunuc államhatalmi intézményeket megőrizze* az általános európai békekötésig.¹⁰

Úgy tűnik, Rákóczi Ferenc Lengyelországba távozásának minősítésekor – főleg a régebbi szakirodalom – nemcsak az 1711 februárjáig megtörtént eseményeket vette figyelembe, hanem azt is, hogy a fejedelem sem a szatmári békekötésig, sem azt

³ Rákóczi levele Károlynak. Salánk, 1711. február 18. In: *Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. Osztály: Had- és Belügy. Szerk.: THALY KÁLMÁN. III. köt. Bp. 1874.* (a továbbiakban: AR III.) 591.; Rákóczi levele Károlynak. Verecke, 1711. február 21. In: *Archivum Rákócianum I. Osztály: Had- és Belügy. II. Rákóczi Ferenc kiadatlan levelei Károlyi Sándorhoz. 1708–1711. Közzétette: LUKNICH IMRE. Bp. 1935.* (a továbbiakban: AR XII.) 581–582.

⁴ Rákóczi Károlynak. Sztari–Szelő, 1711. április 9. AR III. 616; Rákóczi Fierville-hez. Wysocka, 1711. június 18. In: *II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: KÖPECZI BÉLA. Bp. 1958.* 268; Vallomások 450, 456.

⁵ SZALAY LÁSZLÓ: *II. Rákóczi Ferenc bujdosása.* Pest, 1864. (a továbbiakban: Szalay, 1864); THALY KÁLMÁN: *Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Bp. 1889. 258, 263, 265, passim.

⁶ SZEKFÜ GYULA: *A száműzött Rákóczi.* Bp. 1913. 7.

⁷ MÁRKI SÁNDOR: *II. Rákóczi Ferenc.* Bp. 1910. III. Köt. 201–202.

⁸ ZAYZON SÁNDOR: *Károlyi és a szatmári béke. Századok.* 1915. (a továbbiakban: Zayzon, 1915) 47; *A Vay Ádám emlékünneptűz tudományos ülésszaka.* Szerk.: MOLNÁR MÁTYÁS. Vaja, 1969. ESZE TAMÁS, HOPP LAJOS, R. VÁRKONYI ÁGNES tanulmányaiban. (a továbbiakban: Vaja, 1969) 26–29, 39, 53–66; KOVÁCS ÁGNES: *Károlyi Sándor.* Bp. 1988. 110.

⁹ HOPP LAJOS: *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban.* Bp. 1973. 11–28.

¹⁰ R. VÁRKONYI ÁGNES: „*Ad pacem universalem*” (*A szatmári béke nemzetközi előzményeiről*). *Századok.* 1980. (a továbbiakban: R. VÁRKONYI, 1980.) 191, 194–195; Uő: *Erdélyi változások.* Bp. 1984. (a továbbiakban: R. Várkonyi, 1984.) 264; *Magyarország története. 1686–1790. I. köt. Főszerk.: EMBER GYÖZÖ és HECKENAST GUSZTÁV.* Bp. 1989. (a továbbiakban: Mo. tört. 1989.) 238. 242. (a vonatkozó rész R. VÁRKONYI ÁGNES munkája).

követően nem tért haza. A probléma helyesebb megközelítésének látszik, ha arra keresünk felelet, milyen tervek foglalkoztatták Rákóczit 1710 folyamán, valamint 1711 elején, és mi volt a Salánkon előterjesztett két lehetőségnek, a Munkácsba zárkózásnak illetve a Lengyelországba indulásnak a valóságos tartalma.

A fejedelem itthoni terveinek rekonstruálását nehezíti, hogy a szabadságharc utolsó évének katonai története közel sincs oly alaposan feldolgozva, mint diplomáciatörténete. Jól tudjuk, Rákóczi tisztaban volt azzal, hogy a kurucok sikere csak úgy biztosítható, ha az új magyar állam megszervezésén és nemzetközi elismertetésén párhuzamosan dolgozik. E kettős törekvése 1710 végére is eleven maradt, ezért szerette volna az általános békerendezésig vagy a császár haláláig elhúzni a küzdelmet. Elfogadott nézet történetírásunkban, hogy a háború „vontatásának” módja a Tisza vonalának védelme és az északkelet-magyarországi várak megerősítése volt. Ha azonban csak az 1710 végére kialakult terveket vesszük figyelembe, nehéz megítélni, mennyire volt ez ígéretes védekezési módszer, és mi lehetett róla Rákóczi véleménye.¹¹ A fejedelmet 1710 folyamán foglalkoztató katonai elképzelések rövid áttekintése jobban hozzásegíthet ahhoz, hogy a folyóvédelem – várerősítés koncepciót biztosabban elhelyezhessük a felkelés utolsó évének hadicéljai között.

Bizonyos, hogy *Rákóczi egyik fő törekvése 1710 elején a kuruc hadsereg megreformálására irányult*. A Romhány mellett január 22-én vívott ütközetben idegen, zömmel svéd és lengyel egységeinek helytállása csillantotta fel előtte a reményt, hogy rájuk építve talán sikerül regularizálnia seregeit. Régóta tisztaban volt vele, hogy a kuruc katonaság a rajtaütésekhez, portyázásokhoz kitűnően ért, de döntő, nagy csaták megvívására alkalmatlan. Jellemző példa volt az 1709-es év, amikor megközelítően egyenlő létszámú seregek álltak ugyan egymással szemben, a felkelők mégis jelentősebb ütközet nélkül veszítették el Erdélyt, a Dunántúlt és a bányavárosokat. 1710 tavaszára aztán az is kiderült, az idegen zsoldosok inkább kárára, mint hasznára voltak a szabadságharcnak. Már a február 13-án Nyitraegerszegnél vívott csatában csúfosan leszerepeltek, amikor elsőnek futottak el a csatatérről. Ráadásul mind Péter orosz cár, mind XII. Károly svéd király nehezményezte, hogy Rákóczi szolgálatába fogadta őket. Végso soron tehát megkönnyebbülhetett a fejedelem, amikor a már csak a falvak fosztogatásával foglalatосkodó zsoldosok április elején

¹¹ R. VÁRKONYI ÁGNES: *Rákóczi szabadságharca történelmi fejlődésünkben és a szatmári béke értékelése*. In: *A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés*. Vaja, 1976. (a továbbiakban: *Vitás kérdések*, 1976.) 31–34; KÖPECZI BÉLA–R. VÁRKONYI ÁGNES: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp. 1976. (a továbbiakban: KÖPECZI–R. VÁRKONYI, 1976.) 344; MO. TÖRT. 1989. 238. BÁNKÚTI IMRE: *A szatmári béke. Sorsdöntő történelmi napok*. Bp. 1981. (a továbbiakban: Bánkúti, 1981.) 33–38. CZIGÁNY ISTVÁN: *A kuruc állam katonai helyzete és a szatmári béke*. Hadtörténelmi Közlemények. 1990. 3. (a továbbiakban: Czigány, HK. 1990. 3.) 39.

kitakarodtak az országból, s csak arra ügyelt, hogy „csapás nélkül” ne távozhassanak.¹² A regularizálás terve mindazonáltal teljes kudarcba fulladt.

1710 tavaszán természetesen még erősen hitte Rákóczi, hogy reguláris hadak nélkül is sikerülhet a császári hadsereg egyébként is vontatott előrehaladását fékeznie. Romhány után nyílt csatát már nem mert vállalni, ezért inkább hadainak „hírével”, mint valós erejével tartóztatta a császáriakat. Azt mindenáron el akarta kerülni, hogy visszaszoruljon Északkelet-Magyarországra, s bár e félelmét csak 1710 végén fogalmazta meg, bizonyosnak látszik, hogy a regularizálás kísérletével párhuzamosan fő célja a „varsába szorulás” megelőzése volt.¹³ A romhányi ütközet, majd az azt követő hadi vállalkozások – különösen a dunántúli hadjárat – éppen e törekvés jegyében kapják meg igazi értelmüket: kudarcuk következményeként egyrészt a kurucok mindinkább arra a területre kényszerültek visszahúzódní, ahol további kítartásuk a legnehezebbnek ígérkezett, másrészt az aktív kezdeményezés végérvényesen kicsúszott a kezükből.

A regularizálás sikertelensége és a „varsába szorulás” egyre fenyegetőbb veszélye már sejteti, hogy a *folyóvédelem* – *várerősítés* kényszer szülte *stratégiai elképzelés* volt. Erről Rákóczi is így vélekedett. Már 1710. február 18-án írt levelében figyelmeztette Károlyit, hogy az országot nem lehet „tatár-módon” bírni, hanem erősségeket kell építeni és felújítani.¹⁴ Mivel a várak helyzetét egész évben felügyelte, maga is tisztában volt a nehézségekkel: az országban sem elég élelem, sem elég takarmány nem állt rendelkezésre, s kevés volt a képzett hadmérnök és a várvédelemre alkalmas tiszt is. 1710 március 5-i leveléből úgy tűnik, *a fejedelem a várvédelem és a mezei seregek egymást kiegészítő együttműködésében látta az eredményes kítartás egyedüli lehetőségét*: „az vár az mezőt, s az mező oltalmazza az várat”.¹⁵ Végül is azonban a mezei hadak összetartásának nehézségei, s talán az aktív védekezés kudarca (dunántúli hadjárat!) arra kényszerítette Rákóczit, hogy október elején seregeinek „az praesidiumokra való szállítását” megparancsolja. Tudatában volt annak, hogy tartós védelmet ettől nem remélhet.¹⁶ Érsekújvár esete már intő példával szolgált: megsegítésével hosszú hónapokig próbálkoztak, mégis császári kézre került. A várparancsnokoknak adott utasítások változása még jobban jellemzi a

¹² A regularizálás szándékáról: *Rákóczi levele Esterházy Análnak. Hévtz, 1710. január 24.* AR III. 10; *Rákóczi levele Károlyinak. Kisér, 1710. április 16.* AR III. 234–235; BALLAGI ALADÁR: *XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon. 1709–1715.* Bp. 1922. (a továbbiakban: BALLAGI, 1922.) 39–44; MARKÓ ÁRPÁD: *A romhányi csata.* Hadtörténelmi közlemények. 1930. 18–52; Uő.: *XII. Károly svéd király és Magyarország.* Acta Sueco-Hungarica. Bp. 1970. 9–14., CZIGÁNY, HK. 1990. 3. 42–43.

¹³ *Rákóczi levele Károlyihoz. 1710. november 15.* Munkács. AR III. 191.

¹⁴ *Rákóczi Károlyinak. Szent-Márton-Káta, 1710. február 18.* AR III. 36.

¹⁵ *Rákóczi Bercsényinek. Jászberény, 1710. március 5.* AR III. 59.

¹⁶ *Rákóczi Vay Ádámnak. Szerencs, 1710. október 3.* AR III. 176.; CZIGÁNY, HK. 1990. 3. 45–46;

fejedelem véleményét. 1710. október 3-án még úgy rendelkezett, hogy elegendő lesz, ha „kiki csak májusig obligáltatik is az erősség tartására, – mert úgyis haszontalan arra feje fennállásáig obligálni őket”. Az év végén azonban már, a növekvő bizonytalanságban, a végsőkéig való kitartást kérte számon egri parancsnokától.¹⁷ 1710 utolsó két hónapjában a kuruc várak zöme gyorsan császári kézbe jutott. Ez önmagában is bizonyítja az ekkor érvényes védekezési stratégia elégtelenségét, s arra is figyelmeztet, hogy Károlyi Sándor 1711 januári várátadásait nem tekinthetjük a Rákóczi-féle védelmi elképzelések aláadásának.¹⁸

A Munkácsba zárkózás Salánkon felmerült lehetőségének valóságtartalmát mindezek alapján nem nehéz meghatározni. Használható stratégia nélkül ez csak kevés sikerrel biztató, inkább *a reményvesztettségéről árulkodó megoldás* lett volna, ami *a szabadságharc további életben tartását*, s ezzel Rákóczi Ferenc legfőbb célját veszélyeztette volna.¹⁹

Nem volt ez másként a fejedelem Lengyelországba távozásával kapcsolatban sem. A magyarországi háború kezdetétől számított arra Rákóczi, hogy a hadiszerencse balra fordultával esetleg kiszorul az országból.²⁰ Mivel azonban 1711 elejére már szinte Európa-szerte ismert volt a szabadságharc helyzete, s a Rákóczi meneküléséről tájékoztató híresztelések is korán megjelentek, egyre fontosabbá vált az országban való megmaradás, a minél további kitartás. A fejedelem országelhagyása a kőszá hírek táptalajául szolgálhatott.²¹ Nem volt kevésbé fontos Rákóczi itthonmaradása a belső viszonyok szempontjából sem. Már 1709-ben azért nem ment Lengyelországba egy számára fontos találkozóra, nehogy „szaladásnak” véljék távozását, ami miatt „fennékel felfordulnának” az ország dolgai.²² Hasonló megfontolások vezették Esterházy Antallal kapcsolatban is, akit azzal ígekezett lebeszélni idő előtti Lengyelor-

¹⁷ *Rákóczi Károlynak. Szerencs, 1710. október 3. AR III. 175; Rákóczi Perényi Miklós egri commendánsnak. Munkács, 1710. november 29. AR III. 315–316.*

¹⁸ LUKINICH IMRE: *A szatmári béke története és okirattára*. Bp. 1925. (a továbbiakban: LUKINICH, 1925.) 20–25; Vitás kérdések, 1976. 35. (R. VÁRKONYI ÁGNES tanulmánya); BÁNKÚTI, 1981. 45–46., CZIGÁNY, HK. 1990.3. 38–40, 50.

¹⁹ Vallomások, 449–450.

²⁰ 1705-ből: Kökényesdi emlékirata XIV. Lajoshoz; 1708-as szerződéstervezet: KÖPECZI BÉLA: *A magyar–francia szövetség terve a Rákóczi-szabadságharc idején*. In: Uő: *Magyarok és franciák*. Bp. 1985. 143, 150–152; *Rákóczi levele Pápai Jánosnak. Kísér, 1710. március 25. AR. III. 80*; a cárhoz küldött követek fejedelmi utasítása: SZALAY, 1864. 4–7; Klement János Mihálynak szóló utasítás: Regesták, 1882. 163.

²¹ *Pápai János 1710. június 24-ei naplójegyzete*. In: *Pápai János törökországi naplói*. Válogatta, sajtó alá rend. és a bevezetőt írta: BENDA KÁLMÁN. Bp. 1963. 329; BALLAGI, 1922. 44–52; ZAYZON, 1915. 155.

²² *Rákóczi Nedeczky Sándornak. Munkács, 1709. szeptember 5. Archivum Rákócziánium. I. Osztály. Had- és Belügy. II. köt. 538; v.ö.: R. VÁRKONYI ÁGNES: Rákóczi és a hágai békekonferencia. Irodalomtörténeti közlemények. 1983/1–3. 202–211.*

szágba költözéséről, hogy tetteivel „csak az ellenségnek fog szívet nevelni, – hűségünkben lévőeknek pedig elméjüket bódítja”.²³ 1710-ben már nemhogy külföldre, de saját csapatai mellől sem távozhattak huzamosabb ideig. A fejedelem Duna–Tisza-közi tavaszi táborozása a kuruc hadsereg válságának szembetűnő jele volt, hiszen együttartásukra már csak Rákóczi köztük léteivel volt remény. Nem véletlen, hogy amikor báró Urbich orosz követ fogadására kénytelen volt odahagyni táborát, Török Andrásnak megparancsolta: „az audientiás-sátoromat (...) verettesse fel (...) és a strázsák mintha jelen volnék, kiállíttassanak”.²⁴

A salánki döntés a lengyelországi útról tehát semmiképpen nem a jobbik lehetőség elfogadását jelentette, hanem a Munkácsban maradáshoz hasonló veszélyeket rejtett magában. Rákóczi mégis vállalta ezt. Elhatározásának megértéséhez két, nagyjából egyidőben megindult eseménysorozat, a Pálffy János császári tábornokkal kezdett, és a Bercsényi által Lengyelországban folytatott tárgyalások főbb mozzanatait kell megvizsgálnunk. Ezzel talán sikerül bizonyítanunk, hogy Rákóczi nem hirtelen elhatározás, vagy külső befolyás alapján döntött a lengyel út mellett, hanem a szabadságharc megmentésére irányuló terve szerint cselekedett.

1710 végére egyre világosabbá vált számára, hogy Károlyi Sándoron kívül kevés tábornokának segítségére számíthat, ezért legtöbbjüknek engedélyezte a Lengyelországba való bemenetelt.²⁵ Így tett Bercsényivel is. Eltávolítására alkalmas ürügynek kínálkozott a mind fontosabbá váló orosz diplomáciai kapcsolatok felújításának szándéka. Bercsényi 1707-től, a varsói szerződés megkötésétől kezdve, amikor is a magyar küldöttség vezetőjeként Lengyelországban tárgyalt, az orosz ügyek szakértőjének számított. Így nem volt semmi különös abban, hogy a fejedelem Vetés László után őt is az oroszokkal való tárgyalásra küldte. Feladata nem volt könnyebb, mint Vetésé. A sokat tapasztalt diplomata a francia király üzenetét próbálta a cárhoz eljuttatni, Bercsényinek pedig már a feltételezett francia–orosz együttműködést kellett a kurucok számára kamatoztatnia. Hamar kiderült, hogy a svéd–török háborús fenyegetés miatt „keze, lába, szája meg van kötve az cárnak”,²⁶ ezért a megbeszélések súlypontja a Lengyelországba bekényszerülő magyarok ügye lett. Bercsényi számukra akart védelmet, biztonságot kérni. A szabadságharc „desperatus voltáról” terjedő hírek miatt azonban úgy döntött, hogy erről csak mint váratlanul előállható helyzetről (quasi de casu insperato) fog megemlékezni. A legkényesebb

²³ Rákóczi Esterházy Antalnak. Dat. nélkül. AR III. 324.

²⁴ Rákóczi Török Andrásnak. Atány, 1710. május 5. AR III. 258.

²⁵ AR III/I. 415–417; Ottlyk 108; Rákóczi Károlynak, Ungvár, 1710. november 3. AR III. 190; CZIGÁNY, HK. 1990. 3. 45;

²⁶ Bercsényi Rákóczinak. Jaraszló, 1710. december 21. Archivum Rákóczianum. I. Osztály. Had- és Belügy. VI. köt. Gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez. (a továbbiakban: AR VI.) 632; Vitás kérdések, 1976. 53–54. (KÖPECZI BÉLA tanulmánya); BÁNKÚTI, 1981. 62–63.

kérdést, a fejedelem esetleges áttelepülését pedig szóba sem merte hozni, nehogy elriassza tárgyalófeleit.²⁷ Ugyanakkor Rákóczi számára ennek egyre nagyobb fontossága lett. 1711. január 8-án írta Károlynak: „mentül jobban praemáltatunk itt, annál szükségesebb (...) hogy kitanulhassam, micsoda securitasunk lehet (ti. Lengyelországban –L.J.), ha a török hirdetett motussára nézve a muszka (...) recedálni tanálna”.²⁸ Tudta, hogy személyes jelenléte növeli híveinek elszántságát. Amikor tehát január 9-én „egynéhány napi konferenciára” Lengyelországba ment, nemcsak a Pálffyval folytatott eddigi tárgyalásokat sodorta veszélybe, de azt is kockáztatta, hogy hadainak nemrég még maga által is tapasztalt harci kedve megtorik.²⁹

Bercsényi is némi értetlenséggel fogadta a fejedelem kiutazásának szándékát. Bár köszvény gyötörte, s a lassan személyes ellenségének tartott pestis is felütötte a fejét körülötte, tárgyalásait mégis körültekintően folytatta, és mindenről tájékoztatta Rákóczit. Így arról is, hogy a cári tábornokok „uruk híre nélkül” nem hajlandók komolyabb ígéretekre, különösen nem a kuruc hadak lengyel földön való szolgálatával, vagy orosz segélycsapatok Magyarországra küldésével kapcsolatban.³⁰ Rákóczi tehát csak abban reménykedhetett, hogy tekintélyével gyorsabban végezhet és többre juthat, mint a túlzottan óvatoskodó Bercsényi. Útja mindazonáltal újabb bizonyítéka annak, amiről már a tábornokok Lengyelországba küldése és Bercsényi tárgyalásai sem hagytak kétséget: *Rákóczi 1710 végétől komolyan számításba vette, hogy a felkelés életben tartása érdekében szüksége lesz egy olyan országon kívüli területre, amely alkalomadtán biztonságos megmaradást nyújt az odamenőknek, és ezzel lehetővé teszi a szabadságharc végleges felszámolásának elkerülését.*

Ennek fényében kaphat új értelmet a fejedelem és Károlyi Sándor januári levélváltása is. Míg a kuruc generális hazatérésre és az érdemi tárgyalások megkezdésére kérte, Rákóczi azzal biztatott, hogy „tovább is securitas lehet az ide való gyövetelbe”, illetve, hogy „akárki is bátorságosan fog lakhatni ezen az országon”.³¹ A két törekvés nem kizárta, inkább kiegészítette egymást. A Pálffyval való kapcsolat fenntartása és az itthoni hadállások minél további megőrzése mellett a külső biztosíték megszerzése is múlhatatlanul szükségesnek látszott. Ez utóbbit, s ezzel együtt lengyelországi útját is igazolta az a kép, amely hazatértekor fogadta Rákóczit.

²⁷ Bercsényi Rákóczinak. Székely, 1710. november 26. és 1710. december 28. AR VI. 617; 652. SZEKFŐ GYULA: *Bercsényi és Károlyi a szatmári béke előtt*. Egy kiadatlan akadémiai székfoglaló. Hadtörténelmi közlemények. 1990. 3. (a továbbiakban: SZEKFŐ, HK 1990. 3.) 142–144; 147–148.

²⁸ Rákóczi Károlynak. Munkács, 1711. január 8. AR III. 562.

²⁹ Rákóczi Bercsényinek. Kálló, 1710. december 12. AR III. 205; Károlyi Rákóczinak. Embelyi liget, 1711. január 2. AR XII. 557; Rákóczi Károlynak. Munkács, 1711. január 8. AR III. 561.

³⁰ Bercsényi Rákóczinak. Jaraszló, 1711. január 14. AR VI. 678.

³¹ ZAYZON, 1915. 260–261; LUKINICH, 1925. 34–42; BÁNKÚTI, 1981. 54–61; *Rákóczi levelei Károlyihoz*. 1711. január 14. Skolje. AR XII. 568; 1711. január 16. Székely. AR III. 564.

Január 29-én Bercsényinek számolt be arról, hogy Károlyi ügyeskedése nélkül a „sokféle rémülés között” már vége lett volna a háborúnak.³² Növelte a gondokat, hogy a lengyelországi tárgyalások nem jártak teljes sikerrel. A fejedelem mégsem az orosz segítség „ábrándjától megfosztva” tért haza.³³ Bár Emlékiratai szerint Dolgorukij herceg világosan értésére adta, hogy a cártól addig nem várható segítség, amíg a török háborúval fenyeget, január 25-i levelében mégis derűlátóan nyilatkozott: „hála legyen az Istennek, (...) ha csak időnyerésre nem, de avégre, hogy praecipitáljuk az dolgokat, (...) nincs szükség az Pálfi-val való szembe lételre”.³⁴ Az emlékirat és a levél híradása csak látszólag összeegyeztethetetlen. Magyarázatot nem abban találunk, ha a levelet indokolatlan optimizmussal vádoljuk, vagy ha ráfogjuk, hogy tartalma nem felel meg a Dolgorukijjal folytatott megbeszéléseknek.³⁵ Rákóczi ugyanis egy vonatkozásban elérte célját, s erről Vay Ádámot január 26-án még Lengyelországból tájékoztatta: „itt már Isten kegyelméből magamnak is elegendő securitast exoperáltam, és az hadak bejövetelét is suo tempore ellenezni nem fogják”.³⁶ Sikerült tehát biztosítani, hogy Lengyelország befogadja az odakényszerülőket. A január 25-i levél ezt méltán érezhette biztatónak, míg az Emlékiratok csupán a tárgyalások egyik fő témájának – a Bercsényi információi alapján jórészt előre sejtethető – kudarcát rögzítette.

A fejedelem 1711 februári Lengyelországba történt távozásával kapcsolatosan nagy fontossággal bír annak eldöntése, hogy Rákóczi január végi február közepi itthoni tevékenysége békehajlandóságával magyarázható-e. Ha igen, úgy valóban elmondható lenne, hogy sorsa – amint arra korábban már utaltunk – ekkor, az olcsvai és a salánki tanácskozások idején dönt el. Most alakulhattak úgy a körülmények, hogy feltételezett békekézsége ellenére a lengyel utat választotta.

Történetíróink egy része Rákóczi békehajlandóságára főként a vajai találkozóból és a császárnak írt levélből következtetett.³⁷ Bizonyos megfontolások azonban egészen más megvilágításba helyezhetik a fejedelem ezidőbeni cselekedeteit.

Először is semmi nem utal arra, hogy akár a Pálffy által hirdetett békefeltételek, akár Rákóczi véleménye a Béccsel való közvetlen megegyezésről olyan irányba változtak volna, ami a közeli békés rendezést jelezné. A fejedelem 1710 végén az Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése című írásában voltaképpen a háború befejezésének általa elképzelt összes lehetőségét felvázolta. A Béccsel való

³² Rákóczi Bercsényinek. Munkács, 1711. január 29. AR III. 569.

³³ HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország történelme*. Pest, 1872. VI. köt. 575–576.

³⁴ AR III/I. 419; Rákóczi Károlyinak. Drohobic, 1711. január 25. AR XII. 570.

³⁵ Bánkúti, 1981. 64.

³⁶ Rákóczi Vay Ádámnak. Szkoltya, 1711. január 26. AR III. 567.

³⁷ ZAYZON, 1915. 260–262; BÁNKÚTI, 1981. 67, 71. CZIGÁNY, HK. 1990. 3. 51–52. SZERFÓ, HK. 1990. 3. 145, 148.

politikai rendezést azonban nem említette. Annál bővebben fejtegette a császári udvarral szembeni bizalmatlanságának okait.³⁸ Ez később is magatartásának legfőbb jellemzője maradt.

A Pálffyval való találkozást és a császárnak szóló levél megírását nem Rákóczi békehajlandósága, hanem egy sajátos kényszerhelyzet magyarázta. A császári seregek tiszai átkelésével (1711. január 5.) minimálisra csökkent a szembenálló táborokat elválasztó távolság, és ezzel megszűnt a követ- és levélküldések adta időhúzási lehetőség. A november óta lényegében eredménytelenül tárgyaló Pálffy János pedig egyre türelmetlenebbé vált. Kitartóan hirdette, hogy „meglehetne a békesség”, ha szólhatna Rákóczival. Propagandája nem maradt hatástalan, főként mivel a személyes megbeszélésnek a kurucok részéről sem csak Károlyi volt a szorgalmazója.³⁹ A fejedelem előtt tehát nem volt más út, minthogy ráálljon a Pálffyval való találkozóra. A szabadságharc végromlását látva tulajdonképpen az egyetlen lehetséges taktikához folyamodott: *biztosítani igyekezett a Magyarországon való minél további kitartást, s közben gondoskodni akart az országból való kiszorulás eshetőségéről is.* E kettős törekvése jegyében – *ami január vége és február közepe közötti tevékenysége fő rendező elvének látszik* – mind a császári fővezérrel való találkozója, mind a Lengyelországba való mihamarabbi visszatérése halaszthatatlan volt. A kuruc hadak befogadását ugyanis csak feltételesen ígérték meg az orosz követek, ezt a kérdést tehát még el kellett rendeznie.

Az itthoni események nagyon felgyorsultak (de azt sem zárhatjuk ki, hogy Rákóczi siettette azokat). Január 31-én Kisvárdán tartott hadiszemlét a fejedelem. A béke reményében összegyűlt szép számú sereg várakozásának megfelelően megígérte, hogy találkozni fog Pálffyval, s a nemzet békéje érdekében mindent elkövet. Ám arra is biztatott, hogy amennyiben a tárgyalás kudarcra végződjön, boldogulásukat a „nagylelkű halálban” keressék.⁴⁰

Kisvárdáról Vajára ment. Bár híre járt, hogy itt Pálffy a „fődologban megegyezett Rákóczival”,⁴¹ a találkozó eredménye két hét fegyverszünet lett. Ez mindenképpen a kuruc fejedelem sikerét jelentette, helyzetét azonban nem könnyítette meg. Olcsvaapátiban ugyanis annak a seregnek a tisztjei várták, amely Kisvárdára a béke reményében ment el. Előttük nem a fegyverszünet, hanem a háborúskodás üdvös befejezése jelentette volna a vajai találkozó sikerét.

³⁸ PULAY 233–236; Rákóczi írása: AR III. 198–202.

³⁹ *Rákóczi Bercsényinek. Munkács, 1711. január 29.* AR III. 569; *Károlyi levelei Rákóczinak. 1711. január 19. Munkács; 1711. január 25. Kovásztó.* Országos Levéltár. A Rákóczi szabadságharc levéltára, G. 15. Caps. H. Fasc. 239.

⁴⁰ AR III/1. 420; Vallomások, 452.

⁴¹ *Bartholdy jelentése Bécsből. 1711. február 21.* Regesták, 1882. 165.

Nem véletlen, hogy Rákóczi olcsvai beszédét legsikeresebb orációi között tartják számon. Érveit úgy kellett csoportosítani, hogy tisztjeiben egyszerre éltesse a béke-reményt és a további kitartás eltökéltségét. Beszámolt a Pálffyval való tárgyalásairól, de kiemelte Bécs megbízhatatlanságát. Közölte, hogy írni fog a császárnak, de azt is hozzátette, hogy ez semmi eredményre nem vezet. Óvakodott attól, hogy a háború folytatására biztasson, ám mindenkinek kötelességévé tette, hogy az alkudozások kudarca esetén családját és otthonát „egy nagylelkű erőfeszítéssel megvédje”. Olcsva nem volt alkalmas hely arra, hogy a felkelés továbbélésének lehetőségeit ecsetelje, mégsem mulasztotta el, hogy erről is szóljon. Beszéde eddigi logikájának megfelelően a békekészségét bizonyítandó kijelentésbe foglalta bele elképzeléseit: módjában állna idegen segítséget hozni, de hosszas fegyverkezéssel az országot még jobban meggyöngíteni nem akarja. Később is úgy emlékezett: „az a határozatom, amely szerint tárgyalásba kezdek Pálffyval, megerősítette a nemzet bizalmát irántam”.⁴²

Rákóczi előzetes várakozásainak megfelelően alakult a császárnak írott levél sorsa is. Pálffy méltatlankodása az „ízetlen terminusokon” voltaképpen a fejedelemnek tett jó szolgálatot, mivel mindenki előtt úgy tűnhetett, hogy jószándéka ellenfelének makacsságán tört meg. Pulay János emlékezete szerint Rákóczi válasza sem akarta méltatni a császári generális levelét, végül azonban nem hagyta kihasználatlanul az alkalmat. Határozottan tudtul adta, hogy részéről mindent elkövetett a békerendezés érdekében, de a konföderáció céljait nem hajlandó feláldozni. Már Vaján óvakodott attól, hogy bármire elkötelezze magát, mostani szavaiból pedig már a végső elszántság csendül ki: „Hazámban nemcsak színes, hanem szíves békességet kívánnék, de látom, hogy ebben mi a víz folyása ellen iparkodunk. Légyen minden Isten akaratja, aki ekkoráig is dolgainkat csudálatos utakon vezérlette”.⁴³

Mint ahogy a Pálffyval való levélváltásról, úgy Bercsényi ezidőtájt írt leveleiről sem állítható, hogy Rákóczi annak hatására távolodott el a megegyezéstől és döntött a lengyel út mellett.⁴⁴ A kuruc főgenerális nemcsak február elején bíztatott az orosz kapcsolat reménységével. Bár mindennapos tapasztalata volt a török fenyegetés miatt aggályoskodó orosz követek bizonytalankodása, mégis szinte minden levelében hitet tett a dolgok jobbra fordulása mellett.⁴⁵ Igaz, hogy már a kortársak is úgy vélekedtek: a fejedelem döntései főgenerálisa véleményétől függnének,⁴⁶ Rákóczi

⁴² AR III/I. 421; Vallomások, 448; PULAY 259–262.

⁴³ PULAY 283–288, 292; SZALAY, 1864. 30.

⁴⁴ LUKINICH, 1925. 62–64; KÖPECZI–R. VÁRKONYI, 1976, 348; BÁNKÚTI, 1981. 72. CZIGÁNY, HK 1990. 3. 52., SZEKFŐ, HK. 1990. 3. 148–149.

⁴⁵ *Bercsényi levelei Rákóczinak. 1710. december 24. Drohobicz.* AR VI. 634; *1710. december 28. Szóháya.* AR VI. 652; *1711. január 6. Jaraszló.* AR VI. 661–663.

⁴⁶ LUIS LEMAIRE: *Beszámoló...* In: *Rákóczi Tükör.* Vál. és Szerk.: KÖPECZI BÉLA és R. VÁRKONYI ÁGNES. Bp. 1973. II. köt. 243–244; Károlyi véleményére: LUKINICH, 1925. 98.

szavai azonban másról tanúskodnak. Nem hihető, hogy arra a Bercsényire hallgatott, akinek Lengyelországba küldését „szellemének zavarosságával, gyakori ideges fejfájásaival” magyarázta, s akinek már 1710. június 27-én megírta: „ez universalis panassza Kegyelmed ellen az negociatoroknak, hogy soha elméjét nem érthetik”.⁴⁷

Valószínűbbnek látszik, hogy Rákóczi február első hetében úgy érezte, a felkelés kitartása érdekében az itthoni dolgokat elrendezte. Együttmaradásra bírta seregeit (Kisvárdá, Olcsva), személyes tárgyalásaival a közeli béke reményét táplálta egyre csüggedő híveibe (Vaja), miközben az elvtelen megalkuvástól határozottan elzárkózott. További céljáról Bercsényinek írt február 6-ai levele tájékoztat: Salánkon hamarosan „conferentiája” lesz, és reméli, hogy ott „oly dispositiókat” tehet, amelyek megnyugodhat, s talán nemsokára indulhat Lengyelországba.⁴⁸

Salánkról ezidáig meglehetősen egységes véleménnyel volt történetírásunk. Az összegyűlt határozott kiállásáról, tiszteletre méltó elvi következetességéről, vagy realitásokat nélkülöző hűségnyilatkozatáról szoltak legtöbben.⁴⁹ Mintha Rákóczi elhatározását a szenátorok érdemben befolyásolták volna. A fejedelem eddigi – mind hazai mind lengyel – tárgyalásainak, s különösen február 6-ai, tanácskozás előtt kelt levelének ismeretében azonban egészen más értelmű fontosságot nyer a salánki gyűlés. Legnagyobb tétje az volt, sikerül-e Rákóczinak olyan végzést hozatnia, ami terveinek megfelel.

A nagyszombati békefeltételek tárgyalási alapként történt elfogadásáról már korábban is bizonyosodott, hogy az Rákóczi határozott szándékának szentesítését jelentette.⁵⁰ Nem volt ez másként a Lengyelországba távozással kapcsolatban sem. A fejedelem már február 12-én, a tanácskozás megnyitásának napján attól tartott, hogy ha a cár közeledtéről „hirtelen” levele érkezne, mindent félbe kellene hagynia.⁵¹ Bercsényi ezidőben kelt leveleiből sem az derül ki, mintha ő hívta volna Lengyelországba, inkább az, hogy tudomása volt a fejedelem ezirányú szándékáról. Február 13-án éppen Salánktól féltette Rákóczit: „Tudom én jól – írta Esterházy Dániel kassai kapitánynak – szándékát az fejedelemnek, de attul félek én, hogy az

⁴⁷ AR III/I. 417; Rákóczi Bercsényinek. Kálló – Semjény, 1710. június 27. AR III. 125 – 126.

⁴⁸ Rákóczi Bercsényinek. Munkács, 1711. február 6. AR III. 570.

⁴⁹ KÖPECZI – R. VÁRKONYI, 1976. 348; BENDA KÁLMÁN: Ráday Pál és a szatmári béke, In: Ráday Pál emlékkönyv. Szerk.: ESZE TAMÁS. Bp. 1980. 44; Magyarország hadtörténete. I. köt. Főszerk.: LIPTAI ERVIN. Bp. 1984. 396. (a vonatkozó rész HECKENAST GUSZTÁV munkája); árnyaltabban, ugyanakkor némi el-
lentmondással: LUKINICH, 1925. 64 – 66; BÁNKÚTI, 1981. 73.

⁵⁰ HÓMAN BALINT – SZEKFÜ GYULA: Magyar Történet. IV. köt. Írta: SZEKFÜ GYULA. Bp. 1935. 311; KÖPECZI – R. VÁRKONYI, 1976. 348.

⁵¹ Rákóczi Károlynak. Salánk, 1711. február 12. AR XII. 576.

kétségbeesetteknek bolondsága és az németnek csalárdsága (...) nem fogják igazán útjára bocsátani”.⁵²

Bercsényi aggodalma végül is fölöslegesnek bizonyult. *Salánk* minden tekintetben *Rákóczi sikerét hozta, s gyakorlatilag legitimizálta mind az eddigi tárgyalásain folytatott politikáját, mind pedig a lengyel földre való távozási szándékát.*⁵³

A salánki gyűléssel kapcsolatban érdemes röviden kitérnünk arra is, mennyiben indokolta Rákóczi Ferenc Lengyelországba húzódását a kuruc államhatalmi testületek biztonságba helyezése.⁵⁴ Bizonyos, hogy a fejedelem nagy jelentőséget tulajdonított annak: hívei minél nagyobb számban maradjanak mellette, hogy ezzel a külföld előtt a felkelés változatlan erejét igazolhassa.⁵⁵ Annak azonban, hogy az államhatalmi intézmények, különösen pedig a szenátus Lengyelországban létének nagyobb fontossága lett volna, csak a szatmári békét követően van nyoma.⁵⁶ Ha meggondoljuk, hogy legtöbb főemberétől azért vált meg Magyarországon, mert nem számíthatott érdemi segítségükre, nem csodálhatjuk, ha Lengyelországban is nélkülük, sőt néha ellenükre politizált.⁵⁷

Salánkon a csonka szenátust – tekintettel a kényszerítő körülményekre – határozatképesnek fogadta el Rákóczi, s ezzel tulajdonképpen precedenst teremtett. Végső esetben döntésképesnek minősíthette magát egy eredetileg azzal nem rendelkező testület is.⁵⁸ A probléma lényegére világít rá Bercsényinek egyik beszélgetése Ágost lengyel király miniszterével. A kuruc tábornok azt bizonygatta, hogy a szatmári béke megkötésére csak Rákóczinak „az senatussal ... (volt) ... hatalma s aktivitása”. A miniszter szerint viszont jogszerűen jártak el a békeszerzők, mert a megegyezést a „multitudo” akarta, s „azokból állott az Confoederatio”.⁵⁹

Kérdéses az is, ha Erdély felvétele a nemzetközi békében nem azon bukott meg, hogy az egykor önálló fejedelemség állami testülete megsemmisült, miként véljük azt, hogy Magyarország esetében az államhatalmi intézmények megóvása lett volna az európai békerendezésben való részvétel alapja. Kétségeinket csak növeli, hogy

⁵² Bercsényi levelei Rákóczihoz. 1711. február 4. Jaraszló; 1711. február 12. Jaraszló. AR VI. 689–694; Esterházy Dánielnek. 1711. február 13. Jaroslaw. SZALAY, 1864. 34.

⁵³ Rákóczi Károlynak. Sztri–Szelő, 1711. április 9. AR III. 615–620; Rákóczi 1711. május 13-ai pátiense. Javoro. AR III. 661–662.

⁵⁴ Lásd: 10. sz. jegyzetet.

⁵⁵ Vallomások, 456; Rákóczi levelei az erdélyi bujdosókhoz és tanácsurakhoz. Szeg. 1710. április 29. AR III. 243–252.

⁵⁶ Rákóczi meghívólevele a szenátorokhoz: 1711. május 17. Zalusa. AR III. 665.

⁵⁷ Vallomások, 459–460. (Károlyi lefogatásának kérdése Sztrijben)

⁵⁸ A szatmári gyűlések 1711. április. PULAY, 335–346., 404–408.

⁵⁹ Bercsényi Rákóczihoz. 1711. május elején. AR VI. 722–723.

Rákóczi 1712 májusában, jóval az utrechti békekötés előtt felosztottnak nyilvánította a konföderációt.⁶⁰

Mindezek fényében *nincs* különösebb oka annak, hogy Rákóczi Ferenc Lengyelországba menetele fő indokának az államhatalmi testületek átmentését tartsuk.

Az sem igazolható, hogy az olcsvai és a salánki tanácskozások idején történtek meghatározták volna Rákóczi magatartását. Az ekkori események jelentőségét inkább abban láthatjuk, hogy a fejedelemnek sikerült a maga politikai elképzelései, s benne tervezett lengyelországi útja számára megnyerni híveit.

Salánk után tett intézkedései ugyanakkor arról is tanúskodnak, hogy *nem a végleges távozás szándékával hagyta el Magyarországot*. Február 20-ai és 21-ei levelei mellett, amelyekben rövid távollétéről tájékoztatott, illetve aratásra való visszatérését ígérte,⁶¹ ezt bizonyítja az is, hogy a többféle, korábban is felmerült lehetőség (Moldva, Poroszország, Lengyelország) közül éppen a lengyel földre való behúzódnást választotta. Innen a kapcsolatot még viszonylag könnyen tarthatta az itthonmaradókkal.

1711 február 18-án kelt levele szerint Rákóczinak azért kellett gyorsan indulnia, mert a cár Lengyelországba érkezéséről kapott hírt. Bercsényi azonban még február 21-én is csak arról tájékoztatta, hogy a „cár jövetelét bizonyosnak beszéli az populus (...) két hét alatt”.⁶² A fejedelem igyekezetének tehát nem az orosz segítség közeli reménye volt a fő oka, mint ahogy Munkácsba sem volt tanácsos hasonló megfontolások miatt bezárkóznia. Legvilágosabban talán Bercsényi január eleji levele érzékelteti a várba zárkózás elvetésének és *a lengyel útnak az orosz segítséggel kapcsolatos egyik magyarázatát*: „Ha ezen török lárma nem interveniált volna: magam is elhítem volna, Munkácson érhetne volna bészorulva is segítség Fölségedet. De már így több üdő kell hozzá (...). Azért jó maradni Munkácson, míg lehet, de nem odarekedni: mert nagyobb desperációja lesz azzal az országnak. *Jobb in spem futuram az cár mellett maradni*, mint veszni, s tüzét sem oltani hazánknak”⁶³ (kiemelés tőlem – L. J.).

A február 18-ai levél több vonatkozásban is fontos dokumentum Rákóczi lengyelországi útjának magyarázatához. Mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy a felkelés itthoni lehetőségei már igen behatároltak voltak. A fejedelem sem a politikai sem a hadi ügyek intézéséről nem tudott használható útmutatót adni Károlynak. Azokkal a kijelentésekkel, hogy „az politicumokról (...) nincs mit disponáljak, hanem infor-

⁶⁰ R. VÁRKONYI ÁGNES, 1984. 266; Vaja, 1969. 29. (ESZE TAMÁS)

⁶¹ Rákóczi 1711. február 20-kai pátense. Pulay, 299–301; Rákóczi levele Károlyihoz. 1711. február 21. Verecke. AR XII. 581–582.

⁶² Rákóczi Károlynak. 1711. február 18. Salánk. AR III. 592; Bercsényi Rákóczinak. 1711. február 21. Ilyó. AR VI. 694.

⁶³ Bercsényi Rákóczihoz. 1711. január 6. Jaraszló. AR VI. 662.

máljon kegyelmed mindenről”, illetve, hogy „az hadi dolgok kormányzásának nincs egyéb útja, hanem az mint (...) az alkalmatosság hozza magával” a főparancsnoksággal megbízott Károlyi nem sokra mehetett. A folyamatos kapcsolattartásra ugyanis a császáriak által egyre szorosabb gyűrűbe zárt kurucok sem megfelelő lehetőséggel sem elegendő idővel nem rendelkeztek. Rákóczi tehát lengyelországi útjával nagy kockázatot vállalt. Bár a végső döntést saját kezében akarta tartani, az itthoni pozíciók megőrzését elsősorban Károlyitól remélte. Tudta róla, hogy politikai törekvéseik nem azonosak, de azt is, hogy a feltétel nélküli megadásra nem lesz hajlandó. Bizalmát erősítette, hogy a szabadságharc életben maradását már januárban is generálisának ügyessége biztosította. Tapasztalatai szerint pedig Bécs még attól is messze állt, hogy a Károlyi és a hozzá hasonlóan gondolkodók számára elfogadható békét kínáljon.⁶⁴ Az sem kétséges, hogy Rákóczi a munkácsi várparancsnokságot nem azért választotta el a kuruc seregek fölötti fővezérségtől, mert ezzel a politikai ügyektől igyekezett elzárni Károlyit.⁶⁵ A Munkács élére állított Sennyei István maga is katona volt, így megbízatása nem jelenthette a katonák kirekesztése a politikumból elv érvényesítését. A két parancsnokság elkülönítésére a február 18-i levél kínál magyarázatot. Ebből kiderül, hogy Károlyitól, ha a körülmények úgy alakulnak, a kuruc hadak Lengyelországba vezetését várta, Sennyeitől pedig Munkács végsőig való megtartását. E két feladat – amit nem is oszthatott volna egy emberre – Rákóczi terveinek logikus folyománya: minél tovább kitartani itthon, majd néhány „hídőállás” megőrzésével a kuruc hadakat ideiglenesen lengyel földre vinni, hogy a felkelés teljes felszámolását elkerüljék. Megjegyzendő – és ez alátámasztja a szabadságharc helyzetéről mondottakat –, hogy a február 18-ai instrukcióban Rákóczi a kuruc seregek Lengyelországba viteléről rendelkezett legrészletesebben.

E levél hasznos adalékkal szolgál arra is, hogy eldönthessük, a fejedelem nem március végén április közepén fordult végleg szembe az itthoni megegyezéssel.⁶⁶ Azt már láttuk, hogy a Béccsel való közvetlen alku korábban sem szerepelt politikai elképzelései között. Február 18-án is azt fogadta meg: minden nyomorúság és nélkülözés közepette hazája boldogulását fogja keresni, és olyan békére a konföderáció nevével nem lép, amellyel országát nagyobb rabságra vetné mint amelyből szabadítani kívánta. Véleménye a „honyi tracta” iránt március elején sem változott, s Locher hadi tanácsos Pálffy mellé rendelése csak növelte kétségeit.⁶⁷ Ugyanakkor Lengyelországba húzódásának indokoltságát is igazolta. Az itthoni béketárgyalásokat mindezek ellenére nem akarta megszakítani. Helyzetét és szándékát talán Pulay János szavai érzékeltetik hitelesen: „mindazonáltal (az alkudozások – L. J.) tovább

⁶⁴ LUKINICH, 1925. 37–38, 53–61, 237–238, 248–260.

⁶⁵ R. VÁRKONYI ÁGNES, 1980. 195; Mo. tört. 1989. 242.

⁶⁶ BÁNKÚTI, 1981. 103.

⁶⁷ *Rákóczi Károlynak. Szári – Szelő, 1711. március 14.* AR III. 599.

való folytatásáról is elméjét teljességgel el nem vetette, hanem bizonytalan lévén kimenetele, külső munkálkodását is abba hagyni nem akarta” (kiem. tőlem – L. J.)⁶⁸

Rákóczi 1711 februárban történt Lengyelországba távozásának körülményeiről végső soron a következőket mondhatjuk. Országa elhagyásának okáról 1711. április 2-án írt levelében maga is úgy nyilatkozott, hogy arra „bizonyos consideratiok”, azaz több ok miatt került sor. Ezek között a februárra kialakult *kényszerhelyzetet* kell elsőként kiemelni.⁶⁹ Reguláris hadsereg és hatékony védelmi stratégia nélkül minimálisra csökkentek az itthoni kitartás esélyei, ezért a *Lengyelországba húzódás, mint a felkelés továbbélésének biztosítása* egyre nagyobb fontosságot nyert. Már Rákóczi 1710 novemberétől folytatott tárgyalásai nem hagynak kétséget afelől, hogy egyik fő törekvése erre irányult. Arra is gondosan ügyelt, hogy a szabadságharc magyarországi pozícióit megőrizze, illetve hogy a Pálffyval való tárgyalásokat fenntartsa. A közvetlen bécsi– magyar megegyezésnek azonban addig nem akarta magát elkötelezni, amíg a békefeltételek javítására esélyt látott. Erről vallott politikai elveit már február végi leveleiben következetesen hirdette, így *Lengyelországba távozásában benne van az a lehetőség is, hogy az itthoni helyzet számára kedvezőtlen fordulata esetén akár a bujdosást, akár a száműzetést is vállalja*. Nem véletlen, hogy a népi emlékezet a fejedelem kimeneteléhez ez utóbbi fogalmakat társította.

Bizonyos, hogy az idegen országba húzódással az itthonmaradók kitartását illetően nagy kockázatot vállalt Rákóczi. Hitte azonban, hogy *személyének biztonságba helyezése* erősítheti híveinek reményét.

Vallomásaiból és korabeli leveleiből is kiderül, hogy Rákóczi Ferenc valóban küldetesként élte meg evilági feladatait. Ezért februári *lengyel útjának* legmélyebb értelmét, *végső okait* talán 1711. március 31-én írt levelének sorai tolmácsolják leghívebben. Ebben újólal megerősítette, hogy hite és kötelessége ellen, egy „árnyék-reménségért” még akkor sem alkuszik Béccsel, ha harcában egyedül marad. Végül hozzátette: „én is resolutiom iránt többet nem írhatok, – hanem *quo fata vocant, virtus secura sequatur*” (kiem. tőlem – L. J.).⁷⁰

Rákóczit több vonatkozásban is megcsalták reményei: a kuruc seregeket nem sikerült Lengyelországba vinni, az itthoni béketárgyalások gyorsabban eljutottak a Károlyiék számára elfogadható feltételekig, mint azt a fejedelem gondolta, s abban is csalódnia kellett, hogy hívei „fejek és fejedelmek nélkül nem békélnek”. Tetteinek megítélésekor mégsem akkor járunk el helyesen, ha azt vizsgáljuk: illúziók vagy

⁶⁸ PULAY, 292–293.

⁶⁹ Rákóczi Mikes Mihálynak. 1711. április 2. Szrfj. AR III. 609; Fierville 1711. február 6-ai levelei: KÖPECZI BÉLA: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Bp. 1966. 228–229.

⁷⁰ Rákóczi Károlynak. 1711. március 31. Szrfj. AR III. 607. (a latin szövegrész magyarul: amerre a sors szólít, kövessen a biztos erény)

valós remények vezérelték-e.⁷¹ Inkább azt a szándékát kell méltányolnunk, amit az orosz cárral kapcsolatosan, de voltaképpen egész tevékenységére szóló érvénnyel 1711 végén így fogalmazott meg: „véle kezdett munkámat inkább azért kívántam végigfűzni, hogy semmit el ne mulassak”.⁷²

⁷¹ Vitás kérdések, 1976. 25–58. (R. VÁRKONYI ÁGNES, KÖPECZI BÉLA, illetve BENDA KÁLMÁN tanulmányai); BÁNKÚTI, 1981. 85–87. CZIGÁNY, HK. 1990. 3. 53.

⁷² Rákóczi Vay Ádámnak. 1711. december 11. Dancka. AR III. 698. vö. SZEKFŐ, HK 1990. 3. 149.

Remarques sur le départ de François Rákóczi II Pour la Pologne en février 1711.

Dans son étude, l'auteur analyse les circonstances qui ont obligé François Rákóczi II à quitter la Hongrie en février 1711. Il fait connaître les projets stratégiques qui préoccupaient le prince dès le début de 1710. Il signale, que Rákóczi a tenu compte de la possibilité de se voir contraint à partir pour un pays étranger dès le commencement du soulèvement; il examine l'histoire des rassemblements d'Olcsva et de Salánk d'un nouveau point de vue. Il explique le départ du prince kuruc pour la Pologne à l'aide de plusieurs circonstances, il y voit une préoccupation visant la continuation de la guerre d'indépendance. Il souligne que ce sont les décisions de Rákóczi qui ont fondamentalement déterminé le cours des événements et il arrive à cette conclusion – étant donné la politique menée logiquement par le prince – que dans son départ du pays en février 1711, il y avait aussi l'acceptation du bannissement ou de l'exil.

TARTALOMJEGYZÉK

MAKK FERENC: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához.	3
KORDÉ ZOLTÁN: A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban.	17
KRISTÓ GYULA: Öt pondust fizetők és várhospesek.	25
ZSÓTÉR RÓZSA: Megjegyzések IV. László király itineráriumához.	37
PETROVICS ISTVÁN: Megjegyzések Telegdi Csanád egri püspökké szentelése kapcsán.	43
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A szulejmáni „ideálkép” formálódása a 15 éves háború időszakában.	51
LELE JÓZSEF: Megjegyzések II. Rákóczi Ferenc 1711 februári Lengyelországba történt távozásához.	59

Felelős kiadó a JATE Bölcsészettudományi Karának dékánja
A sokszorosítást és a kötészeti munkát a Szegedi Nyomda végezte.

Felelős vezető MOLNÁR TIBOR igazgató

**A szöveg nyomdába érkezett 1991-ben,
megjelent 1991-ben 425 példányban, 7/A5 ív terjedelemben,
az MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint.**

A szövegszerkesztést SZÓNYI ETELKA végezte

WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal

a JATE Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztőségében (JATEPRINT)